حکومەتی هەرێمی کوردستان ـ عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

بۆ پۆلی نۆیەمی بنەڕەتی

دانانی
لێژنەیەک لە وەزارەتی پەروەردە

بژارکردن و پێداچوونەوەی زانستیی دووەم
صادق احمد عثمان   ئەمام جلال رشيد   ئەختەر سدیق حسین
سۆزان عەلی محەمەد   موحسین عەلی حسین   حسین صابر علی
شوان غازی پیرداود

چاپی یازدەم   ١٤٣٨ کۆچی   ٢٠١٧ زایینی   ٢٧١٧ کوردی

سەرپەرشتیی زانستی: صادق احمد عثمان - نەمام جلال رشید
سەرپەرشتیی چاپ: عوسمان پیرداود - خالد سلیم محمود
نەخشەسازی ناوەرۆک: خالد سلیم محمود
بەرگ: ئاری محسن احمد
بژاری هونەری: شیماء یاسین اکرم

پێشەکی

بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان لە وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان - عیراق، لیژنەیەکی بۆ بژارکردن و پێداچوونەوەی زانستی کتێبی (زمان و ئەدەبی کوردی) ی قۆناغی نوێیەمی بنەڕەتی پێکهێنا.

لیژنەکە بە شێوەیەکی ورد و زانستیی، پێداچوونەوەی بۆ هەر سێ بەشی (ڕێزمان و ئەدەب و خوێندنەوە) کرد. لە بەشی ڕێزماندا هەوڵدراوە هەڵە ڕێزمانییەکان بەشێوەیەکی زانستیی ورد ڕاستبکرێنەوە.

بە هەمان شێوەش لە بەشی ئەدەبدا، هەڵە زانستییەکان ڕاستکراونەتەوە، لە بەشی نمونەی ئەدەبیشدا ئەگەر شاعیرێک یان نووسەرێک لا برابێت، ئەوە لەبەر ئەوە بووە کە لە قۆناغەکانی داهاتوو هەمان شاعیر یان نووسەر بە فراوانتری دەخوێنرێت لە هەمان بەشیشدا وێنەی شاعیر یان نووسەر دانراوە.

لە بەشی خوێندنەوەدا هەڵەی چاپ و ڕێنووس و زمانەوانی ڕاستکراونەتەوە.

بێگومان لە هەموو کارێک کەم و کوڕی ڕوودەدات، بۆیە داوا لە مامۆستایانی بەڕێز و کەسانی شارەزا دەکەین کە ئەگەر هەڵەیەکیان بەرچاوکەوت، ئەوە لە ڕێگای بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پەروەردەکانیان ئاگادارمان بکەنەوە.

لیژنەی بژارکردن و پێداچوونەوە زانستی

١/ ٢٠١٧

بەشی ڕێزمان

وەرزی یەکەم

١. ناو لەڕووی پێکهاتنەوە
٢. چاوگ
٣. چاوگ لەڕووی پێکهاتنەوە
٤. بەکارهێنانی چاوگ وەک ناو
٥. ڕەگی کار
٦. دۆزینەوەی ڕەگی کار
٧. چاوگ سەرچاوەی دارشتنی کارە
٨. دەمەکانی کاری ڕابردوو
٩. دەمەکانی کاری ڕانەبردوو
١٠. کاری داخوازی
١١. کاری بکەر دیارو کاری بکەر نادیار لە شێوەزاری کرمانجی خواروو

وەرزی دووەم

١. کاری بکەر دیارو کاری بکەر نادیار لە شێوەزاری کرمانجی سەروو
٢. جێناوی پرس
٣. هاوەڵناوی پرس
٤. هاوەڵکاری پرس
٥. ڕستەی لێکدراو
٦. ئامرازی پەیوەندی
٧. ئامرازی دانەپاڵ

وەرزی یەکەم

ناو لە ڕووی پێکهاتنەوە

یەکەم:

١- کەوێک لەسەر بەردەکە هەڵنیشتبوو.

٢- پاڵە کاری دەکرد.

٣- ئەڤینیا مەم و زینی ناڤدارە.

٤- ئازادی دەستی خۆ هاڤیتە دەستی کامەرانی .

٥- پیاوەکە پەزی لە مێرگەکەدا دەلەوەڕاند .

٦- لە هەموو هەورێک باران نابارێت .

٧- ئاڤا چەمی کێمە.

دووەم: (ئـ)

١- کوردستان بە دارستان دەرازێنینەوە.

٢- ڕەزڤان دوو گوڵدانی هینا.

٣- جوتیارەکە دەستەکی لە دوو جێگە داناوە.

٤- شەرمین هەندێک سەرینی کڕییە.

٥- زاناو توانا پێکڤە دچنە هاڤینگەها سولاڤی.

٦- نڤیسەرو هۆزانڤان بەرهەمێن خۆ بلاڤ دکەن.

٧- کۆکەو ناڵەی نەخۆشەکە کاری لە ئێمە کرد.

٨- نەرمین حەز لە چاکەو جوانی دەکات.

٩- هاوکارو هاوڕێ دڵسۆزن.

(ب)

١- دۆتماما تە گولاڤی ژ گولەباخی دروستدکەت.

٢- خویشکا نەوزادی زیرەکە.

٣- هەڤالێن مە ژ گردەسۆری چوونە کیوەرەشی.

٤-تەمۆ لەبن رەشماڵەکە رەشمارێکی کوشت.

٥- دڵخواز سەرپۆشی هەیە.

٦- شۆڕەسوارەکە بە خێرایی گەیشت.

٧-ژێرپیاڵەکەم بۆ بهێنە.

خستنەڕوو

پێشتر زانیومانە، کە ناو وشەیەکە بۆ ناونانی شتێک یان هەر گیانلەبەرێک بەکاردێت. ئێمە لەم وانەیەدا تەماشای ناو دەکەین لە رووی پێکهاتنەوە، واتە لەڕووی دروستکردنییەوە، ئینجا ئەگەر سەیری رستەکانی بەشی یەکەمی بکەین، دەبینین کۆمەڵێک ناو هەیە بۆ نمونە:

یەکەم:

ئەگەر سەیری رستەکانی بەشی یەکەم بکەین دەبینین کۆمەڵێک ناو هەن وەک (کەو، بەرد ، پاڵە، کار، ئەڤین، مەم، زین ، ئازاد، دەست، کامەران ، پیاو، پەز، مێرگ ، هەور، باران ، ئاڤ، چەم) هەموویان ناوی سادەن و مەبەستێک پیشاندەدەن و هەریەکەیان لە یەک وشەی واتادار پێکهاتووە.

دووەم:

ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی دووەم (ئ) بکەین دەبینین

١- لە ڕستەی یەکەمدا وشەی (کوردستان، دارستان) هەردووکیان ناوی دارژاون، ماناو مەبەستێک پیشاندەدەن، هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێک پێکهاتووە، ناوی (کوردستان) لە ناوی (کورد) لەگەڵ پاشگری (ستان) پێکهاتووە، ناوی (دارستان) لە ناوی (دار)* لەگەڵ پاشگری (ستان) پێکهاتووە، واتە (ناو + ستان).

٢- لە ڕستەی دووەمدا وشەی (ڕەزڤان، گوڵدان) هەردووکیان ناوی داڕێژراون واتاو مەبەستێک پیشاندەدەن، لە ڕووی دروستکردنەوە، لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێک پێکهاتوون، ناوی (ڕەزڤان) لە ناوی (ڕەز) لەگەڵ پاشگری (ڤان) پێکهاتووە، ناوی (گوڵدان) لە ناوی(گوڵ) لەگەڵ پاشگری (دان) پێکهاتووە، واتە (ناو+ ڤان)، (ناو+دان).

٣- لە ڕستەی سێیەمدا وشەی (جوتیار، دەستەک، جێگە) هەرسێکیان ناوی داڕێژراون و واتاو مەبەستێک پیشاندەدەن، لەڕووی دروستکردنەوە هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێک پێکهاتووە، ناوی (جوتیار) لە ناوی (جوت) لەگەڵ پاشگری (یار) پێکهاتووە، ناوی (دەستەک) لە ناوی (دەست) لەگەڵ پاشگری (ەک) پێکهاتووە، ناوی (جێگە) لە ناوی (جێ) لەگەڵ پاشگری (گە) پێکهاتووە، واتە (ناو+یار)، (ناو+ەک) ، (ناو+ گە).

٤- لە ڕستەی چوارەمدا وشەی (شەرمین، سەرین) ناوی داڕێژراون و ماناو مەبەستێک پیشاندەدەن، هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار

---

* ئەگەر (دار ، زار ، یار) وەک وشەیەکی سەربەخۆ بەکارنەهاتن دەبن بە پاشگر.

لەگەڵ پاشگرێک پێکهاتووە، ناوی (شەرمین) لە ناوی (شەرم) لەگەڵ پاشگری (ین) پێکهاتووە، ناوی (سەرین) لە ناوی (سەر) لەگەڵ پاشگری(ین) پێکهاتووە، واتە (ناو+ین).

٥- لەرستەی پێنجەمدا وشەی (زانا، توانا، هاڤینگە) ناوی دارێژراون و ماناو مەبەستێک پیشاندەدەن، هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێک پێکهاتووە، ناوی (زانا) لە ڕەگی کار (زان) لەگەڵ پاشگری (ا) پێکهاتووە، ناوی (توانا) لە ڕەگی کار (توان) لەگەڵ پاشگری (ا) پێکهاتووە، ناوی (هاڤینگە) لە ناوی (هاڤین) لەگەڵ پاشگری (گە) پێکهاتووە، واتە (ڕەگی کار+ ا)، (ناو + گە).

٦- لە ڕستەی شەشەمدا وشەی (نڤیسەر، هۆزانڤان) ناوی دارێژراون، هەریەکەیان واتاو مەبەستێک پیشاندەدەن، لەڕووی دروستکردنەوە هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێک پێکهاتووە، ناوی (نڤیسەر) لە ڕەگی کار (نڤیس) لەگەڵ پاشگری (ەر) پێکهاتووە، ناوی (هۆزانڤان) لە ناوی (هۆزان) لەگەڵ پاشگری (ڤان) پێکهاتووە، واتە(ڕەگیکار+ەر)،(ناو+ ڤان)

٧- لە ڕستەی حەوتەمدا وشەی (کۆکە، ناڵە) ناوی دارێژراون و واتاو مەبەستێک پیشاندەدەن، لە ڕووی پێکهاتنەوە هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێک پێکهاتووە، ناوی (کۆکە) لە ڕەگی کار (کۆک) لەگەڵ پاشگری(ە) پێکهاتووە، ناوی (ناڵە) لە ڕەگی کار (ناڵ) لەگەڵ پاشگری (ە) پێکهاتووە واتە(ڕەگیکار+ە)

٨- لە ڕستەی هەشتەمدا وشەی (نەرمین، چاکە، جوانی) ناوی دارێژراون و ماناو مەبەستێک پیشاندەدەن، هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێک پێکهاتووە، ناوی (نەرمین) لە هاوەڵناوی

چۆنی (نەرم) لەگەڵ پاشگری (ین) پێکهاتووە، ناوی (چاکە) لە هاوەڵناوی چۆنی (چاک) لەگەڵ پاشگری (ە) پێکهاتووە، ناوی (جوانی) لە هاوەڵناوی چۆنی(جوان) لەگەڵ پاشگری (ی) پێکهاتووە، واتە (هاوەڵناو+پاشگر).

٩- لە ڕستەی نۆیەمدا وشەی (هاوکار، هاوڕێ) ناوی داڕێژراون و واتاو مەبەستێک پیشاندەدەن، لە ڕووی دروستکردنەوە هەریەکەیان لە پێشگری (هاو) لەگەڵ ناوی (کار) پێکاتووە، ناوی هاوڕێ لە پێشگری (هاو) لەگەڵ ناوی (ڕێ) پێکهاتووە، واتا (پێشگر + ناو).

هەروەها لە ڕستەکانی بەشی دووەم (ب) دەبینین:

١- لە ڕستەی یەکەمدا وشەی(دۆتمام، گوڵاڤ، گوڵەباخ) ناوی (لێکدراون) و واتاو مەبەستێک پیشاندەدەن، لە ڕووی دروستکردنەوە هەریەکەیان بەم شێوەیە پێکهاتووە، ناوی (دۆتمام) لە دوو ناو پێکهاتووە، (ناو+ناو)، (دۆت+مام) ناوی (گوڵاڤ) لە دوو ناو پێکهاتووە (گوڵ+ئاڤ) واتە(ناو+ناو)، ناوی (گوڵەباخ) لە دوو ناو لەگەڵ ئامرازی لێکدەری (ە)، کە کەوتوتە نێوانیان پێکهاتووە، (گوڵ+ە+باخ)، (ناو+ە+ناو).

٢- لە ڕستەی دووەمدا وشەی (نەوزاد) ناوێکی لێکدراوە و واتا و مەبەستێک پیشاندەدات، لە هاوەڵناوی (نەو) لەگەڵ ناوی (زاد) پێکهاتووە، واتە (هاوەڵناو + ناو).

٣- لە ڕستەی سێیەمدا وشەی (گردەسۆر، کێوەڕەش)، ناوی (لێکدراون) و واتا و مەبەستێک پیشاندەدەن، ناوی (گردەسۆر) لە ناوی (گرد) لەگەڵ ئامرازی لێکداری (ە) و هاوەڵناوی (سۆر) پێکهاتووە، (ناو+ە+هاوەڵناو) ناوی (کێوەڕەش) لە ناوی (کێو) و ئامرازی لێکداری (ە) و هاوەڵناوی (ڕەش) پێکهاتووە، (ناو+ە+هاوەڵناو).

٤- لە ڕستەی چوارەمدا وشەی (ڕەشماڵ، ڕەشمار) ناوی لێکدراون واتاو مەبەستێک پیشاندەدەن، ناوی (ڕەشماڵ) لە هاوەڵناوی چۆنی (ڕەش) لەگەڵ ناوی (ماڵ) پێکهاتووە، ناوی (ڕەشمار) لە هاوەڵناوی چۆنی (ڕەش) لەگەڵ ناوی(مار) پێکهاتووە، واتە(هاوەڵناوی چۆنی+ناو).

٥- لە ڕستەی پێنجەمدا وشەی (دڵخواز، سەرپۆش) ناوی لێکدراون و واتاو مەبەستێک پیشاندەدەن، ناوی (دڵخواز) لە ناوی (دل) لەگەڵ ڕەگی‌کار (خواز) پێکهاتووە، ناوی(سەرپۆش) لە ناوی (سەر) لەگەڵ ڕەگی‌کار (پۆش) پێکهاتووە، واتە(ناو+ ڕەگی‌کار).

٦- لە ڕستەی شەشەمدا وشەی (شۆڕەسوار) ناوێکی لێکدراوە و واتاو مەبەستێک پیشاندەدات، لە هاوەڵناوی (شۆڕ) و ئامرازی لێکدەری (ە) و ناوی (سوار) پێکهاتووە، (هاوەڵناو +ە+ناو).

٧- لە ڕستەی حەوتەمدا وشەی (ژێرپیاڵە) ناوێکی لێکدراوەو واتاو مەبەستێک پیشاندەدات، لە هاوەڵکاری (ژێر) لەگەڵ ناوی (پیاڵە) پێکهاتووە، واتە (هاوەڵکار + ناو).

دەستور

ناو لەڕووی پێکهاتنەوە دەکرێت بە دوو جۆر:

یەکەم:

ناوی سادە : ناوێکە لە وشەیەکی واتادار پێکهاتووە واتاو مەبەستێکی دیاریکراوی هەیە وەک (کەو، بەرد، هەور، دەست...هتد)

دووەم:

ناوی ناسادە: دەکرێت بە دوو جۆر:

ئـ - ناوی دارێژراو: ناوێکە لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێک یان لەگەڵ پێشگرێک پێکهاتووە بەم شێوەیە :

١- (ناو + پاشگر) وەک (کوردستان، گوڵدان، شەرمین، جێگە)

٢- (ڕەگیکار + پاشگر) وەک (زانا، ناڵە، نڤیسەر، فڕگە)

٣- (هاوەڵناو + پاشگر) وەک (نەرمین، چاکە، جوانی)

٤- (پێشگر + ناو) وەک (هاوکار، هاوژین، هامڕاز)

ب- ناوی لێکدراو : ناوێکە لە دوو وشەی واتادار یا پتر پێکهاتووە، بەم شێوەی خوارەوە:

١- (ناو + ناو) وەکو (دۆتمام ، سۆلاڤ ، ماستاو)

٢- (ناو + ە + ناو) وەکو (گوڵەباغ ، گوڵەگەنم)

٣- (ناو + ە + هاوڵناو) وەکو (گردەسۆر ، کێوەڕەش ، کێلەشین)

٤- (هاوڵناو + ناو) وەکو (ڕەشماڵ ، ڕەشمار ، سۆرگوڵ ، نەوزاد)

٥- (ناو + ڕەگی کار) وەکو (دڵخواز ، سەرپۆش)

٦- (هاوەڵکار + ناو) وەکو (ژێرپیاڵە ، ژێرزەمین)

* تێبینی:- نیشانەکانی (ناسراوی، نەناسراوی و کۆ) ناوی سادە ناکەن بە ناوی دارژاو.

ڕاهینانی (١)

بۆ هەریەکێک لەم پاشگرانەی خوارەوە ، دوو ناوی دارێژراو بهێنە و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە : (ایی، ین، ەڵان، گار)

ڕاهێنان (٢)

پێنج ناوی لێکدراو بهێنە بە مەرجێک سێیان لە هاوەڵکارو ناوێک پێکهاتبێت و یەکێک لە دوو ناو پێکهاتبێت و ئەوی تر لە ناوێک و ڕەگی‌کار پێکهاتبێت .

ڕاهێنان (٣)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە

١. ناوی (زێڕین) پێکهاتووە لە

(ڕەگی کار+پاشگر / ناو+پاشگر / هاوەڵناو+پاشگر / پێشگر+ناو+پاشگر)

٢. (خێرخواز) پێکهاتووە لە

(هاوەڵناو+ ڕەگی کار / ناو+ڕەگی کار/ ناو+ناو/ هاوەڵناو+ناو+پاشگر)

٣. (خوێنەر) پێکهاتووە لە

(ناو+ڕەگی کار /ڕەگی کار+پاشگر / پێشگر+ناو / هاوەلکار+پاشگر)

٤. (دڵسۆز) ناوێکی لێکدراوە، پێکهاتووە لە

(هاوەڵناو+ناو / ناو+ ناو / پێشگر+ ناو / ناو+ پاشگر)

٥. (گەرۆک)

(ڕەگی‌کار+پاشگر/ ناو+پاشگر/ هاوەڵناو+ڕەگی‌کار/ پێشگر+ڕەگی کار+پاشگر)

٦. (قورئانخوێن) پێکهاتووە لە

(ناو+ڕەگی‌کار/ پێشگر+ڕەگی‌کار+پاشگر/ هاوەڵناو+ڕەگی‌کار/ هاوەلکار+ڕەگی‌کار)

٧. (ڕۆژگار) پێکهاتووە لە

(ناو+ڕەگی‌کار/ ناو+هاوەڵناو/ ناو+پاشگر/ هاوەلکار+پاشگر)

٨. ناوی (نەورۆز) بە چ شێوازێک دروستبووە

(هاوەڵناو+ناو/ ناو+ناو/ هاوەڵناو+پاشگر/ هاوەڵناو+هاوەڵناو)

٩. کام لەم ناوانە لێکدراو نییە.

(کوردستان/ گوڵەهێرۆ/ دەستەسڕ/ مێرگەسۆر)

ڕاڤە کردنی پەیڤان

پەیڤ		واتاکەی
پاڵە	:	کرێکاری کشتوکاڵی
هاڤێتە	:	خستییە، دایە
دەلەوەڕاند	:	دچەراند
بڕازینەوە	:	بخەملینین
سەرین	:	بالیف
کۆکە	:	کۆخک
دۆتمام	:	کچە مام
سەرپۆش	:	دەرسۆک
نەو	:	نوێ
فرگە	:	فرۆکەخانە
دەستەک	:	جۆگەلەیەک کە شینایی تێدا دەچینرێت

چـــــاوگ

ئاشـکرایـه، کـه نەتـەوەی کـورد زۆر لەمێژە لـە تێکۆشـانێکی سـەختی بەردەوامدایـە، بـۆ ڕزگارکردنی نیشتمانەکەی لەژێر چەپۆکی داگیرکەراندا، ڕابـوونو ڕاپەڕیـنو شـۆرشـی بەرپاکـردووە، قوربانیـدان لـە پێنـاو ئـەم مەبەسـتە پیـرۆزەدا، بـە ئەرکێکـی ڕەوای زانیـوە، هەڵسـتانەوەی دوای کەوتنـی، نیشـانەی نەبـەردیو زیندوویـی بـووە، پتەوکردنـی ڕیزەکانـی گـەلو یەکگرتنـی هەمـوو لایـەکانو هەڵمەتبـردن بـۆ سـەر دامودەزگـەی ڕژێـم، لـە ڕاپەڕینـە مەزنەکـەی بەهـاری (١٩٩١)ز سـەرکەوتنی بەدەسـت هێنـا، دامەزراندنـی پەرلەمـانو حکومەتـی کوردسـتان، بەرهەمـی خوێنـی شـەهیدانی گەلـی کوردسـتانە.

پاراسـتنی ئـەم دەسـتکەوتە مەزنانـە ئەرکێکی نیشـتمانییەو لەسـەر شانی هەموو کوردستانییەکی دڵسۆزە، بۆ بەدەستهێنانی ئامانجی پیرۆزتر، هـەر بـە ڕێکخسـتنی ڕیزەکانـی گـەلو چەسـپاندنی یاسـاو چارەسـەرکردنی کێشـەکان لـە ڕێگـەی گفتوگـۆو دانیشـتن، لەسـەر مێـزی ئاشـتیو گرنگیـدان بـە خوێنـدنو فراوانکردنـی پرۆسـەی دیموکراسـی دەبێـت.

خستنەڕوو:

لـەم پارچـە نووسـینەدا، ئەگـەر سـەیری پەیڤەکانـی (تێکۆشـان، ڕزگارکـردن، ڕابـوون، ڕاپەڕیـن، قوربانیـدان، هەڵسـتانەوە، کەوتـن، پتەوکـردن، یەکگرتـن، هەڵمەتبـردن، ڕاپەڕیـن، سـەرکەوتن، دامەزرانـدن، پاراسـتن، چـوون، بەدەسـتهێنان، ڕێکخسـتن، چەسـپاندن، چارەکـردن، دانیشـتن، گرنگیـدان، خوێنـدن، فراوانکـردن) بکەیـن، دەبینیـن هـەر یەکەیـان مانایەکـی سـەربەخۆی هەیـەو هـەر یەکەیـان لـە شـوێنی خۆیـدا ڕوودانێـک

یا کردەوەیەک دەردەخات، بەڵام نەدراوەتە پاڵ کەسێک یا شتێکو کاتی تێدا نییە، گەردانیش ناکرێت، بەم جۆرە وشانە دەگوترێت (چاوگ). ئەگەر جارێکی تر سەیری ئەم چاوگانە بکەین، دەبینین.

یەکەم:

هەر یەکێک لەم چاوگانە کۆتاییان بە (ان، ین، دن، تن، وون) هاتووە، کە پێیان دەگوترێت (نیشانەی چاوگ) بەم پێیە چاوگ دەکرێت بە پێنج جۆر.

١. چاوگی ئەلفی: ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (ا)یە.
٢. چاوگی یائی: ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (ی)یە.
٣. چاوگی دالی: ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (د)یە.
٤. چاوگی تائی: ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (ت)یە.
٥. چاوگی واوی: ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (وو)ە.

دووەم:

ئـ. بە پیتی (ن)ی کۆتایی چاوگ دەگوترێت (نونی چاوگ)، بۆیە لە زمانی کوردیدا هەموو چاوگێک کۆتایی بە یەکێک لەو نیشانانەی سەرەوە دێت.

ب. هەر یەکێک لەم چاوگانە لە ڕستەدا وەکو ناوێک بەکاردێت.

پ. هەریەکێک لە چاوگانە هەموو ئەرکەکانی ناو دەبینێت.

ت. چاوگ سەرچاوەی دارشتنی کارە.

ج. هەندێک چاوگ هەن کۆتاییان بە (ەوە) هاتووە، وەک (دۆزینەوە- خولانەوە- حەسانەوە- پارانەوە- کولانەوە- ڕشانەوە) ئەمانە چاوگی سادەی واتادارن.

ح. چاوگی دالی لە هەندێک شوێنی کرمانجی سەروو پیتی (د)ی تێدا دەرناکەوێت وەکو (کردن= کرن، مردن= مرن، خواردن= خوارن، بردن=برن).

دەستور:

چاوگ وشـەیەکە، ڕوودانێک یا کردەوەیـەک پیشـاندەدات، بـەڵام ئەم کردەوەیە نەدراوەتە پاڵ کەسێک یا شتێک، کاتیشی تێدا نییە. لەڕستەدا وەک ناو بەکاردێتو هەموو تایبەتییەکانی ناو وەردەگرێتو ئەرکەکانی ناویش دەبینێت، هەروەها دەبێتە سەرچاوەی دروستکردنی کارو گەلێک وشەی تر.

ئـ. نیشانەکانی چاوگ ئەمانەن: (ان- ین- دن- تن- وون).

ب. بە پیتی (ن)ی کۆتایی چاوگ دەگوترێت (نوونی چاوگ).

ڕاهێنان (١)

ئەم چاوگانە لەڕستەدا بەکاربهێنە:

دروون، لڤین، هێنان، هەڵبژاردن، سەرکەوتن، چوون، یەکگرتن.

ڕاهێنان (٢)

نمونەی بە ڕستە بۆ ئەمانە بهێنەوە:

ئـ- دوو چاوگی ئەلفی. ب- دوو چاوگی یائی.

پـ- دوو چاوگی تائی. ج- دوو چاوگی واوی.

چ- دوو چاوگی دالی.

ڕاهێنان (٣)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. لە کرمانجی سەروودا، هەندێک جار ئەم نیشانەی چاوگە دەرناکەوێت.

(چاوگی واوی/ چاوگی ئەلفی/ چاوگی یائی/ چاوگی دالی)

٢. خوێندنەوە چاوگێکی

(ئەلفی/ تائی/ واوی/ دالی)یە

٣. چاوگ وشەیەکە

(گەرداندەکرێت/ دەدرێتە پاڵ کەسێک/ هیچیان)

٤. چاوگ:

(سەرچاوەی کارە/ هاوەڵناوە/ هاوەلکارە/ ئامرازە)

٥. پیتی (ن) لە کۆتایی چاوگ پێیدەوترێت

(جێناوی لکاو/ نونی چاوگ/ ناوبەند/ نیشانەی کۆ)

ڕاهێنان (٤)

جیاوازی لەنێوان وشەی (ڕۆیشتن) لەم دوو ڕستەیەدا چییە؟ڕوونیبکەوە:

١. ڕۆیشتن جۆرێکە لە وەرزش.

٢. ئەوان ڕۆیشتن بۆ کتێبخانە.

چـاوگ
لە ڕووی پێکهاتنەوە

یەکەم:

١. کوتانی منداڵان دژی نەخۆشییەکان پێویستە.

٢. ب هاتنا وە ئەم دلشاد بووین.

٣. وڵاتەکەمان بە چاندنی درەخت دەڕازێتەوە.

٤. نرخی درووونی کراسەکە گران بوو.

٥. پشکفتنا بشکۆژێن گوڵان ل بهاران دبیت.

٦. خوێندنم تەواو کردووە.

دووەم:

(ئـ)

١. ڤەکرنا خوێندنگەهان وەلات پێشدکەڤیت.

٢. هەڵبژاردنەکەیان ئەنجامدا.

٣. لە ڕاسپاردنەکەت گەیشتم.

٤. تێگهشتن بناغا زانستییە.

٥. بە خوێندنەوە زانیاریی نوێ فێردەبین.

٦. قرتاندنی گوڵی باخان جوان نییە.

٧. هەڵدانەوەی لاپەڕەیەکی نوێ بۆ ئێمە پێویستە.

(ب)

١. ئاڤدانێت باغچان گەلەک پێدڤییە.

٢. ئێمە بۆ یارمەتیدانی ئێوە هاتووین.

٣. جوانکردنی شارەکان ئەرکێکی نیشتمانییە.

٤. بە گەرمبوون تەنە ڕەقەکان لێکدەکشێن.

٥. دەست پێ کرنا هەر کارەکی پێویستی ب نەخشە دانانێ هەیە.
٦. ڕاستکردنەوەی هەڵەکانم بینی.
٧. ل ناڤبرنا زۆرداریێ ئارمانجا مەیە.
٨. ڕێگەدانی چاپکردنی کتێبەکەم وەرکرت.
٩. بە بەهێزکردنی پەیوەندی نێوان لایەنەکان، کۆمەڵگە سەقامگیر دەبێت.

خستنەڕوو:

لە بابەتی پێشوودا ئەوەمان زانی، کە چاوگ ڕوودانێک پیشاندەدات و بەکات نەبەستراوەتەوەو نەدراوەتە پاڵ کەسێک یان شتێک، بەڵام لێرەدا دەمانەوێت بزانین، کە چاوگ لە ڕووی دروستکردنییەوە چۆن پێکدێت؟ کاتێک سەیری ڕستەکان دەکەین، دەبینین چاوگ لە ڕووی دروستکردنییەوە بەم شێوەی خوارەوەییە:

یەکەم: لە ڕستەکانی بەشی (١) پەیڤەکانی (کوتان، هاتن، چاندن، دروون، پشکڤتن، خوێندن) هەموویان چاوگی سادەن، هەر یەکێک لەم چاوگانە ڕوودانێکی پیشانداوەو واتایکی سەربەخۆی هەیە، بەڵام ئەگەر لەڕووی دروستکردنەوە سەیربکەین، دەبینین هەر یەکێکیان لە یەک وشەی واتادار پێکهاتووە.

دووەم:

(ئـ)

لە ڕستەکانی بەشی (٢)ی بەشی (ئـ)دا وشەکانی (ڤەکرن، هەڵبژاردن، دەرکەوتن، ڕاسپاردن، تێگەیشتن، سەرکەڤتن، خوێندنەوە، قرتاندن، هەڵدانەوە) هەموویان چاوگی داڕێژراون، لە ڕووی دروستکردنیانەوە، هەر یەکێک لەم چاوگانە لە چاوگێکی سادە لەگەڵ

پێشـگرێک یـان پاشـگرێک یـان لەگـەڵ هەردووکیـان پێکهاتـووە، بـەم شـێوەی خـوارەوە:

١. چاوگـی (ڤەکـرن) لـە پێشـگری (ڤـە) لەگـەڵ چاوگـی سـادە (کـرن) پێکهاتـووە.

٢. چاوگـی (هەڵبـژاردن) لـە پێشـگری (هـەڵ) لەگـەڵ چاوگـی سـادە (بـژاردن) پێکهاتـووە.

٣. چاوگی (ڕاسپاردن) لە پێشگری (ڕا) لەگەڵ چاوگی سادە (سپاردن) پێکهاتووە.

٤. چاوگی (تێگەیشتن) لە پێشگری (تێ) لەگەڵ چاوگی سادە (گەیشتن) پێکهاتووە.

٥. چاوگـی (خوێندنـەوە) لـە چاوگـی سـادە (خوێنـدن) لەگـەڵ پاشـگری (ەوە) پێکهاتـووە.

٦. چاوگی (قرتاندن) لە چاوگی سادە (قرتان) لەگەڵ پاشگری (اندن) پێکهاتووە.

٧. چاوگـی (هەڵدانـەوە) لـە پێشـگری (هـەڵ)و چاوگـی سـادە (دان)و پاشـگری (ەوە) پێکهاتـووە.

(ب)

لـە ڕسـتەکانی بەشـی (٢) ی بەشـی (ب) دا پەیڤەکانـی (ئاڤدان، یارمەتیـدان، جوانکـردن، گەرمبـوون، دەسـتپێکردن، ڕاسـتکردنەوە، ل ناڤبـردن، ڕێگەدان، بەهێزکـردن) هەموویـان چاوگـی لێکدراون لـە ڕووی دروسـت کردنیانـەوە هـەر یەکێکیـان لـە دوو وشـەی واتـادار یـا پتـر پێکهاتـووە.

١. چاوگی (ئاڤدان) لە ناوی (ئاڤ) لەگەڵ چاوگی سادە (دان) پێکهاتووە.
٢. چاوگی (یارمەتیدان) لەناوی (یارمەتی) لەگەڵ چاوگی سادە (دان) پێکهاتووە.
٣. چاوگی (جوانکردن) لە هاوەڵناوی (جوان) لەگەڵ چاوگی سادە (کردن) پێکهاتووە.
٤. چاوگی (گەرمبوون) لە هاوەڵناوی (گەرم) لەگەڵ چاوگی سادە (بوون) پێکهاتووە.
٥. چاوگی (دەستپێکرن) لە ناوی (دەست) لەگەڵ چاوگی داڕێژراوی (پێکرن) پێکهاتووە.
٦. چاوگی (ڕاستکردنەوە) لە هاوەڵناوی (ڕاست) لەگەڵ چاوگی داڕێژراوی (کردنەوە) پێکهاتووە.
٧. چاوگی (ل ناڤبرن) لە هاوەلکاری داڕێژراوی (ل ناڤ) لەگەڵ چاوگی سادە (برن) پێکهاتووە.
٨. چاوگی (ڕێگەدان) لە ناوی داڕێژراوی (ڕێگە) لەگەڵ چاوگی سادەی(دان)پێکهاتووە.
٩. چاوگی (بەهێزکردن) لە هاوەڵناوی داڕێژراوی (بەهێز) لەگەڵ چاوگی سادە (کردن) پێکهاتووە.

دەستور:

چاوگ لەڕووی پێکهاتنەوە دوو جۆرە:

١. چاوگی سادە:

ئەو چاوگەیە، کە تەنیا لە یەک وشەی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتووە.

وەک: نووسین، خوێندن، نووستن، کێڵان، بوون، کردن

٢. چاوگی ناسادە: دوو جۆرە.

ئ- چاوگی دارِێژراو:

ئەو چاوگەیە کە لە چاوگێکی سادە لەگەڵ پێشگرێک یان پاشگرێک یان لەگەڵ هەردووکیان پێکهاتووە:

١- (پێشگر+ چاوگی سادە) وەک: هەڵبوون، ڕاکردن، بەرکەوتن، لێدان.

٢- (چاوگی سادە+ پاشگر) وەک: خواردنەوە، خوێندنەوە، برژاندن، کولاندن.

٣- (پێشگر+ چاوگی سادە+ پاشگر) وەک: هەڵبوونەوە، ڕاکردنەوە، لێدانەوە.

پێشگرەکان ئەمانەن: (هەڵ، دا، ڕا، پێ، تێ، دەر، بەر، ڤە، لێ).

پاشگرەکان ئەمانەن: (دوە، اندن)

ب- چاوگی لێکدراو:

لە چاوگێکی سادە یان دارِێژراو لەگەڵ وشەیەکی واتاداری تر یان پتر پێکهاتووە. بەم شێوەیە:

١- (ناو + چاوگی سادە) وەک: یارمەتیدان، دەستگرتن.

٢- (هاوەڵناوی چۆنی+ چاوگی سادە) وەک: گەورەکردن، گەرمبوون، بڵندکردن، جێگیرکردن.

٣- (ناو+ چاوگی دارِێژراو) وەک: دەست هەڵگرتن، سەرهەڵبڕین.

٤- (هاوەڵناوی چۆنی+ چاوگی دارِێژراو) وەک: ڕاستکردنەوە، چاکبوونەوە.

٥- (ناوی دارِێژراو+ چاوگی سادە) وەک: بەخێوکردن.

٦- (هاوەڵناوی دارِێژراو+ چاوگی سادە) وەک: بەهێزکردن، بەئاگاهاتن.

٧- (هاوەڵکاری دارِێژراو+ چاوگی سادە) وەک: ل ناڤچوون، لەناوبردن.

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگە سادانەی خوارەوە چاوگی داڕێژراو و لێکدراو دروستبکە:

(چوون، کێشان، گرتن، خواردن، بڕین، هێنان)

ڕاهێنان (٢)

جیاوازی لە نێوان چاوگی داڕێژراو و لێکدراو چییە لە ڕووی دروستکردنەوە؟ بە نموونە ڕوونیبکەوە.

ڕاهێنان (٣)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. (برژاندن): چاوگێکی (سادەیە/ داڕێژراوە/ لێکدراوە/ هیچیان)

٢. (ڕێزگرتن): پێکهاتووە لە

(ناو+چاوگی سادە / هاوەڵناو+چاوگی سادە /
هاوەلکار+چاوگی سادە / چاوگی سادە+ناو)

٣. (گەرمبوون): پێکهاتووە لە

(هاوەڵناو+پاشگر/ هاوەڵناو+چاوگی سادە/ ناو+ڕەگی‌کار/هاوەڵناو+ناو)

٤. (لێنان): پێکهاتووە لە

(پێشگر+چاوگی سادە/ ناو+چاوگی سادە/
پێشگر+چاوگی داڕێژراو/ چاوگی سادە+پاشگر)

٥. (ڕاپەڕین): پێکهاتووە لە

(پێشگر+ناو/ ناو+ڕەگی‌کار/ هاوەلکار+پاشگر/ پێشگر+چاوگی سادە)

٦. کام لەم چاوگانە لە (پێشگر+چاوگی سادە+پاشگر) دروستبووە،

(داشکاندن/ ڕاپەڕین/ سەرکەوتن/ کردنەوە)

بەکارهێنانی چاوگ وەک ناو

ئـ/

١. نووسینەکەم هێناوە.

٢. نووسینەکانم کۆکردەوە.

٣. ئاخافتنا باش دلێ مرۆڤی خۆش دکەت.

٤. نووسینی هێمنم خوێندوەتەوە.

٥. هاتنا وان بۆ کارگەهێ گەلەک باش بوو.

ب/

١. نڤستن بۆ نەخۆشی دەرمانە.

٢. سوتان بە ئازارە.

٣. خوێندن کۆمەڵ پێشدەخات.

٤. خۆزی کوشتن ل وەلاتێ مە نەمابا.

٥. خوێندنم تەواوکردووە.

٦. مە خوارن کرییە.

٧. هەر بە تێکۆشان دەگەینە ئامانج.

٨. کوردستان هەر ب زانینێ پێش دکەڤیت.

٩. بەرهەمی راپەرین دیارە.

١٠. کاری قوتابی خوێندنە.

١١. هەڵبژاردنەکە ئەنجامدرا.

خستنەڕوو:

لەمەوبەر بۆمان ئاشکرابوو، کە چاوگ وەکو ناوێک لەناو ڕستەدا بەکاردێت، چونکە تایبەتییەکانی ناو وەردەگرێتو هەموو ئەرکەکانی ناو لەڕستەدا دەبینێت.

ئـ- تایبەتییەکانی ناو وەردەگرێت کە ئەمانەن: چاوگ وەکو ناو دەتوانرێت بکرێت بە ناسراو بە هۆی نیشانەی ناسراو (ەکە). هەروەها دەتوانرێت بکرێت بە کۆی ناسراو بەهۆی نیشانەی کۆ (ان) کە دەخرێتە دوای نیشانەی ناسراوی (ەکە). هەروەها دەتوانرێت تەواو بکرێت بە (ناو، جێناو، هاوەڵناوی چۆنی). بۆ دەرخستنی ئەم ڕاستییانە ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) بکەین دەبینین:

١. لەڕستەی یەکەمدا وشەی (نووسینەکە) چاوگێکی ناسراوە بەهۆی نیشانەی ناسراوی (ەکە) بووە بە ناسراو.

٢. لە ڕستەی دووەمدا وشەی (نووسینەکان) چاوگێکی کۆی ناسراوە بەهۆی نیشانەی کۆ (ان) کە خراوەتە دوای نیشانەی ناسراوی (ەکە).

٣. لەڕستەی سێیەمدا وشەی (ئاخافتن) چاوگەو بە هاوەڵناوی چۆنی (باش)، دیارخراوە.

٤. لەڕستەی چوارەمدا وشەی (نووسین) چاوگەو بە ناوی (هێمن) دیارخراوە.

٥. لەڕستەی پێنجەمدا وشەی (هاتن) چاوگەو بە جێناوی کەسیی سەربەخۆ (وان) دیارخراوە.

ب- چاوگ ئەرکەکانی ناو دەبینێت لە ڕستەدا، ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) بکەین، دەبینین هەر چاوگێک ئەرکێکی بینیوە، کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

لەڕستەی یەکەمو دووەمدا چاوگی (نقستن، سووتان) هەر یەکەیان نیهادە لە ڕستەی خۆیاندا، چونکە هەواڵێک یان سیفەتێک دراوەتە پاڵ هەر یەکێکیان، لەڕستەی سێیەمو چوارەمدا چاوگی (خوێندن، کوشتن) بکەرن، چونکە هەر یەکەیان کارێکی دراوەتە پاڵ.

لەڕستەی پێنجەمو شەشەمدا چاوگی (خوێندن، خوارن) بەرکارن، چونکە هەر یەکەیان مانای کاری تەواو کردووەو کاریگەریتی کاریشی کەوتۆتە سەر.

لە ڕستەی حەوتەمو هەشتەمدا چاوگی (تێکۆشان، زانین) تەواوکەری بە یاریدەن.

لە ڕستەی نۆیەمدا چاوگی (ڕاپەڕین) ئەرکی دیارخەری ناوی (بەرهەم) ی بینیوە.

لە ڕستەی دەیەمدا چاوگی خوێندن ئەرکی تەواوکردنی کاری ناتەواوی (ە)ی بینیوە.

لە ڕستەی یازدەمدا چاوگی (هەڵبژاردن) ئەرکی جێگری بکەری بینیوە.

لە ئەنجامدا ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە چاوگ تایبەتییەکانو ئەرکەکانی ناو لەڕستەدا وەردەگرێتو جێ بەجێی دەکات، لەبەر ئەوە چاوگ وەک ناوە.

دەستور:

چاوگ لە ڕستەدا وەک ناوێک بەکاردێت، چونکە:

ئ-

تایبەتییەکانی ناو وەردەگرێت، دەتوانرێت بکرێت بە (تاکی ناسراو، کۆی ناسراو، دیارخراو بێت بەناو یان بەجێناو یان بە هاوەڵناوی چۆنی).

ب-

ئەرکەکانی ناو دەبینێت، دەبێت بە (نیهاد، بکەر، بەرکار، تەواوکەری بەیاریدە، دیارخەری ناو، تەواوکەری کاری ناتەواو، جێگری بکەر) لەڕستەدا.

ڕاهێنان (١)

وەڵامی ڕاست بۆ وشە هێڵ بەژێرهاتووەکان هەڵبژێرە.

١. بژارکردن بۆ کشتوکاڵ بە سودە.

(نیهاد/ بکەر/ تەواوکەری بەیاریدە/ بەرکار)

٢. هێنان بردنەوەی دەوێت.

(بکەر/ بەرکار/ دیارخەر/ نیهاد)

٣. ب ناڤاکرنا گوندان ژێر خانا نابوری ڤەدژیتەوە.

(بەرکار/ تەواوکەریکاریناتەواو/ تەواوکەریبەیاریدە/ جێگری بکەر)

٤. بریا خوێندنم تەواو کردبایە.

(بکەر/ بەرکار/ دیارخەر/ تەواوکەری بەیاریدە)

٥. کارگەی چنین کوتاڵ دروستدەکات.

(بەرکار/ دیارخەر/ دیارخراو/ نیهاد)

٦. ئەڤە کەنگی نڤیسینە؟

(نیهاد/ تەواوکەری کاری ناتەواو/ بەرکار/ بکەر)

ڕاهێنان (٢)

چاوگی (یارمەتیدان) لەڕستەدا بەکاربهێنە بەمەرجێک هەموو ئەرکەکان ببینێت.

ڕاهێنان (٣)

لەڕستەی (ڕاپەڕین ئێمەی گەیاندە سەرکەوتن)

١- وشەی (ڕاپەڕین) چییە؟ چۆن دروست کراوە؟ ئەرکی چییە؟

٢- وشەی (ئێمە) شی بکەوە.

٣- وشەی (سەرکەوتن) چییە؟ چ جۆرێکە؟ ئەرکی چییە؟

٤- (ی) لە دوای وشەی (ئێمە) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٥- وشەی (ڕاپەڕین) لە ڕستەیەکی تردا ببێتە بەرکار.

٦- وشەی (سەرکەوتن) بکە بە کۆی ناسراوو لەڕستەیەکی تردا ببێتە نیهاد.

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١. ئەنجامی هەڵبژاردنەکەیان ڕاگەیاند.

٢. خوێندن چاوی مرۆڤ دەکاتەوە.

ڕەگـــی کار

(١)

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
کێلان	کێلا	کێڵ
کوتان	کوتا	کوت
پێڤان	پێڤا	پێڤ
کڕین	کڕی	کڕ
مردن	مرد	مر
خوێندن	خوێند	خوێن
ڕەڤین	ڕەڤی	ڕەڤ
گرتن	گرت	گر
دانیشتن	دانیشت	دانیش
چوون	چوو	چ
بوون	بوو	ب

خستنەڕوو:

ئـ . پێشتر زانیمان، کە چاوگ کردەوەیەک پیشاندەدات و کردەوەکە نادرێتە پاڵ کەسێک یا شتێک. هەروەها کاتی تێدانییە، چاوگەکان بە پیتی پێش (ن)ی چاوگ دەناسرێن‌و دەکرێن بە پێنج جۆر لە ڕووی نیشانەوە چاوگی (ئەلفی، یائی، دالی، تائی، واوی)*. واتە چاوگ بە یەکێک لەم نیشانانە (ان، ین، دن، تن، وون) کۆتایی دێت‌و بە هەر یەکێکیان دەوترێت نیشانەی چاوگ. بە پیتی (ن)ە کەش دەگوترێت (نوونی چاوگ) وەکو لە ستوونی یەکەمدا خراوەتە ڕوو.

(کێڵان، کوتـان، پیڤان، کڕین، مردن، خوێندن، ڕەڤین، گرتـن، دانیشـتن، چـوون، بـوون).

ب. ئەگـەر سـەیری وشـەکانی سـتوونی دووەم بکەیـن (کێـڵا، کوتـا، پیڤـا، کـڕی، مـرد، خوێنـد، ڕەڤـی، گـرت، دانیشـت، چـوو، بـوو). دەبینیـن هەموویـان لـە چاوگەکانـی سـتوونی یەکـەم وەرگیـراون، بـە لابردنـی نونـی چـاوگ دروسـتکراون، بـە ئەمانـە دەگوترێـت (قـەد) یـان (کاری ڕابـردووی نزیـک)، کـە دەبێتـە بنچینـەی دروسـتکردنی هەمـوو جۆرەکانـی تـری کاری ڕابـردوو، کـە لەمـەودوا دەیـان خوێنیـن.

پ. ئەگەر سەیری وشـەکانی ستوونی سێیەم بکەین (کێڵ، کوت، پیڤ، کڕ، مر، خوێن، ڕەڤ ، گر، دانیش، چـ ، ب) دەبینین هەموویان لـە چاوگەکانی ستوونی یەکـەم وەرگیراون‌و پێیان دەگوترێت (ڕەگی کار) ، بەشی هـەرە زۆری (ڕەگی کار) بـە تەنیا بـەکار نایـەت‌و مانای تـەواو نابەخشێت، بـەڵام دەبێتـە سـەرچاوە بۆ دروسـتکردنی کاری (ڕانەبردوو، داخـوازی)و گەلێک وشـەی تر.

دەستور:

ئـ: ڕەگی کار: ئەو بەشەیە، کە لە چاوگ وەردەگیرێت‌و واتای چاوگ هەڵدەگرێت و بەشی هەرە زۆری ڕەگی کار بە تەنیا بەکار نایەت‌و واتای تەواو نابەخشێت، بەڵام دەبێتە سەرچاوە بۆ دروستکردنی کاری (ڕانەبردوو، داخوازی)و گەلێک وشەی تر لە زمانەکەمان.

ب: بۆ دۆزینەوەی ڕەگی کار کارەکە دەکەینە ڕانەبردوو دوای لابردنی (دە، جێناوی لکاو) ئەوەی دەمێنێتەوە پێیدەگوترێت ڕەگی کار

نووسین ⟵ دەنووسم (دە + نووس + م)

دۆزینەوەی ڕەگی کار

(٢)

	چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
ئ-	هێنان	هێنا	هێن
	پێڤان	پێڤا	پێڤ
	کێڵان	کێڵا	کێڵ
	شێلان	شێلا	شێل
	کێشان	کێشا	کێش
ب-	خنکان	خنکا	خنکێ
	برژان	برژا	برژێ
	زان	زا	زێ
	شکان	شکا	شکێ
	دڕان	دڕا	دڕێ

خستنە ڕوو:

ئ- کاتێک سەیری چاوگەکانی بەشی (ئ) دەکەین (هێنان، پێڤان، کێڵان، شێلان، کێشان) دەبینین هەموو چاوگی تێپەڕی (ئەلفی) ن، ڕەگی کار لەم چاوگانە بە لابردنی نیشانەی چاوگ (ان) دروست دەکرێت، ئەوەی دەمێنێتەوە پێی دەگوترێت ڕەگی کار وەکو (هێن، پێڤ، کێڵ، شێل، کێش).

ب- کاتێک سەیری چاوگەکانی بەشی (ب) دەکەین (خنکان، برژان، زان، شکان، دڕان) دەبینین هەموویان چاوگی تێنەپەڕی (ئەلفی) ن،

ڕەگی کار لەم چاوگانە دروست دەکرێت بە لابردنی (ن)ی چاوگو گۆڕینی پیتی (ا) بۆ پیتی (ێ) وەکو (خنکێ، بڕژێ، زێ، شکێ، دڕێ).

تێبینی: چاوگی (لێنان) چاوگێکی ئەلفی تێپەڕە، ڕەگی کاری لێ دروست دەکرێت بە ڕێگای چاوگی ئەلفی تێنەپەڕ بەلام ڕەگی کار لە چاوگی (شیان، گریان، ژیان) لەم دەستورە لادەدەن، ڕەگی کار لە چاوگی (شیان- شێ) (گریان- گری) (ژیان- ژێ) هەروەها ڕەگی کار لە چاوگی (مان) دەبێتە (مێن) ئەمەش لە دەستور لایداوە. ڕەگی چاوگی (دان) بریتییە لە (دە) بە هەمان شێوە لە دەستور لایداوە.

دەستور:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگە ئەلفییەکان بەم شێوەیە دەبێت:

ئ -

ئەگەر چاوگی ئەلفی تێپەڕ بوو، ڕەگی کار دروست دەکرێت، تەنها بە لابردنی نیشانەی چاوگ (ان) ئەوەی دەمێنێتەوە ڕەگی کارە.

ب-

ئەگەر چاوگی ئەلفی تێنەپەڕ بوو، ڕەگی کار دروست دەکرێت بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگو گۆڕینی پیتی (ا) بۆ (ێ).

دۆزینەوەی ڕەگی کار

(٣)

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
بڕین	بڕی	بڕ
نڤیسین	نڤیسی	نڤیس
کڕین	کڕی	کڕ
بەخشین	بەخشی	بەخش
زانین	زانی	زان
ڕەڤین	ڕەڤی	ڕەڤ
فڕین	فڕی	فڕ
لەرزین	لەرزی	لەرز
زڤڕین	زڤڕی	زڤڕ

خستنەڕوو:

ئەگەر سەیری چاوگەکان بکەین (بڕین، نڤیسین، کڕین، بەخشین، زانین، ڕەڤین، فڕین، لەرزین، زڤڕین) دەبینین هەموویان چاوگی یائین، هەندێکیان، تێنەپەڕن وەک: (ڕەڤین، فڕین، لەرزین، زڤڕین) ڕەگی کار لە چاوگی (تێپەڕو تێنەپەڕ) دروستدەکرێت ئەویش بە لابردنی نیشانەی چاوگ (ین).

دەستور:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی یائی لە تێپەڕو تێنەپەڕ بە لابردنی نیشانەی چاوگ (ین) دەبێت.

دۆزینەوەی ڕەگی کار

(٤)

	چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
ئ-	چوون	چوو	چ
	بوون	بوو	ب
ب-	دروون	دروو	دروو
	گروون	گروو	گروو
	جوون	جوو	جوو
	سوون	سوو	سوو

خستنەڕوو:

ئ -

کاتێک سەیری چاوگەکانی بەشی (ئ) دەکەین (چوون ، بوون) دەبینین چاوگی (واو)ی تێنەپەڕن، ڕەگی کار لەم چاوگانە بە لابردنی نیشانەی چاوگ دروستدەکرێت، واتە لابردنی (وون)و ئەوەی دەمێنێتەوە ڕەگی کارە وەک (چـ ، ب).

ب-

کاتێک سەیری چاوگەکانی بەشی (ب) دەکەین (دروون، گروون، جوون، سوون) دەبینین ئەمانەش چاوگی (واوی)ن‌و تێپەڕن ڕەگی کار لەم چاوگانە تەنها بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ دروستدەکرێت وەک: (دروو، گروو، جوو، سوو). لێرەدا ڕەگی کار لەگەڵ قەدی چاوگ لە ڕووی دروستکردنەوە وەک یەکن.

دەستور:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لەچاوگی واوی بەم شێوەیەیە:

ئ-

لە چاوگی واوی تێنەپەڕدا ڕەگی کار دروستدەکرێت بە لابردنی نیشانەی چاوگ کە (وون)ە.

ب-

لە چاوگی واوی تێپەڕدا ڕەگی کار دروستدەکرێت تەنها بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ. واتا (ڕەگ و قەد) وەک یەکن.

دۆزینەوەی ڕەگی کار

(٥)

ئ/

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
فرۆشتن	فرۆشت	فرۆش
ڕێستن	ڕێست	ڕێس
کەفتن	کەفت	کەڤ
گرتن	گرت	گر
خوێندن	خوێند	خوێن
مردن	مرد	مر
لێبووردن	لێبوورد	لێبوور

ب/

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
سپاردن	سپارد	سپێر
چاندن	چاند	چێن
ناردن	نارد	نێر
سەندن	سەند	سێن
برژاندن	برژاند	برژێن
ستاندن	ستاند	ستێن
پالاوتن	پالاوت	پالێو
ڤەشارتن	ڤەشارت	ڤەشێر

پ/

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
خواستن	خواست	خواز
گەستن	گەست	گەز
پاراستن	پاراست	پارێز
کوشتن	کوشت	کوژ
هاڤیشتن	هاڤیشت	هاڤێژ
چێشتن	چێشت	چێژ
ڕێشتن	ڕێشت	ڕێژ

ت/

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
نووستن	نووست	نوو
ڕۆیشتن	ڕۆیشت	ڕۆ
خواردن	خوارد	خۆ
شووشتن	شووشت	شۆ
خستن	خست	خە
هاتن	هات	هێ(ی)
بردن	برد	بە
کردن	کرد	کە
هێشتن	هێشت	هێڵ
ویستن	ویست	ەوێ
گوتن	گوت	ڵێ

خستنەڕوو:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی (تائی یان دالی) بە چەند شێوەیەکی جیاواز دەبێت:

ئـ - شێوەی یەکەمیان لە هەندێک چاوگی (تائی یا دالی) وەک نمونەکانی بەشی (ئـ) کە چاوگەکان (فرۆشتن، ڕیستن، کەڤتن، گرتن، خوێندن، مردن، لێبووردن) هەندێکیان تێپەڕن، هەندێکیان تێنەپەڕن، ڕەگی کار لەم چاوگانەدا یەکسەر بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن یان دن) دروستدەکرێت، بەڵام ژمارەی ئەم بەشەیان کەمە.

ب- شێوەی دووەمیان لە هەندێک چاوگی (تائی یان دالی) وەک نمونەکانی بەشی (ب) چاوگەکان (سپاردن، چاندن، ناردن، سەندن، برژاندن، ستاندن، پاڵاوتن، ڤەشارتن) دۆزینەوەی ڕەگی کاری ئەو چاوگانەی، کە پیتی پێش پیتە نەبزوێنەکەی پێش نیشانەی چاوگ پیتی بزوێنی (ا، ە) بوو، ڕەگی کار بەم شێوەیە دروستدەکرێت، نیشانەی چاوگ (تن، یان دن) لادەبرێن، پیتی بزوێنی (ا، ە) کە لەپێش پیتە نەبزوێنەکەیە دەگۆڕێت بۆ پیتی بزوێنی (ێ) وەک (سپێر، چێن، نێر، سێن، برژێن، ستێن، پاڵێو، ڤەشێر).

پ- شێوەی سێیەم لە هەندێک چاوگی تائیدا وەک نمونەکانی بەشی (پ) چاوگەکان (خواستن، گەستن، پاراستن، کوشتن، هاڤێشتن، ڕێشتن، چێشتن) دۆزینەوەی ڕەگی کار لەم چاوگانەی، کە پیتی پێش نیشانەی چاوگ (تن) (س، ش) بوو، بەم شێوەیە دەبێت، نیشانەی چاوگ (تن)

لا دەبریت ئینجا پیتی (س) دەگۆڕیت بۆ پیتی (ز)، پیتی (ش) دەگۆڕیت بۆ پیتی (ژ) وەکو (خواز، پاریز، کوژ، هاڤیژ، ڕیژ، چیژ).

ت - شێوەی چوارەم لە هەندێک چاوگی تائی یان دالی وەک نمونەکانی بەشی (ت)، چاوگەکان (گەیشتن، نووستن، خواردن، شووشتن، خستن، ڕۆیشتن، بردن، کردن، هێشتن، ویستن، گوتن) دۆزینەوەی ڕەگی کار لەو چاوگانە دەستورێکی تایبەتی نییە، بەڵکو دەبێت لەبەربکرێن، ژمارەی ئەم چاوگانە کەمە وەک ڕەگەکانی (گە، نوو، خۆ، شۆ، خە، ڕۆ، بە، کە، هێڵ، وێ، لێ، بێژ).
جگە لەو شێوانەی، کە باسمانکردن چاوگی تائی هەیە ڕەگی کاری لێدروستدەکرێت تەنها بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ وەک:

چاوگ	ڕەگی کار
بیستن	بیست
بەستن	بەست
پەرستن	پەرست

دەستور:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی تائیو دالی بەم شێوەیە وەردەگیرێت:

ئـ - لە بەشێکی چاوگی تائی یان دالی ڕەگی کار بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن، دن) وەردەگیرێت.

ب - لە بەشێکی تری چاوگی تائی یان دالی بە تایبەتی لەو چاوگانەی، کە پیتی پێش پیتە نەبزوێنەکەی پێش نیشانەی چاوگ(ا، ە)یە، ڕەگی کار بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن، دن) لەگەڵ گۆڕینی پیتی (ا، ە) بۆ پیتی (ێ) وەردەگیرێت.

پ- لە بەشێکی تری چاوگی (تائی) دا بەتایبەتی لە هەندێک لەو چاوگانەی، کە پیتی پێش نیشانەی چاوگ (س، ش)ە ڕەگی کار بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن) لەگەڵ گۆڕینی پیتی (س) بۆ پیتی (ز)، و پیتی (ش) بۆ پیتی (ژ) وەردەگیرێت.

ت - لە بەشێکی تری چاوگی تائیو دالی ڕەگی کار بەبێ دەستور وەردەگیرێت، لەبەرئەوە دەبێت لەبەربکرێن، بەڵام ژمارەیان کەمە. چاوگی تائی هەیە ڕەگی کاری تەنها بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ لێوەردەگیرێت.

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگانەی خوارەوە ڕەگی کار وەربگرە و چۆنیەتی وەرگرتنەکەی دیاربکە:

(پسان، ژیان، سووان، گریان، سوون، لێنان، ڕاپەڕاندن، مانەوە، بارین).

ڕاهێنان (٢)

ئەم ڕەگی کارانە لە چ چاوگێک دروستکراون‌و چۆن؟

(مێن، وی، بە، ڕۆ، کوژ، پارێز)

ڕاهێنان (٣)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. ئەگەر ڕەگی کار لە چاوگی واوی تێپەڕ وەربگرین، ئەو پیتە لادەدەین .... (واو و نون/ واو/ نون)

٢. ئەگەر ڕەگی کار لە چاوگی واوی تێنەپەڕ وەربگرین، ئەو پیتە لادەدەین .... (واو و نون/ واو/ نون)

٣. ئەگەر ڕەگی کار لە چاوگی ئەلفی تێپەڕ وەربگرین، بە لابردنی پیتی...... (ئەلف و نون/ ئەلف/ نون)

٤. ڕەگی کاری (ڕێژ و چێژ) وەرگیراوە لە چاوگی.........

(ڕیسین/ ڕیشتن وچیشتن/ ڕیشتن و ڕیسین)

٥. ڕەگی کاری (بێژ و مێن) وەرگیراوە لە چاوگی ......

(گوتن و مان/ بیشتن و مان/ بیشتن و گوتن)

ڕاهێنان (٤)

بەنموونە وەڵامی ئەمانە بدەوە:

ئ- چۆن ڕەگی کار لە چاوگی واوی تێنەپەڕ دروست دەکرێت؟

ب- چۆن ڕەگی کار لە چاوگی ئەلفی تێنەپەڕ دروست دەکرێت؟

پ- کەی پیتی (س) دەگۆڕێت بۆ (ز) و پیتی (ش) دەگۆڕێت بۆ (ژ) لە دروستکردنی ڕەگی کاردا؟

ت- کەی پیتی (ا،ە) دەگۆڕێت بۆ (ێ) لەکاتی دروست کردنی ڕەگی کاردا؟

چاوگ سەرچاوەی دروستکردنی کارە

ئـ/

١. خوێندن چاوی مرۆڤ دەکاتەوە.

٢. نڤیسین بۆ مە پێویستە.

٣. زانین ڕوناکییە.

٤. ئەم هەر ب یەکگرتنی دگەهینە ئارمانجی.

٥. ئاوەدانکردنەوەی گوندەکان ئەرکێکی کوردایەتییە.

٦. پاراستنی دەستکەوتەکان نیشانەی دڵسۆزییە.

ب/

١. ئەوان وانەکە دەخوێنن.

٢. ئازاد چیرۆکی نڤیسی.

٣. ئێمە پرسیارەکەمان زانی.

٤. کۆمەڵەکان یەکیانگرت.

٥. گوندەکان ئاوەدانبکەنەوە.

٦. دارستانەکان دەپارێزین.

خستنەڕوو:

ئـ - کاتێک سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) دەکەین، دەبینین وشەکانی (خوێندن، نڤیسین، زانین، یەکگرتن، ئاوەدانکردنەوە، پاراستن) هەموویان (چاوگن)و وەک ناو لەڕستەدا بەکارهێنراون، هەر یەکێک لەم چاوگانە کردەوەیەک پیشاندەدات، بەڵام کردەوەکە نەدراوەتە پاڵ کەسێک یان شتێک، هەروەها کاتی دیاریکراوی تێدانییە.

ب- کاتێک سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) دەکەین، دەبینین وشەی (دەخوێنین، نڤیسی، زانی، یەکیانگرت، ئاوەدانیکەنەوە، دەپارێزین) هەموویان لێرەدا (کارن)و لە چاوگەکانی بەشی (ئـ) وەرگیراون و لێیان نزیکن، هەر یەکێک لەم کارانە، کردەوەیەکی پیشانداوەو خراوەتە پاڵ کەسێک، یان شتێک کە بکەرەکەیەتی لە کاتێکی دیاریکراودا، بۆکاتی ڕابردوو یان ڕانەبردوو.

ئەگەر جارێکی تر بە وردی سەیری کارەکان بکەین لە ڕووی دروستکردنیانەوە، دەبینین هەر یەکێک لەم کارانە لە چاوگێک وەرگیراوە، یان دروستکراوە کە لەڕستەکانی بەشی (ئـ) هاتوون، ئەمەش بە لابردنی پیتی (ن)ی نیشانەی چاوگ، کەواتە دەتوانرێت کاری ڕابردوو لە چاوگ دروستبکرێت، بۆیە چاوگ بە سەرچاوەو بناغەی داڕشتنی کار دادەنرێت.

دەستور:

چاوگ سەرچاوەی داڕشتنی کارە، چونکە دەتوانرێت کاری (ڕابردوو، ڕانەبردوو، داخوازی) لێدروستبکرێت هەر کارێک دەبێت ئەم سێ شتە بگەیەنێت:

١. کردەوەیەک پیشانبدات.

٢. کردەوەکە بخرێتە پاڵ کەسێک یان شتێک، کە بکەرەکەیەتی.

٣. کاتێکی دیاریکراوی تێدا هەبێت.

ڕاهێنان (١)

سێ چاوگ بهێنەوە، ئینجا کاری ڕابردوویان لێ دروستبکە و جارێک وەک چاوگ و جارێک وەک کار لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

ڕاهێنان (٢)

جیاوازی لەنێوان چاوگ و کاردا چییە؟ بە نموونە ڕوونیبکەوە.

ڕاهێنان (٣)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. چاوگ سەرچاوەی دارشتنی ..... (کارە/ ناوە/ جێناوە)

٢. خاسیەتی چاوگ بریتییە لەوەی کە.....

(کاتی دیاریکراوی تێدایە/ ئەرکی ناو نابینێ/ ناخرێتە پاڵ کەسێک)

٣. خاسیەتی کار بریتییە لەوەی کە......

(کاتی تێدانییە/ ئەرکی ناو دەبینێ/ دەخرێتە پاڵ کەسێک)

٤. (مە خوێندن تەواو کر) خوێندن ئەرکی.....

(بکەرە/ بەرکارە/ دیارخەری ناوە)

٥. (نووسینەکانی ئێوەم خوێندەوە) نووسینەکان.....

(دیارخراوە/ نیهادە/ دیارخەری ناوە)

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١- مە خوێندن تەواو کر.

٢- ژووری دانیشتنەکەیان پاککردەوە.

٣- نووسینەکانی ئێوە دەخوێنمەوە.

دەمەکانی کاری ڕابردوو

١. دیار چوو بۆ قوتابخانە.

٢. تابلۆیەکەم بینیوە.

٣. بانو نانەکەی خواردبوو.

٤. شادیار وێنەکەی دەکێشا.

٥. بریا شکۆ بەیەکەم دەرچووبا.

خستنەڕوو:

ئەگەر سەیری ئەم ڕستانە بکەین، دەبینین وشەکانی (چوو، بینیوە، خواردبوو، دەکێشا، دەرچووبا)، هەموویان کاری ڕابردوون، هەر یەکەیان کردەوەیەکی پیشانداوەو دراوەتە پاڵ کەسێک یان شتێک، لە کاتی ڕابردوودا ڕوویداوە، واتە پێش کاتی ئاخاوتن کارەکە ڕوویداوەو تەواویش بووە، بەڵام ئەگەر سەیری کاتی ڕوودانی کارە ڕابردووەکان بکەین دەبینین لە یەک جیاوازن.

دەستور:

کاری ڕابردوو: ئەو کارەیە کردەوەیەک پیشاندەدات کە لە ڕابردوودا ڕوویداوەو دراوەتە پاڵ کەسێک یان شتێک، کاری ڕابردووی ڕاگەیاندن کاتی جیاوازی هەیە:

١. كاری ڕابردووی نزیک: لەڕووی دروستکردنییەوە لە چاوگ دروستدەکرێت بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ، وەک:

چاوگ	کاری ڕابردووی نزیک
هەلکشان	هەلکشا
هێنان	هێنا
نووسین	نووسی
دانیشتن	دانیشت
خوێندن	خوێند
چوون	چوو
گەڕانەوە	گەڕایەوە[1]

٢. کاری ڕابردووی تەواو: بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

(کاری ڕابردووی نزیک+ وە) وەک:

(قەدی چاوگ + وە)

هێنا + وە = هێناوە

نووسی + وە = نووسیوە

چوو + وە = چووە[2]

١. ئەگەر چاوگ کۆتایی بە بزوێنی (ا ، ی) هات ناوبەندی (ی) دەهێلێن.

٢. لە چاوگی (واوی) کە نیشانەی (وە) زیاد دەکرێت، بزوێنی (وو) ی درێژ کورتدەکرێتەوە بۆ (و) کورت.

بەلام ئەگەر کاری رابردووی نزیک کۆتایی بە پیتی نەبزوێنی (ت،د) هاتبوو، پیتی بزوێنی (و) دەخرێتە نێوان کاری رابردووی نزیکو نیشانەی (وە) وەک:

دانیشت + و + وە = دانیشتووە

خوێند+ و + وە = خوێندووە

دەکرێت لەجیاتی نیشانەی (وە) نیشانەی (یە) بەکار بێت وەک:

هێنا + یە = هێنایە

نووسی + یە = نووسییە.

بەلام دیسان ئەگەر کاری رابوردووی نزیک کۆتایی بە پیتی نەبزوێنی (ت، د) هاتبوو، پیتی بزوێنی (ی) دەخرێتە نێوانیان وەک:

دانیشت + ی + یە = دانیشتییە

خوێند + ی + یە = خوێندییە

لە هەندێک ناوچەی کرمانجی سەروو بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

یا + رابردووی نزیک + ی ⟵ بۆ رەگەزی مێ

یێ + رابردووی نزیک + ی ⟵ بۆ رەگەزی نێر

وەک: یا + هێنا + ی = یا هێنای

یێ + چاند + ی = یێ چاندی

تێبینی: ئەم چاوگانەی کە پاشگری (ەوە) یان پێوەیە بەم جۆرە رابردووی تەواویان لێدروستدەکرێت.

ئ- لابردنی نونی چاوگ.

ب- دانانی نیشانەی (وە) لە شوێنی (ن)ی لابراو.

پ- دانانی ناوبەندی (ت) لە نێوان بزوێنەکان

خوێندنەوە ⟵ خوێند + ووە+ ت + ەوە = خوێندووەتەوە

دۆزینەوە ⟵ دۆزی + وە + ت + ەوە = دۆزیوەتەوە

٣. کاری ڕابردووی بەردەوام بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

(دە + ڕابردووی نزیک)

وەک: دە + هێنا = دەهێنا

دە + نووسی = دەنووسی

دە + وەرگرت = وەردەگرت

دە + دروستکرد = دروستدەکرد

لە کرمانجی سەروودا لە جیاتی نیشانەی (دە)، نیشانەی (د) بەکاردێت وەک:

د + هێنا = دهێنا

د + چوو = دچوو

د + وەگرت = وەردگرت.

٤. کاری ڕابردووی دوور بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

کاری ڕابردووی نزیک + بوو:

هێنا + بوو = هێنابوو

نووسی + بوو = نووسیبوو

چوو + بوو = چووبوو

وەرگرت + بوو = وەرگرتبوو

تێبینی:

١. کاری ڕابردوو بە ئامرازی (نە) دەکرێت بە نەرێ.

٢. کاری ڕابردووی نزیکی دانانی بەم شێوەیە دروستدەکرێت.

(کاری ڕابردووی نزیک + با) وەک:

هات+ با = هاتبا خوێند+ با = خوێندبا

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگانەی خوارەوەدا کاری ڕابردووی نزیکو دوور دروستبکە:

(پێشکەوتن، نڤیسین، بردن، ئاڤدان، داخستن)

ڕاهێنان (٢)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. قەد لە چاوگ وەردەگیرێت بە لابردنی....

(ئەلف/ نون/ ئەلف و نون)

٢. ئەگەر (ن) لە چاوگ لابدەین چ کارێکی لی دروستدەکرێت......

(داخوازی/ ڕابردووی نزیک/ ڕانەبردوو)

٣. پرژە وانەکەی خوێندبوو. (خوێندبوو) کارێکی ڕابردووی.....

(دوور/ نزیک/ تەواو/ بەردەوام)

٤. کاری ڕابردووی دوور بەم شێوەیە دروستدەبێت.....

(ڕابردووی نزیک+ ووە/ دە+ ڕابردووی نزیک/ ڕابردووی نزیک+ بوو)

٥. کاری ڕابردووی نزیکی دانانی بەم شێوەیە دروستدەبێت.....

(ڕابردووی نزیک+ با/ دە+ ڕابردووی نزیک/ ڕابردووی نزیک+ بوو)

ڕاهێنان (٣)

لەم چاوگانەی خوارەوەدا کاری ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندنو کاری ڕابردووی نزیکی دانانی دروستبکەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

(سەرکەوتن، هەڵکێشان، خوێندن، یارمەتیدان، فرۆشتن)

ڕاهێنان (٤)

لەم ڕستەی خوارەوەدا:

دوێنێ پەخشان ڕۆژنامەی دەخوێندەوە.

١. وشەی (دوێنێ) چییەو ئەرکی چییە؟

٢. وشەی (ڕۆژنامە) شیبکەوە.

٣. کاری (دەخوێندەوە) کام جۆری کاری ڕابردووە؟ چۆن دروستکراوە؟

٤. بکەری ڕستەکە دیاربکە.

٥. لە کاری (دەخوێندەوە) کاری ڕابردووی تەواو دروستبکە.

٦. لە کاری (دەخوێندەوە) کاری ڕابردووی دوور دروستبکە.

٧. لەکاری (دەخوێندەوە) کاری ڕابردووی نزیکی دانانی دروستبکەو لەڕستەدا بەکاری بهێنە.

دەمەکانی کاری ڕانەبردوو

١. ئێستا چیرۆک دەنووسم.
٢. ساڵێکی تر گەشت دەکەین.
٣. نازدار وانی دخوێنێت.
٤. ئەژی خەڵات دێ وەرگریت.

خستنە ڕوو:

کاتێک سەیری رستەکانی سەرەوە دەکەین، دەبینین وشەکانی (دەنووسم، گەشت دەکەین، دخوێنێت، دێ وەرگریت) هەموویان کاری ڕانەبردوون، هەر یەکەیان کردەوەیەک پیشاندەداتو دەدرێتە پاڵ کەسێک یان شتێک لە کاتی ئاخاڤتن، یان لە دوای ئاخاڤتن دەست پێدەکات.

کاری ڕانەبردوو دوو کاتی جیاوازی هەیە:

ئ- کاری ڕانەبردووی ئێستا

کردەوەیەک پیشاندەدات، کە لەکاتی ئاخافتن یا لەدوای ئاخافتن دەست پێدەکات، بەم شێوەی خوارەوە دروستدەکرێت.

دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو

دە + چ + یت = دەچیت

دە + نووس + م = دەنووسم.

لـه کرمانجـی سـەروودا لەجیاتـی نیشـانەی (دە)، نیشـانەی (د) بەکاردێت بۆ کاری ڕانەبـردووی ئێسـتا وەک:

(د + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

د + چ + م = دچم

د + نڤیس + ین = دنڤیسین

کاری ڕانەبـردووی ئێسـتا لـە کرمانجـی خـوارووا بەهـۆی هاوەڵـکاری کاتییـەوە دەردەکەوێـت وەک (ئێسـتا، وا، ئـەوا)، کـە دەچنـە پێـش کاری ڕانەبـردوو. وەک:

ئێستا دەچم بۆ قوتابخانە

وا دەڕۆم بۆماڵەوە.

ئەوا دەچن بۆ سەیران.

ب- کاری ڕانەبردووی ئاییندە

کردەوەیـەک پیشـاندەدات، کـە لـەدوای ئاخافتن یەکسـەر دەسـت پێناکات، بەڵکو لـە ئاییندەیەکی دوور دەسـت پێدەکات، ئینجا لـە شـێوەی کرمانجی خواروو نیشـانەیەکی تایبەتی نییـە، کـە جیایبکاتـەوە لـە کاری ڕانەبـردووی ئێسـتا، واتـە هـەر وەک ئـەو پێکدێت:

دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو

دیسـان بەهـۆی هاوەڵـکاری کاتییـەوە دەردەکەوێـت وەک (لەمـەودوا، بەیانـی، سـبەی، مانگێکـی تـر، سـاڵێکی تـر...) کـە دەچنـە پێـش کاری ڕانەبـردوو.

بـەڵام لەشـێوەی کرمانجـی سـەروو، نیشـانەیەکی تایبەتـی هەیـە، کـە جیایدەکاتـەوە لـە کاری ڕانەبـردووی ئێسـتا، واتـە کاری ڕانەبـردووی

ئاینده بەم شێوەیە دروستدەکرێت:

دێ + رەگی کار + جێناوی لکاو

دێ + کر + م = دێ کرم

دێ + چ + ین = دێ چین

دێ + نڤیس + ن = دێ نڤیسن.

دەستور:

کاری ڕانەبردوو: کارێکە، کە کردەوەیەک پیشاندەدات و لەدوای ئاخاوتن ڕوودەدات، کردەوەکە دەدرێتە پاڵ کەسێک یان شتێک.

کاری ڕانەبردوو دوو کاتی هەیە، کاری ڕانەبردووی (ئێستا و ئاینده).لە کرمانجی خوارووردا کاری ڕانەبردوو بەم شێوەیە دروستدەکرێت

(دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

کاری ڕانەبردووی ئێستاو ئاینده بە هۆی هاوەڵکاری کاتییەوە لە یەک جیادەکرێنەوە.

بەلام لەشێوەی کرمانجی سەروودا کاری ڕانەبردووی ئێستا بەنیشانە جیادەکرێتەوەو بەم شێوەیە دروستدەکرێت.

(د + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

کاری ڕانەبردووی ئاینده بەم شێوەیە دروستدەکرێت.

(دێ + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

تێبینی:

١. کاری ڕانەبردووی ئێستاو ئایندە بە ئامرازی (نا) دەکرێن بە نەری، کە شوێنی نیشانەی (دە، د، دێ) دەگرێتەوە.

٢. کاری ڕانەبردووی ئێستاو ئایندە، کە خوێندمان، کاری ڕانەبردووی ڕاگەیاندن بوو.

٣. جگە لەمە کاری ڕانەبردووی دانانی هەیە، کە بەم شێوەیەی خوارەوە پێکدێت.

لە کاری ڕانەبردووی ڕاگەیاندن نیشانەی (دە، د، دێ) دەگۆڕێت بۆ (ب) وەک:

(ب+ رەگی کار+ جێناوی لکاو)

دەخوێنم	بخوێنم
دەچم	بچم
دەنووسێت	بنووسێت

٤. کاری ڕانەبردووی دانانی بە (نە) نەری دەکرێت

بخوێنم	نەخوێنم
دەچم	نەچم

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگانەی خوارەوەدا کاری ڕانەبردوو دروستبکەو لەڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(خواستن، پاراستن، دەرچوون،چاندن، دانان، وەرگرتن)

ڕاهێنان (٢)

ئـ- لە شێوەی کرمانجی خواروودا بەهۆی چییەوە کاری ڕانەبردووی ئێستاو ئاییندە لێک جیادەکەینەوە؟ بە نمونە ڕوونیبکەوە.

ب- لە شێوەی کرمانجی سەروودا چۆن کاری ڕانەبردووی ئێستاو ئاییندە لێک جیادەکەیتەوە؟ بە نمونە ڕوونیبکەوە.

ڕاهێنان (٣)

لە ڕستەی (ڕاپۆرتەکە بەباشی دەنووسم)

١. بکەری ڕستە کە دیاربکە. بۆ خراوەتە ئەوی؟

٢. کارەکە چ جۆرە کارێکە؟ چۆن دروستکراوە؟

٣. وشەی (بەباشی) شیبکەوە.

٤. کاری ڕستەکە بکە بە نەرێو ڕستەکە سەر لەنوێ بنووسەوە.

٥. وشەی (ڕاپۆرتەکە) شیبکەوە.

٦. دەتوانیت کارەکە بکەیت بە کاری ڕانەبردووی دانانی؟ چۆن؟

٧. دەتوانیت کارەکە بکەیت بە کاری ڕابردووی تەواو؟ چۆن؟

ڕاهێنان (٤)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. ئەز چیرۆکی دێ نڤیسم (دێ نڤیسم) کاری ڕانەبردووە بۆ کاتی....

(ئاییندە/ ئێستا / هەردووکیان)

٢. کاری ڕانەبردوو لە کرمانجی خواروو بەم شێوەیە دروستدەبێت.......

(ڕابردووی نزیک+ ووە/ دە+ ڕابردووی نزیک/ دە+ ڕەگی‌کار+ جێناوی‌لکاو)

٣. کاری ڕانەبردوو بۆ ئاییندە لە شێوەزاری کرمانجی سەروو بەم شێوەیە دروستدەکرێت......

(د+ڕەگی‌کار + جێناوی‌لکاو/ دە+ ڕابردووی نزیک/ دێ+ڕەگی‌کار+جێناوی‌لکاو)

٤. کاری ڕانەبردوو بۆ ئێستا لە کرمانجی سەروو بەم شێوەیە دروستدەبێت.......

(د+ڕەگی‌کار + جێناوی‌لکاو/ دە+ ڕابردووی نزیک /دە+ڕەگی‌کار+جێناوی‌لکاو)

٥. کاری ڕانەبردووی داناتی بەم شێوەیە دروستدەبێت.......

(ب+ڕەگی‌کار + جێناوی‌لکاو/ دە+ ڕابردووی نزیک / دە+ڕەگی‌کار+جێناوی‌لکاو)

ڕاهێنان (٥)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١- ئەم چیرۆکی دێ نڤیسین.

٢- هەستیار هۆنراوەکە بڵاودەکاتەوە.

کاری داخوازی

١. لاوی کورد بخوێنە خوێندن مەرهەمە بۆ زامی گەل
تیشکی زانینە ئەدا ڕۆشن بە ئەستێرەی ئەمـــەل

(دڵزار)

٢. بەبێ باکی بەسەریا ڕامەبوورن حورمەتی بگـرن
گوڵاڵە سوورەی ئەم سەحرایە خوێناوی جگەرتانە.

(ئەحمەد موختار جاف)

٣. مەرحەمەت کە زوو برۆ قاسید بڵێ دەردی دڵم
نازی با پوچت ئەکێشم من بە تۆزو گـەردەوە

(تاهیر بەگی جاف)

٤. گوهـ بدە ئاهو فیغانو لەرز ئوکوڤانـــــە دل
دل ددلدا یێ دسۆژیت پویشو کاو خەرمانە دل

(کەتانی)

٥. هەستە تێکۆشە تا خوێنت گەرمـــە
سەر پۆش فڕێ دە چ وادەی شەرمە

(بێکەس)

٦. دلبەر تو وەرە جارەک دا ئەز تە ببینم ئەز دل بریـــــــنم
ئەز ڤیرۆ ل سەر تەختی سوخەن پیرێ ئەڤینم دەر ڕوییێ زەمینم

(جگەر خوێن)

خستنەڕوو:

ئەگەر سەیری دێرە هۆنراوەکان بکەین، دەبینین پەیڤەکانی (بخوێنە، بگرن، رامەبوورن، مەرحەمەت کە، بڕۆ، بڵێ، گوهـ بدە، هەستە، تێکۆشە، فڕێ دە، وەرە) هەموویان کاری داخوازینو ڕوودانێک پیشاندەدەن کە لەدوای ئاخافتن یەکسەر ڕوو دەدەن کە ئاخێوەر واتە کەسی یەکەم داوا لە گوێگر واتە (کەسی دووەمی تاک یان کۆ) دەکات بۆ ئەنجامدانی کارێک یەکسەر لەدوای ئاخافتن.

ئەگەر سەیری کاری داخوازی بکەین لە ڕووی پێکهێنان واتە لەڕووی دروستکردنەوە، دەبینین بەشێوەیەکی گشتی کاری داخوازی بەم شێوەیەی خوارەوە دروست دەکرێت:

(ب+ ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

یەکەم:

ب + ڕەگی کار + ە : بۆ کەسی دووەمی تاک:

ب + خوێن + ە = بخوێنە.

ب + نڤیس + ە = بنڤیسە.

دووەم:

ب + ڕەگی کار + ن: بۆ کەسی دووەمی کۆ

ب + گر + ن = بگرن

ب + هێن + ن = بهێنن

١. ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە پیتی نەبزوێن هاتبوو وەک (خوێن، نڤیس) جێناوی (ە) دەردەکەوێتو دەبێتە بکەری ڕستە.

٢. ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە پیتی بزوێنی (ۆ – وو – ی – ێ – ە) هاتبوو جێناوی (ە) بۆ کەسی دووەمی تاک بەکار ناهێنرێت، واتە

دەرناکەوێت چونکە دوو پیتی بزوێن بەدوای یەکتردا لە برگەیەکدا نایێن. وەک کاری داخوازی (بڕۆ، بنوو، بڵێ، بڕژی، بکە).

جێناوی لکاو (ن) بۆ کەسی دووەمی کۆ هەمیشە دەردەکەوێت، ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە پیتی نەبزوێن یان بزوێن هاتبێت.

٣. ئەگەر کاری داخوازی داڕێژراو یان لێکدراو بوو نیشانەی (ب) دروستە لە کاتی ئاخافتن یا نووسیندا دەرنەکەوێت، وەک:

ئـ . کاری داخوازی داڕێژراو

(تێبکۆشە، دابنیشە) دەتوانرێت بگوترێت (تێکۆشە، دانیشە).

ب. کاری داخوازی لێکدراو

(فڕێبدە، تەواوبکە، یارمەتیبدە) دەتوانرێت بگوترێت (فڕێدە، تەواوکە، یارمەتیدە).

٤. کاری داخوازی بە ئامرازی (مە) دەکرێت بە نەرێ و شوێنی نیشانەی (ب) دەگرێتەوە، وەک: (بخۆ، ڕاببورن، یارمەتیبدە) دەبێتە (مەخۆ، ڕامەبورن، یارمەتیمەدە).

٥. ئەگەر کاری داخوازی سادە بوو نیشانەی (ب) دەچێتە سەرەتای کاری داخوازی، بەڵام ئەگەر داڕێژراو یان لێکدراو بوو دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

٦. هەندێک کاری داخوازی هەیە لەڕووی دروستکردنییەوە لەو دەستوورەی کە باسمانکرد لا دەدات، وەک:

(وەرە، بچۆ).

دەستور:

کاری داخوازی:

ئەو کارەیە کە کەسی یەکەم داوا لە کەسی دووەمی تاک یان کۆ دەکات بۆ ئەنجامدانی یان ئەنجامنەدانی کارێک یەکسەر لەدوای ئاخاڤتن.

بەم شێوەیە پێک دێت:

{ب + ڕەگی کار + جێناوی لکاو}

جێناوی لکاو بۆ کەسی دووەمی تاک (ە) بۆ کەسی دووەمی کۆ (ن)

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگانەی خوارەوە کاری داخوازی دروستبکەو لەڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(هەڵکێشان، یارمەتیدان، هەڵاتن، گۆتن، دامەزراندن، ئاڤاکرن).

ڕاهێنان (٢)

لە ڕستەی (پڕۆژەکە بەخێرایی تەواوبکەن)

١- کاری داخوازی دیاربکە، چۆن دروستکراوە؟

٢- بکەری ڕستەکە دیاربکە.

٣- وشەی پڕۆژەکە شیبکەوە.

٤- لە کاری (تەواوبکەن) دەگونجێ نیشانەی (ب) لاببرێت؟ بۆچی؟

٥- کاری (تەواوبکەن) بکە بە نەرێو ڕستەکە سەر لەنوێ بنووسەوە.

٦- وشەی (بەخێرایی) چییە؟ ئەرکی چییە؟ چۆن دروست کراوە؟

ڕاهێنان (٣)

وەلامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. (بنووسن، بکێڵن) کاری داخوازییە، (ن) جێناوی لکاوە ئەرکی :

(بکەر / بەرکار / دیارخەری ناو)

٢. کاری داخوازی نەری دەکرێت بە :

(مە / نا / نی)

٣. کاری داخوازی لە چاوگی خواردن :

(خوارد / بخۆ / بخۆم)

٤. کاری داخوازی (بڕۆ، بنوو) وەرگیراوە لە چاوگی :

(خەوتن و نووستن / ڕۆیشتن و نووستن / نواندن و ڕواندن)

٥. (بکرە، بخوێنە) کاری داخوازییە، (ە) جێناوی لکاوە بۆ کەسی :

(دووەمی کۆ / دووەمی تاک / سێیەمی تاک)

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١. لە جەژنی نەورۆزدا جلی جوان لەبەربکەن.

٢. دیارییەکە وەرگرن.

کاری بکەر دیارو بکەر نادیار
لە شێوەزاری کرمانجی خوارووودا

(ئـ) کاری بکەر دیار	(ب) کاری بکەر نادیار
١. **شاد گوڵەکەی چاند.**	١. **گوڵەکە چێنرا.**
٢. **کوڕەکان وانەکانیان نووسییەوە.**	٢. **وانەکان نووسرانەوە.**
٣. **جوتیارەکە زەوییەکە دەکێڵێت.**	٣. **زەوییەکە دەکێڵرێت.**
٤. **تاقگە نامەکانی دەخوێنێتەوە.**	٤. **نامەکان دەخوێنرێنەوە.**

لەمەوبەر زانیمان، کاری تێپەڕ، بەهۆی وشەیەکی ترەوە واتای ڕستەکە تەواودەکات‌و دەبێتە بەرکاری کارەکە، ئەم ڕاستییە لە ڕستەکانی کۆمەڵەی (ئـ) دا بە تەواوی بەدیدەکرێت.

١. لە ڕستەی یەکەمدا (شاد) کە (بکەر)ە کارێکی کردووەو ئەرکی کارەکەی یەکسەر کەوتۆتە سەر (گوڵەکە)و بووە بە بەرکاری کاری (چاند)و واتای ڕستەکەشی تەواوکردووە، بەلام لە ڕستەی یەکەمی بەشی (ب)دا لەبەر ئەوەی نەمانزانیوە کێ (گوڵەکەی چاند)ووە، یان نەمانویستووە ناوی (شاد) بێنین، کە (بکەر)ی کارەکەیە، ڕستەکەمان لە شێوەی ڕستەی بکەر نادیار دەربڕیوە.

بۆ ئەم مەبەستەش، (بکەر)ی کارە ئاشکرایەکەو هەرچی وشەیەک، کە پەیوەندی بە (بکەر)ەوە هەیە لە ناو ڕستەکەدا لای دەبەین‌و بەرکارەکە دەچێتە شوێنی‌و کارەکە دەخەینە سەر شێوەی کارێکی بکەر نادیار، بەو شێوەیەی کە لەسەرەوە پیشانمان داوە، بەم پێیە ڕستەکە دەبێتە (گوڵەکە چێنرا)و (گوڵەکە) دەبێتە جێگری (بکەر).

٢. لە ڕستەی دووەمدا هەمان ڕێگەمان گرتووە بۆ گۆڕینی کاری بکەر دیار بۆ کارێکی بکەر نادیار، بەڵام کە (بەرکار)ەکە دەچێتە شوێنی (بکەر) پێویستە بە پێی کەس‌و ژمارەی جێگری (بکەر)ەکە کارە بکەر نادیارەکەش بگۆڕێت، لەبەر ئەمە ڕستەکە دەبێتە (وانەکان نووسرانەوە).

٣. لە ڕستەکانی (سێیەم‌و چوارەم)دا کاری (دەکێڵێت)و (دەخوێنێتەوە) دوو کاری ڕانەبردووی تێپەڕن، چونکە (بکەر)ەکانیان ئاشکران، بۆ گۆڕینی ئەم جۆرە کارانە، بە پێی ئەو دەستورەی لە سەرەوە دەرمانخست، (بکەر)ەکان لەناو ڕستەکاندا لا دەبەین‌و (بەرکار)ەکان دەخەینە شوێنیان‌و کارەکانیش لەو شێوانەی، کە لە ڕستەکانی کۆمەڵەی (ب)دا نیشاندراون بەکار دەهێنین.

نیشانەی (ڕێ) کە بۆ کاری ڕانەبردووە هەروەها جێناوی لکاوی (ێت) دەچێتە سەر (ڕێ) دەبێتە (ڕێت)

دەستور:

١. کاری بکەر دیار: ئەو کارەیە کە یەکسەر دەخرێتە پاڵ (بکەر)ەکەی‌و لە ناو ڕستەکەشدا باس دەکرێت.

٢. کاری بکەر نادیار: ئەو کارەیە کە (بکەر)ەکەی لەناو ڕستەدا باس ناکرێت‌و (بەرکار)ەکەی دەبێتە جێگری (بکەر)ەکەی.

٣. تەنیا کاری تێپەڕی دیار دەگۆڕێت بۆ کاری بکەر نادیار.

٤. لەم گۆڕینەدا پێویستە بە وردی سەرنجی (تاکو کۆ)ی جێگری (بکەر) بدەین‌و بەو پێیە ئاگاداری ژمارەو کەسی کارە بکەر نادیارەکە بین.

٥. ئەگەر کارە تێپەڕەکە:

ئـ - ڕابردوو بوو، ڕەگی کار وەردەگرین‌و پاشگری (را)ی دەخەینە سەر وەک:

چاوگ	ڕەگی کار	ڕابردووی نادیار
خووساندن	خووسێن	خوسێن + را = خوسێنرا
کێلان	کێڵ	کێڵ + را = کێڵرا
شوشتن	شۆ	شۆ + را = شۆرا
نووسین	نووس	نووس + را = نووسرا

ب- ڕانەبردوو بوو، ڕەگی کار وەردەگرین‌و پاشگری (رێ)ی دەخەینە سەر. وەک:

چاوگ	ڕەگی کار	ڕانەبردووی نادیار
نووسین	نووس	دە+ نووس + رێ = دەنووسرێ
خوێندن	خوێن	دە + خوێن + رێ = دەخوێنرێ

تێبینی:

١. کاتێک هەندێ کار دەکرێن بە کاری بکەر نادیار لە دەستور لادەدەن، چونکە بە ڕەگی کار ناکرێن بە کاری بکەر نادیار، بەڵکو بە قەدی چاوگ دەکرێن، واتە:

ئـ. رابردوو

قەدی چاوگ + را

گوتن: گوت + را = گوترا

ویستن: ویست+ را = ویسترا

ب. ڕانەبردوو

دە + قەدی چاوگ + رێ

دە + گوت + رێ = دەگوترێ

دە + ویست+ رێ = دەویسترێ

٢. لە کاتی دروستکردنی کاری بکەر نادیار، ئەگەر هاتوو ڕەگی کار کۆتایی بە بزوێن هات، ئەوا پەیڕەوی ئەم خاڵانە دەکەین

ئـ. بزوێنی (ێ، ە) لە ناو دەچن.

دانان	دا + نێ + را	دانرا
کردن	کە + را	کرا

ب. بزوێنی (ۆ) دەگۆڕێت بۆ بزوێنی (و)

خواردن	خۆ + را	خورا

٣. کاری بکەر نادیار بۆ کاتی ڕابردوو هەموو دەمکاتەکانی هەیە وەک (نزیک، تەواو، بەردەوام، دوور)

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستانە لە کاری بکەر دیارەوە بگۆڕە بۆ کاری بکەر نادیار:

١. منداڵەکە هێلکەیەکی خوارد.

٢. قارەمانێک فڕۆکەیەکی دوژمنی خستە خوارەوە.

٣. ئەندازیارەکان خانووەکان دروستدەکەن.

٤. ئەوان چوار جار وانەکە دەنووسنەوە.

٥. ئەو هەموو ڕۆژێ سێ جار دەموچاوی دەشوات.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم کارانە لە کاری بکەر نادیارەوە بگۆڕە بۆ کاری بکەر دیار:

١. ڕۆمانەکە چاپکرا.

٢. دوو چاڵ هەڵکەنرا.

٣. دوێنێ دیوارەکان و سەربانەکان سواخدران.

٤. شەش مانگە باخەکە ئاو دەدرێ.

٥. تابلۆیەک دەکێشرێت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم کارە بکەر نادیارانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

(خورا، دەنوسرێت، دەبینرێت، دەخوێنرێ، پێشکەشدەکرێ، هەڵدرا).

ڕاهێنانی (٤)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. پەنجەرەکە شکێنرا، (شکێنرا) کاری ڕابردووی بکەر نادیاری:
(نزیک/ دوور/ تەواو/ بەردەوام)

٢. نیشانەی کاری بکەر نادیار لە کرمانجی خواروو بۆ ڕابردوو:
(رێ / را / هاتە)

٣. گوڵەکە چێنرابوو، (چێنرابوو) کاری ڕابردووی بکەر نادیاری:
(نزیک، دوور، بەردەوام، تەواو)

٤. دیواری باخەکە ڕوخێنرا، ئەو ڕستەیە بکەر:
(دیارە / نادیارە / هیچیان)

٥. کاری دیار لە ڕستەدا یەکسەر دەخرێتە پاڵ:
(بکەر/ هاوەڵناو/ ئامرازی دانەپاڵ)

ڕاهێنانی (٥)

شیکردنەوە:

١. دیواری باخەکە دروستکرا.

دیوار : ناوە، تاکە، نەناسراوە، دیارخراوە.

ی : ئامرازی دانەپاڵ.

باخەکە: ناوە، تاکە، ناسراوە، دیارخەری ناوی (دیوار)ە.

دیواری باخەکە: گرێی ناوییە، جێگری بکەرە.

دروستکرا: کاری ڕابردووی نزیکی بکەر نادیارە.

٢. ئەم ڕستانە شیبکەوە:

ئ - تۆپەکە هێنرابوو.

ب- پاقلەکە لە مەنجەڵەکەدا کوڵێنراوە.

پ - گەنم چۆن دەچێنرێت؟

وەرزی دووەم

کاری بکەر دیارو کاری بکەر نادیار
لەشێوەزاری کرمانجی سەروودا

(ئـ)

کاری بکەر دیار

١. شڤانی پەز چەراند.

٢. رەزڤانی رەزێ خۆ ئاڤدایە.

٣. وێ نان دخوار.

٤. وی کەوەک گرتبوو.

٥. پەری چیرۆکێ دنڤیسیت.

٦. ئەز نامەکێ دێ نڤیسم.

(ب)

کاری بکەر نادیار

١. پەز هاتە چەراندن.

٢. رەز هاتییە ئاڤدان.

٣. نان دهاتە خوارن.

٤. کەوەک هاتبوو گرتن.

٥. چیرۆک دهێتە نڤیسین.

٦. نامەک دێ هێتە نڤیسین.

کاتێک سەیری رستەکانی بەشی (ئـ) دەکەین، دەبینین پەیڤەکانی (چەراند، ئاڤدایە، دخوار، گرتبوو، دنڤیسیت، دێ نڤیسم) هەموویان کاری تێپەڕن، چونکە کاریگەری کارەکانی کەوتوتە سەر ناوێکی تر کە (بەرکار)ەو، هەر یەکەیان کردەوەیەکیان پیشانداوەو خراونەتە پاڵ بکەرەکانیانو هەموویان بەسەر یەکەوە رستەیەکی بکەر دیاریان پێکهێناوە.

کاتێک سەیری رستەکانی بەشی (ب) دەکەین، دەبینین پەیڤەکانی (هاتە چەراندن، هاتییە ئاڤدان، دهاتە خوارن، هاتبوو گرتن، دهێتە

نڤیسین، دێ هێتە نڤیسین) هەموویان کاری بکەر نادیارن، چونکە هەر یەکەیان کردەوەیەکی پیشانداوەو نەخراونەتە پاڵ کەسێکی دیارو ئاشکرا (واتە نازانرێ کێ کارەکەی ئەنجامداوە)، لەبەر ئەوە بەم جۆرە کارانە دەگوترێت کاری بکەر نادیار.

کەواتە لە دوای خوێندنەوەو تێڕامانمان لە شێوەزاری (کرمانجی سەروو) ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە یاسای گۆڕینی کاری بکەر دیار بۆ کاری بکەرنادیار جیاوازە لە شێوەزاری (کرمانجی خواروو)، چونکە لە کرمانجی سەروودا کاری ڕستەکە دەگەڕێتەوە بۆ (چاوگ) و پاشان کاری یاریدەدەری (هات)یش بە پێی جۆری کاتی کارەکە بەکار دەهێنین.

کاری ڕابردوو:

١. کاری ڕابردووی نزیک:

ئەم جۆرە کارە بە پێی ئەم یاسایە دروست دەکرێت:

هاتە + چاوگ

هاتە + چاندن   هاتە چاندن

هاتە + کڕین   هاتە کڕین

٢. کاری ڕابردووی تەواو:

ئەم جۆرە کارەش بەپێی ئەم یاسایە دروست دەکرێت:

هاتییە + چاوگ

هاتییە+ نڤیسین   هاتییە نڤیسین

هاتییە + لێنان   هاتییە لێنان

٣. کاری ڕابردووی بەردەوام:

دهاتە + چاوگ

دهاتە + ئینان = دهاتە ئینان

دهاتە + ڕێشتن = دهاتە ڕێشتن

٤. کاری ڕابردووی دوور:

هاتبوو+ چاوگ

هاتبوو + خوارن = هاتبوو خوارن

هاتبوو + خواندن = هاتبوو خواندن (خاندن)

کاری ڕانەبردوو:

لە شێوەزاری کرمانجی سەرووردا کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئێستاو ئایندە بە ئاشکرا دەردەکەوێت لە کاتی ئاخاوتندا، لەبەرئەوە پێویستە ڕەچاوی ئەم خاڵانە بکرێت لە کاتی گۆڕینی کاری بکەردیار بۆ کاری بکەرنادیار:

١. کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئێستا:

کاری یاریدەدەری (دهێتە) بەکاردێت لە پێش چاوگەکەدا:

دهێتە + چاوگ

دهێتە + کڕین = دهێتە کڕین

دهێتە + نڤیسین = دهێتە نڤیسین

٢. کاری ڕانەبردوو بۆ دەمی ئاینده:

کاری یاریدەدەری (دێ هێتە) لە پێش چاوگەکەدا بەکاردێت:

دێ هێتە + چاوگ

دێ هێتە + فرۆتن = دێ هێتە فرۆتن

دێ هێتە + هاڤێتن = دێ هێتە هاڤێتن

دەستور:

١. کاری بکەردیار:

ئەو کارەیە، کە کردەوەو ڕەفتارێک لە کاتێکی دیاریکراو (ڕابردوو یان ڕانەبردوو) دا پیشانداوە یان پیشاندەداتو ئەو کارەش، کە دراوەتە پاڵ بکەرەکەی، دیارو ئاشکرایە لە ڕستەکەدا.

٢. کاری بکەرنادیار:

ئەو کارەیە، کە کردەوەو ڕەفتارێک لە کاتێکی دیاریکراو (ڕابردوو یان ڕانەبردوو)دا پیشانداوە یان پیشاندەداتو ئەو کارەش نەدراوەتە پاڵ بکەرەکەیو دیارو ئاشکرا نییە لە ڕستەکەدا.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا کاری بکەر دیار بگۆڕە بۆ کاری بکەر نادیار:

١.سەرداری وانە نڤیسی.

٢. وی هەڤیر کربوو.

٣. نەسرین دێ شیڤێ لێنێت.

٤. من کتێب ژ وی وەرگرتییە.

ڕاهێنانی (٢)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. نیشانەی کاری بکەرنادیار لە کرمانجی سەروودا بۆڕانەبردوو دەمی ئێستا:

(ڕەگی کار + رێ / دهێتە + چاوگ / دێ هبیتە + چاوگ)

٢. نیشانەی کاری بکەر نادیار لە کرمانجی سەروودا بۆ ڕابردووی نزیک:

(دهاتە + چاوگ / دێ هێتە + چاوگ / هاتە + چاوگ)

٣. پەز هاتە چەراندن، (هاتە) کاریکی:

(تێپەڕە / ڕابردووی تێنەپەڕە / یاریدەدەرە)

٤. کەوەک هاتییە گرتن، ڕستەیەکی بکەر نادیارە کارەکەی:

(ڕابردووی تەواوە / ڕانەبردووی ئایندە / ڕانەبردووی ئێستا)

٥. نان دهاتە خوارن، ڕستەیەکی بکەر نادیارە کارەکەی ڕابردووی:

(تەواو / نزیک / بەردەوام)

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبیکەوە:

١. پەز دێ هێتە دۆشین.

٢. گۆڤارەکان بە چاکی دابەشکراون.

جێناوی پرس

ئەم نووسینە بخوێنەوە:

جارێکیان لەگەڵ کۆمەڵێک پسپۆڕو شارەزا لە بواری چاندنو کشتوکاڵدا چووین بۆ گوندێن دەوروبەری هەولێری، لەوێ چاومان بە کۆمەڵێک جوتیار کەوت، پاش بەخێر هێنانو حەسانەوە، یەک لە شارەزایان هەندێک پرسیاری لە سەرۆکی کۆمەڵەی جوتیارانی گوند کرد، پرسی: تۆ چیتو ناوت چییە؟ لەم جوتیارانە کامیان ئەمساڵ گەنمی رەشگوڵی چاندووە؟ سەرۆکی کۆمەڵە بەرسڤاوی داو گۆت: ئەز جوتیارمو ناڤێ من باپیرە. ئەمساڵ مام بایز ئەم جۆرە گەنمەی چاندووە، لە پاشان پرسیاری لێکردوو گوتی:

کێ تا ئێستاش زەویی خۆی بە گاسن دەکێلێت؟ دیسا سەرۆکی کۆمەڵە بەرسڤ داو گۆت: مام حەمەدو مام باپیر تا نهۆژی هەر ب گاسنی زەڤیێن خۆ دکێلن، چونکو دەستێ وان کورتەو ئەو نەدارن. ژ بەر هندێ شارەزای فەرمان دا کو ئەڤ ساڵە ژ لایێ وەزارەتا کشتوکاڵو چاندنێ ڤە، تراکتەرەک بۆ وان بێتە کرین داکو زەڤیێن خۆ پێبکێلن.

دیسان چەند پرسیارێکی دی ئاراستە کردو گوتی: بەرهەمەکانتان بە چی دەگوازنەوە بۆ شار؟ لەم جوتیارانە کێهەیان بەرهەمی لە هەموویان پترە؟ کیژان زەڤیێن بەراڤ هەنە؟ درەختێ چی لە زەوییەکانیان دەچێنن؟ لە وەڵامدا سەرۆکی جوتیاران گوتی: هەندێکمان بەرهەمەکانمان بە تراکتەرو هەندێکیشمان بە وڵاخ دەگوازینەوە بۆ شار، لەم جوتیارانەش خاڵە بایز بەرهەمی لە هەموویان پترە. هەر خاڵ بایز خۆی زەوی بەراوی هەیە، جوتیاران

داری میوەو درەختی نەسپیندارو چنار لە زەوییەکانیان دەچێنن. پشتی ڤی سەرەدانێ، شارەزاو پسپۆرێن بوارا چاندنو کشتوکالی خاترا خۆ خواستو زڤڕینەڤە جهی خۆ.

خستنەڕوو:

لە بەرنامەی سالانی پێشوودا زانیمان، کە ڕستەی ڕاگەیاندن بە دوو شێواز دەکرێ بە ڕستەی پرس:

ئـ - یان بەهۆی جۆری دەربڕینو ئاوازی تایبەتی پرسەوە.

ب - یان ژی ب بکار هینانا پەیڤەکا پرسی، ئەو پەیڤ ژی یان دبیتە (جێناو) یان (هاوەڵناو) یان (هاوەلکار)ێ پرسێ.

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ دەقی نووسینەکە، دەبینین لە گەلەک شوێناندا ڕستەکان لە شێوەی پرسدان، بۆ ئەم مەبەستەش پەیڤێکی پرس بەکار هاتووە، بەم جۆرە:

١. لەڕستەی (لەم جوتیارانە کامیان ئەمساڵ گەنمی ڕەشگوڵی چاندووە؟)دا، دەبینین ڕستەکە بەهۆی پەیڤی (کامیان)ەوە کراوە بە ڕستەی پرس، پەیڤەکەش لە شوێنی ناوی ئەو جوتیارە بەکارهاتووە، کە ئەو جۆرە گەنمەی چاندییە، بەکارهێنانەکەش لە شێوەی پرسدایە، کە پرسەکەش وەڵام دەدرێتەوە، پێویستە ناوی ئەو جوتیارە باسبکرێ کە پرسەکەی لە بارەیەوە کراوە، هەر لەبەر هەندێ پەیڤەکە بە (جێناوی پرس) دادەنرێت.

٢. لە ڕستەی (کێ تا ئێستاش زەویی خۆی بە گاسن دەکێڵێت؟)دا، ڕستەکە بەهۆی پەیڤی (کێ) کراوە بە ڕستەی پرسو ئەم پەیڤەش لە شێوەی پرسدا لە شوێنی ناوی ئەو کەسە هاتیە بکار هینان

کو زەویین خۆ ب گاسنی دکێلیت، هەر ژبەر هندێ ئەو ژی دبیتە (جێناوی پرس)و هەروەسا دبیتە (بکەر)ێ رستەی.

٣. هەروەها لە رستەی پرسی: تۆ چیتو ناوت چییە؟ رستەکە بەهۆی پەیڤی (چی) دووجار کراوە بە رستەی پرس، کە دیارە جاریکیان لە کارو پیشەی کابراو جاریکیش لە ناوەکەی دەپرسێت. لە هەردوو باریشدا وەڵامەکەی بە ناوێک دەدرێتەوە، واتە پەیڤی (چی) لە شوێنی ناوەکە بەکاردێت، بۆیە دەبێتە (جێناوی پرس).

بێجگە لەو رستانەی، کە باسکران، نووسینەکە گەلێک رستەی تری تێدایە، کە لەشێوەی پرسدانو پەیڤەکانی وەک (جێناوی پرس) بەکارهاتوون.

دەستور:

جێناوی پرس، ئەو پەیڤانەن کە:

ئـ - لە جێی ناوی کەسێک، یان شتێک، لە شێوەی پرسکردندا بەکاردێنو ئەرکی ناوە لێپرسراوەکەش لە رستەکەدا دەبینین، ئەرکەکانیش ئەڤەنە:

جێناوی پرس دەبێتە:

١. بکەری رستە، وەک: کێ شاری سولەیمانی دروستکرد؟
٢. بەرکاری رستە، وەک: دوێنێ کێت دیت؟
٣. تەواوکەری بە یاریدە، وەک: تە ئەڤ پەرتوکە ژ کێ وەرگرت؟
٤. دیارخەری ناو، وەک: کورێ کێ لە کوردستاندا هاتە شەهیدکرن؟
٥. تەواوکەری کاری ناتەواو، وەک: شیرین کێیە؟
٦. نیهادی رستە، وەک: کێ زیرەکە؟
٧. جێگری بکەر، وەک: کێ بینرا؟

ب. ئەو پەیڤین کو دبنە جێناوی پرس ئەڤەنە:
١. کێ – کی : لە جێی ناوی کەسێک لە شێوەی پرسدا بەکاردێت.
٢. کام – کامە- کیهە- کیهان- کیشک – کیژان: هەموویان یەک واتایان هەیە، بۆ جوداکردنەوەی کەسێک، یان شتێک لە ناو کۆمەڵە کەسێک، یان شتێک بەکاردێن.
پ . (چ – چی) : لە جێی ناوی شتێک بەکاردێت، لە شێوەی پرس، وەک: کتێبی چی دەخوێنییەوە؟

ڕاهێنانی (١)

ئەرکی جێناوی پرس لەم ڕستانەدا دەست نیشانبکە:
١. قوتابییان، کێیان لە ناو باخچەکەدا دیت؟
٢. کێ نەخۆش کەوت؟
٣. چ کەوتە خوارەوە؟
٤. ڕەخنەکەتان لە بابەت چییە؟
٥. کیهەیان لە پێشبرکێدا بە یەکەم دەرچوو؟
٦. ئێوە گۆشتی چی دەخۆن؟

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە شیبکەوە:
١- کامە بە یەکەم دەرچوو؟
٢- دوێنێ کێت بینی؟

هاوەڵناوی پرس

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١. چەند جۆرە پێنوست کری؟

تە چەند (چقاس) پارە هەیە؟

٢. کام ئەستێرە جوانە؟

٣. کێژان ژن ژ هەمیا درێژترە؟

٤. جەژنی نەورۆزی ئەمساڵ کوو بوو؟

چۆن دیارییەکت بۆ براکەت نارد؟

دیارییەکی چۆنت بۆ نەوزادی برات نارد؟

تە دیارییەکا چاوا بۆ نەوزادێ برایێ خۆ هنارد؟

٥. چ قوتابییک لە تاقیکردنەوە لە هەموو وانەکان دەردەچێت؟

٦. پۆلی چەندەمیت؟

ئازاد چەندەمین قوتابییە، کە لە ڕێزماندا دەرچووە؟

خستنەڕوو:

لە ڕستەکانی سەرەوەدا، دەبینین لە کۆتایی هەر ڕستەیەک نیشانەیەکی پرس (؟) هەیە، بۆمان دەردەکەوێت، کە ڕستەکە لە شێوەی پرسدایە، ئەگەر زیاتر لە ڕستەکان رامێنین، دەبینین پەیڤێکی پرسکردن لە هەر یەک لەم ڕستانەدا هەیە، کە بەهۆی ئەو پەیڤەوە پرسیارمان کردووە.

١. لەڕستەکانی ژمارە (١) دا، پەیڤی پرسی (چەند) بە کارهاتووە، کە لەگەڵ ناوێکدا بە کارهاتووەو پرسی پێ لەو ناوە دەکرێت، دیارە

لە وەڵامیشدا دەبێ پەیڤەکی وا بەکاربێت، کە وەسفی ناوەکە بکاتو ببێتە تەواوکەر بۆی. وەک ئەوەی لە وەڵامی پرسیاری یەکەمدا بڵێین (دوو جۆرە پێنووسم کڕی) کە دیارە لێرەدا هاوەڵناوی (دوو) وەڵامی پەیڤی پرسی (چەند)ە، کەواتە پەیڤەکە هاوەڵناوی پرسە. ڕستەی دووەمیش هەر ب ڤی ئاوایییە.

٢. لە ڕستەی دووەمدا پەیڤی (کام) لە پێش ناوی ئەستێرە بەکارهاتووە، کە دیارە پرسیار لە ئەستێرەی جوان دەکات، بۆیە وەڵامەکەی بە (ئەم .... ە) یە، کە هاوەڵناوی نیشانەیە و ناوە دیارخراوەکەش دەچێتە نێوانیان و پەیڤی کام وەک هاوەڵناوی پرس بەکارهاتووە.

٣. لە ڕستەی سێیەمدا هەر بڤی ئاوایی، پەیڤا پرسی (کیژان ــ کی ژوان) دگەل (ژن) یا هاتییە ب کار ئینانی، داکو لناڤ کۆمەلەکا ژنان، وێ ژنێ دەست نیشان بکەت، کو ژ هەمی ژنێن دی درێژترە، هەر ژبەر هندییە ئەڤ پەیڤە ژی ب هاوەڵناوی پرس دهێتە ناسین.

٤. لە ڕستەکانی ژمارە (٤)دا، پەیڤەکانی (کوو، چۆن، چاوان) لە واتادا یەکنو لەگەڵ ناودا بەکارهاتوون، لەناو ئەوانەشدا پەیڤی (چۆن) لە دوو شێوەدا بەکارهاتووە بەم جۆرە:

ئـ - لە پێش ناودا هاتووە،

کە لەو بارەدا پێویستی بە (ی) ئامرازی دانە پاڵ نییە.

ب- لە دوای ناودا،

کە پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵی (ی، ا، ێ، ێد، ێت، ێن) هەیە، ئەگەر وەڵامی پرسیارەکانیش بدەینەوە، دەبێ لە وەڵامەکاندا وەسفی ناوەکان بکەین، بۆیە پەیڤەکانی (کوو، چۆن، چاوان) بە هاوەڵناوی پرس دێنە هەژماردن.

٥. لە ڕستەی پێنجەمدا بەهۆی پەیڤی پرسی (چ ... یێک)، پرسیارمان لەو قوتابییە کردووە، کە لە هەموو وانەکان دەردەچێت، مەبەستیش ناوی قوتابییەکە نییە، بەڵکو سیفەتەکەیەتی، بۆیە لە وەڵامدا دەڵێین: (قوتابی زیرەک، یان قوتابی هشیار... هتد) لە هەموو وانەکان دەردەچێت، کەواتە پەیڤی پرسی ناوبراو، لە شێوەی هاوەڵناوی پرس بەکار هاتووە.

٦. لە هەر دوو ڕستەی ژمارە (٦)دا پەیڤی پرسمان لە شێوەی (چەندەم، چەندەمین) بەکارهێناوە، کە پرسی پێ لە ڕیزبەندی دەکەین، لە وەڵامیاندا ژمارەیەک لە شێوەی هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستندا بەکاردەهێنین، بۆیە دەبنە هاوەڵناوی پرس.

دەستور:

١. هاوەڵناوی پرس، پەیڤەکی پرسە، کە وەسفی ناوێک دەکات لە شێوەی پرسدا.

٢. ئەگەر هاوەڵناوی پرس لە پێش ناوەکە هات پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵ نابێت وەک:

کام سوار گەهشتە جێ؟

کیش هەسپ ژ هەمیا خێراترە؟

چەند هەڤاڵت هەن؟

چ ئەسپێک ڕەسەنە؟

ئەگەر لە پاش ناوەکە هات، ئەو کاتە ئامرازی دانەپاڵی دەوێت وەک:

هوین ل گوڤەندەکا چاوان پشکداربوون؟ (ا) ئامرازی دانەپاڵە.

ئەوان لە ڕۆژێکی چۆن سەفەریان کرد؟ (ی) ئامرازی دانە پاڵە.

٣. ئەو پەیڤین پرسیینن کو دبنە هاوەڵناوی پرس ئەڤەنە:
ئـ- کام، کامە، کیهان، کیهە، کیژان، کیش.
ب- چەند (چقاس).
پ- چۆن، چاوان، کوو، چلۆن.
ت- چ ... یک.
٤. ئەرکی هاوەڵناوی پرس لە ڕستەدا
ئـ . دەبێتە دیارخەری ناو. وەک:
١. کراسێکی چۆنت کڕی؟
٢. کام قوتابی بە یەکەم دەرچوو؟
ب. دەبێتە تەواوکەری کاری ناتەواو
- خواردنەکە چۆن بوو

ڕاهێنانی (١)

پەیڤی (چۆن) لە دوو ڕستەدا بەکاربێنە، بەو مەرجەی لە یەکەمیاندا تەواوکەری کارێکی ناتەواو بێت و لە دووەمیاندا دیارخەری ناوبێت.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە شیبکەوە:
١. چەند ڕۆژنامە لە کوردستان دەردەچن؟
٢. کیهان کچ خوشکا تەیە؟

هاوەڵکاری پرس

ئەم ڕستانە بخوێننەوە:

/١

ئـ- قوتابییان لە ڕۆژی نمایشی وەرزشیدا چۆن دەڕۆیشتن؟

ب- ئەڤ کورە چاوا دنڤیسیت؟

پ- منداڵەکان کو دانیشتبوون؟

/٢

ئـ- سۆران دوێنێ چەند پێکەنی؟

ب- پەروین ل نک تە چەند ڕوونیشت؟

/٣

ئـ- کەی کەنگر پەیدا دەبێت؟

ب- کەنگی ئەم دێ چینە زۆزانان؟

پ- کەینێ زەنگی یەکەم وانە لێدەدرێت؟

/٤

ئـ- هاوینان لە کوێ دەنوون؟

ب- لەزگین ل کیڤە ڕوونیشتبوو؟

خستنەڕوو:

لە وانەکانی پێشوودا باسی ئەوەمان کرد، کە هەندێک لە پەیڤەکانی پرس دەبنە (جێناوی پرس، هاوەڵناوی پرس)، بۆیە پێویستە ئەوەش ڕوونبکەینەوە، کە هەندێک جار پەیڤەکانی پرس بۆیان هەیە ببنە هاوەڵکاری پرسیش، بۆ نموونە:

١. ئەگەر تەماشای ڕستەکانی (ئـ ، ب، پ)ی ژمارە (١) بکەین دەبینین پەیڤەکانی پرسی (چۆن، چاوا، کوو) بەکارهاتوون‌و هەرسێکیان پرسیاریان پێ لە چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستەکان دەکرێت، بۆ نمونە لەڕستەی (ئ)دا پەیڤی (چۆن) پرسیاری پێ لە چۆنیەتی ڕۆیشتنی قوتابییان کراوە، بۆیە کە وەڵامی پرسیارەکە دەدەینەوە، پێویستە هاوەڵکارێک بەکاربێنین، بگونجێت لەگەڵ چۆنیەتی ڕۆیشتنەکە، واتە بڵێین (باش دەڕۆیشتن) یان (خراپ دەڕۆیشتن)، لێرەدا هەردوو پەیڤی (باش‌و خراپ) هاوەڵکاری چۆنیەتین، چونکە وەسفی چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەکەن‌و سنوورێک بۆ ڕوودانی کارەکە دادەنێن، ئەم دوو پەیڤەش لە وەڵامی پەیڤی پرسی (چۆن) بەکارهاتوون، کەواتە لێرەدا (چۆن) دەبێتە هاوەڵکاری پرس، هەر بەو جۆرەش پەیڤەکانی (چاوا، کوو) ئەو ژی هەر دبنە هاوەڵکاری پرس.

٢. دیسا ژی لە هەردوو ڕستەی (ئـ ، ب)ی ژمارە (٢)دا، پەیڤی پرسی (چەند) لە دوو ڕستەدا لە شێوەی پرس بەکارهاتووە، بۆ پرسین لە ڕادەی ڕوودانی هەردوو کاری (پێکەنی‌و رونیشت)، لە وەڵامیشدا پێویستە هاوەڵکارێکی گونجاو بەکاربهێنین، وەک ئەوەی بڵێین (سۆزان دوێنێ زۆر پێکەنی)، یان (پەروین ل نک من پێچەک ڕوونیشت)، کە

هەردوو پەیڤی (زۆر، پیچەک) هاوەڵکاری چەندین‌و لە وەلامی پەیڤی پرسی (چەند) بەکارهاتوون‌و وەسفی رادەی رووودانی کارەکە دەکەن، بۆیە دەبنە هاوەڵکاری چەندی‌و پەیڤی (چەند)یش دەبێتە هاوەڵکاری پرس.

٣. ئەم جارەش لە رستەکانی (ئـ ، ب، پ)ی ژمارە (٣)دا، پەیڤەکانی پرسی (کەی، گەنگی، کەینی) بۆ پرسیارکردن لە کاتی رووودانی کاری رستەکان بەکارهاتوون‌و لە وەلامدا پێویستە هاوەڵکارێکی کات بەکاربهێنین، وەک ئەوەی لە وەلامی پرسیاری (ب)دا بڵێین (ئەم هاڤینی دێ چینە زۆزانان)، کە دیارە پەیڤی (هاڤینی ـ هاوینی) هاوەڵکاری کاتەو وەلامی پەیڤی پرسی (کەنگی) پێدراوەتەوە، بۆیە ئەو پەیڤە پرسانە دەبنە هاوەڵکاری پرس.

٤. هەر بەو جۆرەش لە رستەکانی (ئـ ، ب)ی ژمارە (٤)دا هەر دوو پەیڤی پرسی (لە کوێ، ل کیڤە) بۆ پرسیارکردن، لە جێ‌و شوێنی رووودانی کارەکە دەپرسن، بۆیە ئەو ژی دبنە هاوەڵکاری پرس.

دەستور:

١. هاوەلکاری پرس:

پەیڤێکە لە شێوەی پرسدا، وەسفی کارێک دەکات و سنورێک بۆ ڕوودانی کارەکە دادەنێت‌و دەبێتە تەواوکەریشی.

٢. ئەو پەیڤێن پرسی،

کە دبنە هاوەلکاری پرس ئەڤەنە؟

ئـ- (چەند) لە ئەندازەی ڕوودانی کارەکە دەپرسێت.

ب- (چۆن، چاوا، کوو): لە چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەپرسن.

پ- (کەی، کەنگی، کەینی): لەکاتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەپرسن.

ت- (لە کوێ، ل کیڤە): لە شوێنی ڕوودانی کارەکە دەپرسن.

ڕاهێنانی (١)

پەیڤی (چۆن) لەدوو ڕستەدا بەکاربێنە، بەو مەرجەی لە ڕستەی یەکەمیاندا هاوەلناوی پرس‌و لە دووەمیاندا هاوەلکاری پرس بێت.

ڕاهێنانی (٢)

وەلامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١. جیاوازی لە نێوان هاوەلناوی پرس‌و هاوەلکاری پرس‌و جیناوی پرسدا چییە؟

٢. دوو ڕستە بە دوو هاوەلکاری پرس بهێنەوە.

ڕاهێنانی (٣)

پەیڤە هێل بەژێر داهاتووەکان لەم ڕستەو دێرە هۆنراوانەدا شلۆڤەبکە:

١. گرفتاری شەوی ئەگریجەتم، کوا ڕۆژی رووت قوربان؟

مەتۆرێنە دلم توخوا، تەماشا چەند پەرێشـــانە؟

(قانع)

٢. تە کی ل خاندنگە هی دیت؟

٣. وی ئەڤ هۆزانە چاوا ژ بەر کرییە؟

٤. تو چیت؟ من کوردم نەتەوەی کوردم

خۆ ترسنۆک نیت؟ حاشا نەبەردم

چی توی لەناو برد؟ دوو دلی‌و نیفاق

چۆن ڕزگار ئەبی هەر بە ئیتیفاق

٥. گەلۆ، ئەڤە چەند سالە؟

ژینا مە تیــژو تـــالە.

ڕستەی لێکدراو

١. ئازداری فراڤین لێناو شەرمینی ماڵ پاقژکر.

٢. دێ چیرۆکێ خوێنم پاشی دێنڤم.

٣. نانم خوارد، پاشان نامەکەم نووسی ئینجا نووستم.

٤. خوناو مامۆستایە بەڵام ئالان ئەندازیارە.

خستنەڕوو:

خوێندوومانە، کە ڕستەی سادە واتایەکی تەواوی هەیە، لە (بکەرو کارێک) یان (نیهادو کاری ناتەواو) پێکدێتو یەک کاری تێدایە، جا کارەکە (تەواو- ناتەواو)بێت.

دەبێت بزانین ئەو ڕستانەی، کە لە ئاخافتندا دەردەبڕین، هەمیشە سادە نین، واتە مەرج نییە یەک کاری تێدا هەبێت، ڕستەی وا هەیە بە (دوو کار یان پتر) واتاکەی پێکدێت، ئینجا بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە ئەگەر لە ڕستەکانی سەرەوە وردبینەوە دەبینین:

١. ڕستەی یەکەم لە دوو ڕستەی سادەی سەربەخۆ پێکهاتووە، ڕستەی (ئازداری فراڤین لێنا)و ڕستەی (شەرمینی ماڵ پاقژکر). ئەم دوو ڕستەیە هەر چەندە لە واتادا سەربەخۆن، بەڵام پەیوەندی لە نێوان هەردووکیاندا هەیە، کە بە یاریدەی ئامرازی (و)ی لێکدەر، کە سەر بە هیچیان نییە هەردوو ڕستەکەی بە یەکەوە بەستووە، بۆیە بە هەردووکیان بەیەکەوە دەگوترێت (ڕستەی لێکدراو).

٢. ڕستەی دووەم لە دوو ڕستەی سادەی سەربەخۆ پێکهاتووە،

ڕستەی (دێ چیرۆکێ خوێنم)و ڕستەی (دێنقم) ئەم دوو ڕستەیە هەر چەندە لە واتادا سەربەخۆن، بەڵام پەیوەندییەک لە نێوانیاندا هەیەو کە بە یاریدەی ئامرازی (پاشی)ی لێکدەر، کە سەر بە هیچیان نییە بە یەکەوە بەستراون، بۆیە بە هەردووکیان بە یەکەوە دەگوترێت (ڕستەی لێکدراو).

٣. ڕستەی سێیەم لە سێ ڕستەی سەربەخۆ پێکهاتووە، ڕستەی (نانم خوارد)و ڕستەی (نامەکەم نووسی)و ڕستەی (نووستم) ئەم سێ ڕستەیە هەر چەندە لە واتادا سەربەخۆن، بەڵام پەیوەندییەک لە نێوان هەر سێکیاندا هەیە، کە یەکەمو دووەمیان بە یاریدەی ئامرازی (پاشان)ی لێکدەر، کە سەر بە هیچیان نییە بە یەکەوە بەستراون. هەروەها ڕستەی دووەمو سێیەمیش بە یاریدەی ئامرازی (ئینجا) ی لێکدەر دراونەتە پاڵ یەکتر، بۆیە بەیەکەوە بەم سێ ڕستەیە دەگوترێت (ڕستەی لێکدراو).

٤. ڕستەی چوارەم لە دوو ڕستەی سادەی سەربەخۆ پێکهاتووە، ڕستەی (خوناو مامۆستایە)و ڕستەی (ئالان ئەندازیارە).

ئەم دوو ڕستەیە هەر چەندە لە واتادا سەربەخۆن، بەڵام پەیوەندییەک لە نێوانیاندا هەیە، کە بەیاریدەی ئامرازی (بەڵام)ی لێکدەر، کە سەر بە هیچیان نییە بە یەکەوە بەستراون، بۆیە بەم دوو ڕستە بەیەکەوە دەگۆترێت (ڕستەی لێکدراو).

دەستور:

ڕستەی لێکدراو

ئەو ڕستەیەیە، کە لە دوو ڕستەی سەربەخۆی سادە یان پتر پێکدێت، پەیوەندییەک لە نێوانیاندا هەیەو بە یاریدەی (ئامرازی لێکدەر) دەدرێنە پاڵ یەکتر.

(ئامرازی لێکدەر) سەر بە هیچ ڕستەیەکی سادەی ناو ڕستە لێکدراوەکە نییە، لە ڕستەی لێکدراودا چەند کار هەبێت ئەوەندە ڕستەی سادەی تێدایە.

زۆربەی ئەو ئامرازە لێکدارانەی، کە بۆ ئەم مەبەستە بەکاردەهێنرێن ئەمانەن:

(و، ئینجا، ڤێجا، بەڵام، لێ، پاشان، پاشی، چونکە، یان، یاخود، نەوەک، بەڵکو، کەچی، تا، تاکو، هەتا، ... هتد).

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستە سادانە بە ئامرازی لێکدەر بگۆڕە بۆ ڕستەی لێکدراو:

١. شڤانی پەز چەراند، ئاڤ نەدا.

٢. نامەیەکی بنڤیسە، بۆ زناری بهنێرە.

٣. هاوڕێ سواری ترۆمبێلەکە بوو، چوو بۆ هەولێر، چوو بۆ دهۆک.

٤. ئەم کوڕە زیرەکە، ئەو کوڕە تەمەڵە.

٥. برینێن خەنجەران ساخ دبن، برینێن خەبەران ساخ نابن.

٦. یان بڕۆ، یان دەرگاکە پێوەدە.

ڕاهێنانی (٢)

لەم ئامرازانەی خوارەوە ڕستەی لێکدراو پێک بهێنە:

(پاشی، کەچی، ئینجا، دوایی).

ڕاهێنانی (٣)

هەر یەکە لەم ڕستە لێکدراوانەی خوارەوە بکە بە ڕستەی سادە:

١. شێرکۆ چوو بۆ لای چەتۆ، بەڵام چەتۆ لە ماڵ نەبوو.

٢. هەڤاڵێد من نەهاتن، چونکە بەفر باری بوو.

٣. دلشێری داستانا مەم‌و زینی خواندو نامەیەک نڤیسی پاشی نڤست.

٤. ڕزگار هەڵبەستەکە لەبەردەکاتو پەخشانەکە دەنووسێتەوە.

ڕاهێنانی (٤)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. ئازداری فراڤینی لێنا و شەرمینێ ماڵ باقژ کر. (و) ئامرازی:

(پەیوەندی / لێکدەر / دانەپاڵ)ە

٢. یان برۆ یان دەرگاکە پێوەدە. (یان) :

(جێناوە / ئامرازی پەیوەندییە / ئامرازی لێکدەرە)

٣. دی چیرۆکی خوێنم پاشی دێنڤم. (پاشی) ئامرازی :

(پەیوەندی / لێکدەر / دانەپاڵ)ە

ڕاهێنانی (٥)

ئەم ڕستانە شیبکەوە:

١. نەمامەکەم چاند، بەڵام تۆوەکەم هەڵگرت.

٢. زەنگەکە لێدرا، ئینجا قوتابییەکان چوونە ژوورەوە.

ئامرازی پەیوەندی

ئـ/

١. کاروان دەچێت بۆ زاخۆ.

٢. بەختیار لە قوتابخانە دەخوێنێت.

٣. سێڤ ژ داری وەرین.

٤. نەسرین تا ڕەواندزی چوو.

٥. سەرهەنگ دەچیتە ئاکری.

ب/

١. تە نامە ژبۆ وان نڤیسییە.

٢. تری هەتاکو پاییزی دەمینیت.

٣. کاوە لەگەڵ برادەرەکانی ڕاوەستاوە.

٤. هەژار دگەل مە دژیت.

٥. نازەنین بەرەو قوتابخانە هات.

خستنەڕوو:

یەکەم:

ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) بکەین، دەبینین لە هەر ڕستەیەکدا ئامرازی پەیوەندی هەیەو کەوتۆتە پێش ناوێک یان جێناوێک بۆ پیشاندنی پەیوەندی نێوان ئەو ناوە یان ئەو جێناوە لەگەڵ ناوێکی تری ڕستەکە، وەک:

١. لـه ڕسـتەی یەکەمـدا (بـۆ) ئامـرازی پەیوەندییـە، پەیوەنـدی نێـوان ناوی کاروانو زاخۆی پیشانداوە، کە کاروان دەچێت بۆ زاخۆ نەوەک بۆ شـوێنێکی تـر.

٢. لـە ڕسـتەی دووەمـدا (لـە- دا) ئامرازی پەیوەندییە، پەیوەنـدی نێوان نـاوی بەختیـارو قوتابخانـەی پیشـانداوە، کـە بەختیـار لـە قوتابخانـەدا دەخوێنێـت، نـەوەک لـە جێگەیەکـی تـردا.

٣. لـە ڕسـتەی سـێیەمدا (ژ- ی) ئامـرازی پەیوەندییە، چونکە پەیوەنـدی نێوان سـێڤو داری پیشـانداوە، کە سـێڤ لـە داری وەریـوە، نـەوەک لـە شتێکی تر.

٤. لـە ڕسـتەی چوارەمدا (تـا- ی) ئامرازی پەیوەندییە، چونکە پەیوەنـدی نێوان نـاوی نەسـرینو ڕەواندزی پێشـانداوە، کـە نەسـرین تـا ڕەواندزی چووە نـەوەک زیاتر.

٥. لەڕسـتەی پێنجەمـدا (ە) ئامـرازی پەیوەندییـە، کـە پەیوەنـدی نێـوان نـاوی سـەرهەنگو ئاگریـی پیشـانداوە، کـە سـەرهەنگ دەچێتـە ئاگـری نـەوەک شـوێنێکی تـر.

دووەم:

هەروەهـا ئەگـەر سـەیری ڕسـتەکانی بەشـی (ب) بکەیـن، دەبینیـن کە لەهـەر ڕستەیەکدا ئامرازی پەیوەندی هەیـە بـەم شـێوەی خـوارەوە.

١- لەڕستەی یەکەمدا (ژبۆ) ئامرازی پەیوەندییـە، کـە پەیوەنـدی نێوان نـاوی نامـەو جێنـاوی (وان) پیشـانداوە، کـە نامـە بـۆ (وان) نووسـراوە نـەوەک بـۆ یەکێکـی تـر.

٢- لە ڕستەی دووەمدا (هەتاکو) ئامرازی پەیوەندییە، کە پەیوەندی لەنێوان ناوی (تری) و (پاییز) پیشانداوە، کە تری هەتاکو پاییزی دەمێنێت نەوەک وەرزێکی تر.
٣- لە ڕستەی سێیەمدا (لەگەل) ئامرازی پەیوەندییە، کە پەیوەندی نێوان ناوی (کاوە)و برادەرەکانی پیشانداوە، کە کاوە لەگەڵ برادەرەکانی ڕاوەستاوە، نەوەک لەگەڵ کەسانی تر.
٤- لە ڕستەی چوارەمدا (دگەل) ئامرازی پەیوەندییە، کە پەیوەندی نێوان ناوی (هەژار)و جێناوی (مە)ی پیشانداوە، کە هەژار دگەل مە دژیت نەوەک دگەل یەکێکی تر.
٥- لە ڕستەی پێنجەمدا (بەرەو) ئامرازی پەیوەندییە، کە پەیوەندی نێوان ناوی (نازەنین)و قوتابخانەی پیشانداوە، کە نازەنین بەرەو قوتابخانە هات نەوەک شوێنێکی تر.

دەستور:

ئامرازی پەیوەندی:

ئەو وشەیەیە، کە لە ڕستەدا لە پێش ناوێک یان جێناوێک دێت بۆ پیشاندانی پەیوەندی نێوان ئەو ناوە یان ئەو جێناوە لەگەڵ ناوێکی تری هەمان ڕستە.

ئامرازەکانی پەیوەندی:

(بۆ، لە- دا، لە- را، لە- ەوە، ل – دا، ژ- ێ، ژ- را، د- دا، بە- دا، بە- ەوە، ب- دا، تا- ێ، وەک، بێ، ە، لەبۆ، ژبۆ- را، هەتا، هەتاکو، هەتا وەکو، بەبێ، لەگەڵ، دگەل، بەرەو، بەرەڤ، بەر ب).

ڕاهێنانی (١)

پێنج ڕستە بهێنەوە کە ئامرازی پەیوەندییان تێدا بێت.

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستەی خوارەوەدا

تا ناو دارستانەکە چووین.

ئ . وشەی (تا) شیبکەوە:

ب. وشەی (دارستانەکە) چ جۆرە ناوێکە لە ڕووی دارشتنییەوە؟ چۆن پێکهاتووە؟

پ. بکەری ڕستەکە دیاربکە.

ج. لەکاری (چوو) کاری ڕانەبوردوو، داخوازی دروست بکە.

چ. وشەی (تا) وەکو ئامرازی لێکدەر لە ڕستەدا بەکاربهێنە.

ئامرازی دانە پاڵ

١. گوڵی باخەکە جوانە.

٢. برادەری ئێوە دڵسۆزە.

٣. ڕۆمانە نوێیەکەم خوێندەوە.

٤. بابی ئازادی پێشمەرگەیە.

٥. دایکا ئازداری پزیشکە.

٦. ل چیایێت کوردستانێ بەفر دباریت.

٧. هەڤالێن مە هاتن.

٨. مرۆڤێد زیرەک سەر دکەڤن.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەیری ئەم ڕستانە بکەین، دەبینین لە هەر ڕستەیەکدا ئامرازی دانەپاڵ هەیە، کە ناوێکی داوەتە پاڵ ناوێکی تر، یان جێناوێکی داوەتە پاڵ ناوێک، یان هاوەڵناوێکی داوەتە پاڵ ناوێک، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١. لە ڕستەی یەکەمدا ئامرازی (ی) لە نێوان ناوی گوڵو باخدا، ئامرازی دانەپاڵە چونکە ناوی (باخەکە)ی داوەتە پاڵ ناوی (گوڵ).

٢. لە ڕستەی دووەمدا ئامرازی (ی) لە نێوان ناوی (برادەر)و جێناوی (ئێوە)، ئامرازی دانەپاڵە چونکە جێناوی (ئێوە) ی داوەتە پاڵ ناوی برادەر.

٣. لە ڕستەی سێیەمدا (ە) لە نێوان (ڕۆمان و نوێیەکە) ئامرازی

دانەپاڵە، چونکە هاوەڵناوی (نوێ)، کە دیارخەرە داوەتەپاڵ ناوی ڕۆمان، کە دیارخراوە.

٤. لە ڕستەی چوارەمدا ئامرازی (ی) لەنێوان ناوی (باب)و ناوی (ئازاد)، ئامرازی دانە پاڵە چونکە ناوی (ئازاد)ی داوەتە پاڵ ناوی (باب).

٥. لە ڕستەی پێنجەمدا ئامرازی (ا) لەنێوان ناوی (دایک)و ناوی نازدار، ئامرازی دانە پاڵە چونکە ناوی (نازدار)ی داوەتە پاڵ ناوی (دایک).

٦. لە ڕستەی شەشەمدا ئامرازی (ێت) لەنێوان ناوی (چیا)و ناوی (کوردستان)، ئامرازی دانە پاڵە، چونکە ناوی (کوردستان)ی داوەتە پاڵ ناوی (چیا) وەک ناوێکی کۆ.

٧. لە ڕستەی حەوتەمدا ئامرازی (ێن) لەنێوان ناوی هەڤاڵو جێناوی (مە)، ئامرازی دانە پاڵە، چونکە جێناوی (مە)ی وەک جێناوێک داوەتە پاڵ ناوی (هەڤاڵ).

٨. لە ڕستەی هەشتەمدا ئامرازی (ێد) لەنێوان ناوی (مرۆڤ)و هاوەڵناوی زیرەک، ئامرازی دانە پاڵە، چونکە هاوەڵناوی (زیرەک)ی داوەتە پاڵ ناوی (مرۆڤ).

دەستور:

ئامرازی دانەپاڵ

وشـەیەکە، کـە (ناوێـک، جێناوێـک، هاوەڵناوێـک) دادەتـە پـاڵ ناوێکـی تـر.

١. ئامرازی (ی) نـاوی نێر و مێی تـاک و کۆ دەداتـە پاڵ ناوێکـی تر، یان جێناوێک یـا هاوەڵناوێکی چۆنـی لە شـێوە زاری کرمانجی خواروودا.

٢. ئامـرازی (ە) هاوەڵنـاوی چۆنییـە دەداتـە پـاڵ نـاوی (تـاک و کـۆی ناسـراو) بـەڵام نیشـانەی کـۆ و ناسـراوی دەچێتـە دوای هاوەڵناوەکـە.

٣. ئامـرازی (ێ) ناوێـک یـان جێناوێـک یـان هاوەڵناوێـک دەداتـە پـاڵ نـاوی تاکـی نێـر لـە شـێوە زاری کرمانجـی سـەروودا.

٤. ئامـرازی (ا) ناوێک یان جێناوێک یان هاوەڵناوێک دەداتە پاڵ نـاوی تاکـی مێ لـە شێوە زاری کرمانجی سـەروودا.

٥. ئامـرازی (ێت- ێد- ێن) ناوێـک یـان جێناوێـک یـان هاوەڵناوێـک دەداتە پاڵ ناوێکی کۆی نێر و مێ لـە شێوە زاری کرمانجی سـەروودا.

ڕاهێنانی (١)

پێنج ڕستە بهێنەوە ئامرازی دانە پاڵی تێدا بێت، سێیان بۆ ناوی تاک و دووانیان بۆ ناوی کۆ بن.

ڕاهێنانی (٢)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١. کێ، لە هەموو ڕستەیەکدا:

(هاوەڵناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / جێناوی پرس)ە

٢. کەی، لە هەموو ڕستەیەکدا:

(هاوەڵناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / جێناوی پرس)ە

٣. کوڕی کێ لە پێناو کوردستان شەهیدبوو؟ (کێ) جێناوی پرسە ئەرکی: (بەرکارە / نیهادە / دیارخەری ناوە)

٤. کەینی زەنگی یەکەم لێدەدات؟ (کەینی)

(هاوەڵناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / جێناوی پرس)ە

٥. هاوەڵناوی پرس لە ڕستەدا دەبێتە دیارخەری:

(هاوەڵکار / جێناوی پرس / ناو)

٦. کیهان کچ خوشکا تەیە؟ (کیهان) :

(جێناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)

٧. چ قوتابییە لە تاقیکردنەوە لە هەموو وانەکان دەرنەچووە؟ (چ):

(جێناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

٨. کام لەمانە هاوەڵکاری پرسە بۆ هۆکاری ڕودانی کار:

(چەند / چۆن / ژبەرچی و لەبەرچی)

٩. کێ نەخۆش کەوت؟ (کێ) ئەرکی:

(بەرکارە / بکەرە / نیهادە / گوزارە)

١٠. هاوڕێکەت کەسێکی چۆنە؟ (چۆن) تەواوکەری :

(کاری ناتەواوە / کاری تەواوە / هیچیان)

١١. تۆ پۆلی چەندەمیت؟ (چەندەم) :

(جێناوی پرس / هاوەلکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

١٢. چ کەوتە خوارەوە؟ (چ) ئەرکی:

(بەرکارە / بکەرە / نیهادە / گوزارە)

١٣. دوێنێ کێت بینی؟ (کێ) ئەرکی:

(بەرکارە / تەواوکەری بەیاریدە / نیهادە / گوزارە)

١٤. ئەڤ پەرتوکێ ژ کێ وەرگرت؟ (کێ) ئەرکی:

(بەرکارە / تەواوکەری بەیاریدە / نیهادە / بکەرە)

١٥. هاوینان لە کوێ دەنوون؟ (لە کوێ) :

(جێناوی پرس / هاوەلکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

١٦. ناوت چییە؟ (چی) جێناوی پرسە، ئەرکی:

(نیهادە / بکەرە / تەواوکەری کاری ناتەواوە)

١٧. شانیا لکیڤە ڕوونیشت بوو؟ (لەکوێ و لکیڤە) :

(جێناوی پرس / هاوەلکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ن

١٨. منداڵەکە چەند نووست؟ (چەند)

(هاوەڵناوی پرس / جێناوی پرس / هاوەلکاری پرس)ە

١٩. بۆ پرسیارکردن لە کەسێک بەکاردێت:

(کێ / چۆن / چەند / کوێ)

٢٠. کامه به یەکەم دەرچوو؟ (کامه) ئەرکی بکەرە :

(جێناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

٢١. ئەڤ کورە چاڤا دنڤیسیت؟ (چاڤا) :

(جێناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

٢٢. چۆن دیارییەکت بۆ ئاری برد؟ (چۆن) :

(جێناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

٢٣. کێ بیینرا؟ (کێ) ئەرکی :

(بکەرە / جێگری بکەر / دیارخەری ناو)

٢٤. ئەمە پێنوسی کێیە؟ (کێ) ئەرکی :

(نیهادە / دیارخەری ناو / تەواوکەری کاری ناتەواوە)

٢٥. شیرین کچی کێیە؟ (کێ) ئەرکی :

(تەواوکەری کاری ناتەواوە / هەردووکیان / دیارخەری ناو)

٢٦. چەند پێنوست کڕی؟ (چەند) :

(جێناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

٢٧. ئۆتۆمۆبێلێکی چۆنت کڕی؟ (چۆن) :

(جێناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

٢٨. منداڵەکان کوو دانیشتبوون؟ (کوو) :

(جێناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

٢٩. چەند رۆژنامە ل کوردستانێ دەردکەڤن؟ (چەند) :

(جێناوی پرس / هاوەڵکاری پرس / هاوەڵناوی پرس)ە

٣٠. کێ زیرەکە؟ (کێ) ئەرکی :

(بکەرە / نیهادە / دیارخەری ناو)

٣١. مرۆڤی چۆنت خۆشدەوێ؟ (چۆن) :

(جێناوی پرس / هاوەلکاری پرس / هاوەلناوی پرس)ە

٣٢. (کێ / کامە و کێهان / چۆن) بۆ جیاکردنەوەی کەسێک یان شتێک لە نێو کۆمەلە کەسێک یان کۆمەلە شتێک

٣٣. کیژان ژن ژ هەمیا بەرزترە؟ (کیژان) چییە :

(جێناوی پرس / هاوەلکاری پرس / هاوەلناوی پرس)

ڕاهێنانی (٣)

لەم ڕستەیەی خوارەوەدا:

دەستکەوتەکانی ڕاپەڕین دەپارێزین

ئ- (ی) لەنێوان وشەی دەستکەوتەکان و ڕاپەڕین چییە؟

ب- بکەری ڕستەکە دیاربکە، بۆچی خراوەتە ئەوێ؟

پ- وشەی دەستکەوتەکان شیبکەوە.

ت- دەپارێزین بە پێی کات چ جۆرە کارێکە؟ چۆن دروستکراوە؟

ج- لە کاری دەپارێزین کاری ڕابردووی ڕاگەیاندن بەپێی دەمەکان دروستبکە.

أ .   بەشی ئەدەب

وەرزی یەکەم

ئەدەب

جۆرو مەبەستەکانی هۆنراوە

فۆلکلۆر چییە؟

داستان

مێژووی داستان لە جیهاندا

داستانی ڕۆژهەلات

وەرزی دووەم

داستانی کوردی

پەندی پێشینان

لێکۆڵینەوەی تازەی ئەدەبی کوردی

ب.   نمونەی ئەدەب

وەرزی یەکەم

١. حاجی قادری کۆیی

٢. وەلی دێوانە

٣. پیرەمێرد

٤. هەژاری موکریانی

٥.دیلان.

وەرزی دووەم

٦.سەبری بۆتانی.

٧. میقداد مەدحەت بەدرخان.

٨. شاکر فەتاح.

ئـ :

بەشی ئەدەب

وەرزی یەکەم

ئەدەب:

وشەی ئەدەب، کە (ویژە) شی پێدەگوترێت، بە دوو واتای جیاواز بەکاردێت.

یەکەم:

واتایەکی تایبەتییە، کە بە مەبەست لێی ئەو ئاخافتن و گوتراوە نایابانەن، کە خۆشی و شادی دەخەنە دڵی گوهدارو خوێنەرانەوە، جا گوتراوەکان هۆنراوە بن یا پەخشان، هەڵبەستی نایاب و هۆزانی بەرزو چیرۆکی خۆش و گوتاری ناوازەو گەلەک بەشی دیکە دەکەونە ژێر ئەم پێناسەیەوە، چونکە دێنە خوێندنەوەو گوهـ لێبوون، چەشەو خۆشیەکی هونەرییان لێدێتە وەرگرتن.

دووەم:

واتای گشتی ئەدەب: ئەو بەرهەمەی مێشکی مرۆڤ دەگرێتەوە، کە لەشێوەی ئاخافتندا خۆی دەنوێنێت و لە لاپەڕەی کتێبەکاندا دێتە نڤیسین، لەم بارەیەوە کتێبی ڕێزمان و کتێبی وەرزش و سروشتزانی ئەدەبێکن بە واتای گشتی، چونکە بەرهەمی هەمە چەشنی مێشکی مرۆڤ دەنوێنن، کە مەرج نییە لە کاتی خوێندنەوەیاندا ئەو خۆشی و چەشەیان لێوەربگیرێت، کە لە ئەدەبی تایبەتیدا وەردەگیرێت.

ئەدەب لەسەر چوار ڕەگەز دامەزراوە کە ئەمانەن:-

١- سۆز: کار دەکاتە سەر ئەندێشەو دڵو وا دەکات، کە بە ئارەزوویەکی خۆشەویستانە بشنێتەوە.

٢- بیر: بیری ئەدیبو نووسەر ڕەگەزی بنەڕەتی بەرهەمی ئەدەبییە.

٣- ئەندێشە: ئەویش خەیاڵێکی تیژ تێپەڕی پەنهانییە لە دڵدا، بەبێ ئەندێشە ئیشی هونەرە ئاشکراکانی ئەدەب دەوەستێ.

٤- واتا: واتای مەبەستەکە ڕووندەکاتەوەو لەرووی وشەو ڕستەوە بە جوانی دایدەڕێژێتەوە تا سۆزو ئەندێشەکە ڕوونبکاتەوە.

مێژووی ئەدەب:

مێژووی ئەدەب بەشێکە لە مێژووی گشتی نەتەوە و بە تێکڕایی دەکەوێتە بەر بەرنامەکانی مێژوو، لە دیرۆکو مێژووی گشتیدا، هەندێک ڕاستی هەنو باسدەکرێن، کە سەر بە سەردەمی ڕابردوونو لەگەڵ ئێستادا پەیوەندییان براوە.

بەلام لە مێژووی ئەدەبدا، هۆنراوەو پەخشان هەر کاریگەرنو زیندوون، چونکە توانای ورووژاندنی بیرو سۆزیان هەیە.

مێژووی ئەدەبی هەر نەتەوەیەکیش لە کاتێک پەیدا دەبێت، کە ئەو نەتەوەیە سامانێکی ئەدەبی لا پەیدا ببێت، کە شایانی نووسینەوەو مێژوو بۆ دانان بێت.

مێژووی ئەدەب زانستێکە باس لە چۆنیەتی زمانو ئەو هۆنراوەو پەخشانە جوانانە دەکات کە بۆمان بەجێماون، بەرزیو نزمییان دەردەخات، لە کاروبارو ژیانی هۆزانڤانو نووسەرو ئەدیبانیش دەدەوێت و بەرهەمەکانیشیان هەڵدەسەنگێنێت.

ڕەخنەی ئەدەبی:

دیارە هەر لەو دەمەی خەڵک گوێیان لە هۆنراوەی شاعیران یا وتارو شتی تری ئەدەبی بووە، هەندێکیان بیروڕای خۆیانیان دەربڕیوە، ستایشی بەرهەمەکانیان کردووە، یانیش کەمو کورتییان پیشانداون، کە ئەوەیان یەکەم شێوەی ڕەخنەی ئەدەبی بووە، لە پاشان وردە وردە پەرەی پێدراوەو پێشکەوتووە، تا وایلێهاتووە ببێتە خاوەنی چەند ڕێو شوێنێکی تایبەتی بە شێوەیەکی وا، کە لە دواییدا بووبێتە هونەرێکی نایابی سەربەخۆی ئەدەبی.

دیارە هەر لەگەڵ پەیدا بوونی ئەدەبدا، ڕەخنە پەیدا بووە و هاوشانبوون، چونکە شاعیرو هۆزانڤانە کۆنەکانی نەتەوەکان هەر خۆشیان ڕەخنەگر بوون، بۆ نمونە (ئەرستۆڤان) یەکەم ڕەخنەگری یۆنانی، شاعیر بووەو شانۆنامەیەکی دووروودرێژی بە ناوی (بۆقەکان) نووسیوە و تەرخانیکردووە بۆ ڕەخنەگرتن لە هەر سێ شاعیری تراژیدی یۆنان (سۆفۆکلیس)و (یۆروپیدس)و (ئەسیخیلۆس)، لەبەر ئەوە دەتوانین بڵێین، کە ڕەخنەگرانی بەرایی شاعیر بوونە.

سەرەتای ڕەخنە لە ئەدەبی کوردیدا دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدەمی زایینیو لەم بوارەدا (ئەحمەدی خانی) پێشەنگ بووە، هەروەها (حاجی قادری کۆی) لە ڕەخنەدا جی پەنجەی دیارە. ڕەخنەی ئەدەبیش لەو بنەما هونەری و بیریانە دەکۆڵێتەوە، کە دەقی ئەدەبیان لێ بنیاتدەنرێت و بە شێوەیەکی زانستیانە لە بەرهەمی ئەدەبی دەکۆڵێتەوە.

دابەشکردنی ئەدەب:

ئەدەب دابەشدەکرێت بۆ هۆنراوە و پەخشان.

یەکەم: هۆنراوە ئەو ئاخەوتن و نووسینەیە، کە بیر و ئەندێشەی تێدایە و سۆز دەجولێنێ و واتایەکی هەیە.

دووەم: پەخشان ئەو ئاخافتن و گوتراوەیە، کە کێش و سەروا بەربەستی ناکات، بەلکو تەنیا هەر بە نووسین بەربەست دەبێت و زیاتر پشت بە بیرکردنەوەی وردەوە دەبەستێت.

جۆر و مەبەستەکانی هۆنراوە :

زانیمان کە هۆنراوە کۆنترین جۆری ئەدەبە و ئەگەر لێکۆڵینەوە لە بەرهەمی ئەدەبی جیهان بکەین، دەبینین کۆنترین پاشماوەی ئەدەبی مرۆڤ هۆنراوەیە، ئەوەتا لە یۆناندا هۆنراوەکانی (هۆمیرۆس) دەکەونە پێش هەموو جۆرەکانی ئەدەب. لە ئەدەبی عەرەبیشدا بەر لە هاتنی ئیسلام، هۆنراوە لە کۆڕو کۆمەڵەکاندا گوتراوە، لە کاتێکدا پەخشان زۆر دەگمەن و کەمبووە. ئەم دیاردەیە لە ئەدەبی کوردیدا ئاشکراترە، چونکە هۆنراوەکانی (بابا تاهیری هەمەدانی٩٣٧ - ١٠١٠) کۆنترین بەرهەمی ئەدەبی کوردیمانن، کە تا ئێستا مابێتەوە، پەخشانی کوردیش زۆر دوای ئەمە پەیدا بووە.

گرنگترین جۆرەکانی هۆنراوە:

١. هۆنراوەی گۆرانی:

ئەم جۆرەیان زمانی ویژدانەو شان بەشانی گۆرانی رۆیشتووە، دیارە گۆرانیی و لەلای هەموو نەتەوەیەک باوەو کەس لێی بێبەش نییە، بۆ نموونە نالی دەڵێ:

چاوی من دەم دەم دەرێژێ ئاوی سافو خوێنی گەش
تـا بڵێن دەریـــای عومانە دوڕو مەرجـــانی هەیە

(بۆ لەبەرکردنە)

٢. هۆنراوەی شانۆیی

ئەم جۆرە وەکو دەمەتەقێی نێوان دوو کەسی لێدێت و دیمەنێکی بینراویشی لەگەڵدا دەبێت، چونکە هۆنراوەی سەر شانۆیە، هۆنراوەی شانۆیش دوو جۆرە، بەزمەسات (کومیدیا)و کارەسات (تراژیدیا). نموونەشی لە ئەدەبی کوردیدا ئەم هۆنراوەی هەژاری موکریانییە:

• مام بایز ڕۆژباش
– (علیک السـلام)
• ئەمە یانی چـی؟
– جیرانی مـــەلام
• ئەم دی دوێنیو پێر
– بەخوا چوومە شار
• چیت فرۆشت بەخێر؟
– یەک دووبارە دار
• نرخەکەی چۆن بوو؟
– بۆتە چوار قیمەت.

(بۆ لەبەرکردنە)

٣. هۆنراوەی فێرکردن:

ئەم جۆرەیان سۆزو ئەندێشەی بێهێزەو دارشتنەکەی بەرز نییە، لەبەر ئەوە بە تەواوی ناکەوێتە بەر واتای هۆنراوەوە، هەر بۆ مەبەستی فێرکردن بەکاردێت، وەک ئەم هۆنراوەیەی (بێکەس)

شتێکی بێ خوێنو گیان
ئەفڕێت، ئەچێتە ئاسمان
هەڵدەگرێ گەلێ ئینسان
دوو باڵی پێوەیە جوان
ناویان ناوە تەیارە
زۆر مەحکەمو بەکارە
لە شەڕا مسیبەتە
لە ئاشتییا نیعمەتە
لە سایەی حیرفەتو فەن
شتی وا دروست ئەکەن

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

مەبەستەكانی هۆنراوەی كوردی

١. نیشتمانپەروەری:

یەكێكە لە گرنگترین مەبەستەكانی هۆنراوەی كوردی، ئەم جۆرەیان لەگەڵ سەرهەڵدانی هەستی نەتەوەییو نیشتمانپەروەری پەیدا بووە، رابەری ئەم مەبەستە (ئەحمەدی خانی) و ئینجا (حاجی قادری كۆیی) و شاعیرانی ترن. ئەم جۆرە هۆنراوانە سۆزێكی نەتەوە پەروەری و نیشتمانپەروەری دەخەنە دڵو دەروونی وەرگرەوە.

خانی لە پێشەكی مەمو زیندا دەڵێت:

قەت مومكنە ئەڤ ژ چەرخی لەولەب
تالیع ب بتن ژ بۆ مە كەوكەب؟
بەختێ مە ژ بۆ مەڕا ببت یار
جارەک ب بتن ژ خابی هشیار
رابت ژ مە ژی جهان پەناهەک
پەیدا ب بتن مە پادشاهەک
ئیدی هونەرا مە بێتە دانین
قەدری قەلەما مە بێتە زانین

(دوو دێر بۆ لەبەركردنە)

٢. دڵداری:

یەکێکە لە مەبەستە هەرە بڵندو جوانەکانی هۆنراوەی کوردیو لوتکەی هەستی مرۆڤ بەرامبەر بە خۆشەویستەکەی پیشاندەدات نمونەشی ئەم هۆنراوەیەی تایەر بەگی جافە:

تـــــا یەکەی قوربان بناڵم من بە ئێشو دەردەوە
دەس بە ئەژنۆ قوڕ بەسەر دایم بە ڕەنگی زەردەوە
ڕۆژی ئەوەل بوو کە زانیـــــم من ئەبێ دێوانە بم
عاشقـــی تۆ نەوعی مەجنوون وا بە کێوو هەردەوە

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٣. شانازیکردن:

ئەم جۆرەیان پەیوەستە بە شانازیکردنی شاعیر بەخۆی و وڵات و دەوروبەری. وەک ئەم نمونەی (حاجی قادری کۆیی):

لە گاوانو شوانی کوردەکـــان یەک
بەسە، بۆ لەشکری سەد کـەڕە لەک
فیـدای گاوانو شوانتان حـاتەمی تەی
بە قوربانی سەپانتان ئالی بەرمەک
مریشـــکی ئێوە صەییادی شەهێنە
لەکن عەنقا فروجە حاجی لەقـــلەق

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٤. لاوانەوە:

ئەم جۆرە هۆنراوەیە تایبەتە بە باسکردنی لە دەستدانی ئازیزان و کۆستکەوتن. (پیرەمێرد) لە لاوانەوەی بۆ (مستەفا خۆشناو) و (محمد قودسی)، کە دوو لە چوار ئەفسەرە شەهیدەکەی سالّی (١٩٤٧ز) بوون. دەلێت:

دیسان وا کۆستی نوێمان کەوتەوە
گەڕی گەردوونە کوردی گـــرتەوە
ئەم دوو دار تەرمە دوو نەڕە شێرە
زنجیریان پچڕان گەینەوە ئێـــــرە
لەڕێی ئێمەدا گیانیان فیداکـــــرد
ناوی بلّندیان وا بۆخۆیان بـــــرد
ئەو پەتەی لە ملی ئەمانە خـــــرا
ئەوانی خنکان بەلّام پەت پچـــــڕا

(دوو دێڕ بۆ لەبەرکردنە)

٥. داشۆرین:

بۆ مەبەستی نزمکردن و دەرخستنی خەوش و لایەنی کەموکوڕییە، نمونەی هۆنراوەی داشۆرین، ئەم پارچەیەی شێخ ڕەزای تالّەبانییە.

هەزار ئەفسون‌و جادووی پێوە ئاوێزانە ئەم ڕیشـــە
عیلاجی گەر ببـــێ یا گوزە یا گوێزانە ئەم ڕیشـــە
بە تەحریکی تەلێکی سەد هەزار نەفسی بە کوشتن دا
ڕەئیسی حیلەکاران، شای قومار بازانە ئەم ڕیشـــە

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٦. وەسف:

مەبەست لێی وەسفکردنی سروشتو مرۆڤ و شتی جوانە، لەم لایەوە دەتوانین بڵێین هۆنراوە هەر هەمووی وەسفە، بەڵام لە هۆنراوەی کوردیدا ئەم مەبەستە زیاتر بەلای وەسفکردنی سروشتی جوانی کوردستاندا دەشکێتەوە، بۆ نمونە (مەولەوی) لە وەسفی بەهاردا دەڵێ:

نـــــــــــازک تەدارەک فەسلی وەهاران
زەریف ئارایش هەردەو کۆهســــــاران
گوڵ چون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشـــان
وەفراوان چون سەیل دیدەی من جۆشـــان

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
زەریف ئارایش	:	جوان ڕازاوەتەوە
چون	:	وەکو
وەفراوان	:	بەفراوان ، بەفراو
دیدەی من	:	چاوی من

فۆلكلۆر چییە؟

وشەی فۆلكلۆر:

فۆلكلۆر وشەیەكی لێكدراوە لە هەر دوو وشەی (folk)بە مانای خەڵك یان گەل و (lore) بە مانای (چیرۆك، ژیری، هونەر، زانست) ی ئینگلیزییەوە هاتووە، واتە سامان یا كەلەپوری خەڵك. بەم پێیە فۆلكلۆر بە هەموو ئەو سامانو كەلەپورە كۆنانە دەڵێن، كە بەدرێژایی مێژوو دەستكردو بەرهەمی خەڵك بوونو ماونەتەوە، وەك: پاشماوەكانی جلوبەرگی میللی كۆنو ئێستا، رایەخو هۆیەكانی تێدا خواردن (قاپ، كاسە، كەوچك... هتد)و گەلێك چەشنی پیشەسازیو نەقشو نیگارو جۆری خواردەمەنیو زۆر شتی تر، كە شەقلی تایبەتی كۆنی میللەتێك لە بەرهەمێكی دەستكرد یا بەرهەمی بیریدا بهێڵێتەوە.

هەندێك جار لەناو فۆلكلۆردا بەشی بیر، یا بەشی ئەدەب جیا دەكەنەوەو پێی دەڵێن (بەرهەمی ئەدەبی فۆلكلۆری) ئەو بەرهەمەش ئەوەیە، كە بەسەر زارەوەیە، دەماودەمو پشتاوپشت، كور لە باوكەوە، منداڵ لە دایكەوە دەیبیستێتو دەمێنێتەوە، لەبەر ئەمە ئەدەبی فۆلكلۆر بە بەرهەمی تاقە كەسێك دانانرێت، بەڵكو دەدرێتە پاڵ هەموو میللەت، فۆلكلۆر بەرهەمێكە، كە هەموو گەل خولقاندوویەتی، بەرهەمی فۆلكلۆری، شێوەیەكی سادەی وای هەیە كە هەموو گەل تێیبگاتو شەقلی تایبەتی ئەو گەلە یان ئەو زەمانو دەورەی خۆی پێوەیە.

گرنگترین جۆرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی

١. ئەفسانە:

ئەفسانە بەرهەمی ئەو کاتەیە، کە مرۆڤ بێدەسەلات بووەو ڕووبەڕووی سروشت وەستاوە، بەرهەمی سەرەتای ژیانی مرۆڤایەتییە، خەیاڵ بەشێوەیەکی فراوان باڵا دەستە.

٢. هەقایەت:

هەقایەت یا سەرگوزەشتە: بەشێکی گەورەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییە و بەرەو پێشچوونێکی ئەفسانەیە، لە ڕووی ڕوخسارو داڕشتنەوە لەو دەچێت، بەڵام کەرستەی ئەفسانە زیاتر نوقمی خەیاڵ بووە، کەچی کەرەستەی هەقایەت لە ژیانەوە وەردەگیرێت.

٣. گۆرانی:

لە سەردەمێکی زۆر کۆنی ژیانی مرۆڤایەتییەوە پەیدابووە، لە بارەی هۆکاری پەیدابوونی ئەم جۆرە فۆلکلۆرەوە دوو بۆچوون هەیە:

بۆچونی یەکەم هۆکارەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ ئیشی هەرەوەزیو کاری بە کۆمەڵی مرۆڤ. لە گۆرانی ئیشکردنیشدا وشەو ئاوازو دەنگ، لەگەڵ بزووتنەوەی ئەندامەکانی لەشدا تێکەڵ دەبنو چاکترین نمونەش گۆرانی دروێنەکردنە.

بۆچونی دووەم، دەیگەڕێنێتەوە بۆ لایەنی ئایینیو دەڵێت گۆرانی ئایینی کۆنترین جۆری گۆرانییە.

٤. گاڵتەو گەپ:

هەمیشە لەشێوەی چیرۆکێکی کورتدا دادەڕێژرێت، مەرج نییە قارەمانەکانی ئەم چیرۆکانە مرۆڤ بن، زۆرجار لەسەر زمانی (ئاژەڵو باڵندە) دەیگێڕنەوە. قارەمانی گاڵتەو گەپ، کەسێکی ڕاستەقینەی قسەخۆشو نوکتەبێژە، نمونەی ئەم جۆرە ئەدەبە فۆلکلۆرییەش چیرۆکەکانی (مەلای مەشور) ە.

٥. مەتەڵ:

مەتەڵ زیاتر بۆ کات بەسەربردن بەکاردێت، بەرهەمی سەرزاری خەڵکە، بەشێوەیەکی نادیارو تەماوی دەردەبرێت، مەبەستەکەشی پێویستی بە ڕامانو بیرکردنەوەیە.

٦. یاری:

بریتییە لە پیشاندانی توانا و هێز و لێهاتوویی بەرامبەر کردارێک لە نێوان دوو کەس یان دوو لایەن ...هتد زیاتر بەمەبەستی بردنەوەو دۆڕاندن ئەنجامدەدرێت.

٧. داستان:

داستان بەرهەمێکە لە چیرۆک دەچێت، سەرگوزەشتەیەکی ڕوداو یان ڕاستەقینە دەگێڕێتەوە.

تایبەتمەندییەکانی داستان:

١. چیرۆکی داستان گەلێک ڕووداوی ترسناکو سامناکی وای تێدایە، کە بەزۆری لە پاڵەوانێکی ناودار دەدوێت.

٢. زمانی چیرۆکی داستان، پتەوو بەهێزو شێواز جوانە.

٣. بەشی زۆری ڕوداو و بەسەرهاتەکانی ناو داستان، دەگمەنو نا ئاساییین، کەسانی ناو داستانیش پاڵەوانی مەزنو بناڤ و دەنگن، جاری وا دەبێت هەندێک لە خواوەندەکان دەبنە پاڵەوانی داستانەکان.

مێژووی داستان لە جیهاندا:

ئەگەر لەمێژووی داستانی جیهانی بدوێین پێویستە لە کۆنترین داستانەوە دەست پێبکەین کە تا ئێستا بەدەستمان گەیشتووە، ئینجا وردە وردە بە مێژوودا هەڵگەڕێین، تا دەگەینە سەردەمە تازەکان بەم جۆرە:

١. داستانی سۆمەری:

سۆمەرییەکان لە سێ هەزار ساڵەی پێش زایین بەولاوە لە خوارووی عیراقدا ژیاون و خاوەن شارستانییەت بوون، لەبەر ئەوە کەلەپورو میراتێکی زۆریان لەدوای خۆیاندا بەجێهێشتووە، پشکنینو گەڕان بەدوای پاشماوەکانیان، بووە هۆی دۆزینەوەی گەلێک داستانی سۆمەری، شلۆڤەکردنی جۆری نووسین لای سۆمەرییەکان سەرەتایەک بوو بۆ زانینی نهێنییەکانی ئەو داستانانەو بوو بە دەستپێک بۆ لێکۆڵینەوەی مێژووی داستانی جیهانی.

داستانی سۆمەری زیاتر لەشێوەی ئەفسانە دایە، قارەمانانی بەزۆری خواوەندەکانی سۆمەر بوون، وەک: (ئینلیل‌و ئانکی‌و ئۆتۆو دەموزی).

داستانی (گەلگامێش) یەکێکە لە بەناوبانگترین داستانێن سۆمەری، لەودا گەلگامێش بەدوای (نەمری)دا دەگەڕێت، کە یەکێکە لە سیفەتی خواوەندەکان، بەڵام ئەوەی ئەم داستانە لە داستانەکانی تری سۆمەریەکان جیادەکاتەوە، ئەوەیە کە پاڵەوانی داستانەکە خواوەندێکی تەواو نەبووە، هەر لەبەر ئەوەشە بەدوای نەمریدا گەڕاوە، کە خواوەندەکان هەیان بووەو گەلێک قارەمانی‌و ئازایەتی لە پێناو ئەم مەبەستەدا نواندووە، بەڵام بە ئاکام نەگەیشتووە.

٢. داستانی گریکی یان یۆنانی:

کۆنترین نمونەی داستانی یۆنانی، (ئەلیادە) و (ئۆدیسا) ی هۆمیرۆسن، کە کۆنترین جۆری هۆنراوەن تا ئێستا گەیشتبێتە دەستمان و لە سەدەکانی نۆیەم و هەشتەمی پێش زاین نووسراون.

ئەلیادە باس لە ڕوداوەکانی ساڵی یەکەمی ئەو جەنگە خوێناوییە دەکات، کە لە نێوان گریک‌و تەڕوادەدا ڕوویداوەو دە ساڵی خایاندووە.

بە قسەی بێری (Bury)ی مێژوونووس، ڕوداوەکان دەبێت لە (١٩٩٠) پێش زایین ڕوویاندابێت، تەڕوادەو گریک هەر لە کۆنەوە دژومنایەتی‌و دووبەرەکییان لە نێوان هەبووە، وا ڕێککەوت، کە پادشای تەڕوادە، (هێلین)ی ژنی پاشای ئەسپارتەی ڕفاندو ئەویش هانای بردە بەر گریکەکان، تەڕوادەکانیش داوای یارمەتییان لە میرەکانی

ئاسیای بچوک کرد، لەبەر ئەوە ماوەی دە ساڵ جەنگێکی خوێناوی لە نێوانیاندا ڕوویداو ئەنجامەکەشی خۆ بەدەستەوەدانی تەڕوادە بوو، پاڵەوانانی ئەم داستانە هەموویان مرۆڤی ئاسایی نەبوون، هەندێکیان نیمچە خواوەند بوون‌و ئەوانی تر خواوەندی ڕاستەقینە.

داستانی دووەمی هۆمیرۆس، کە (ئۆدیسا) یە، باس لە بەسەرهاتی یەک لە پاڵەوانەکانی گریگ دەکات کە ناوی (ئۆدیسیۆس) بوو، پاش خۆ بەدەستەوەدانی تەڕوادە، ئەڤ پاڵەوانە ڕێز لە دڵسۆزی‌و میهرەبانی (بنۆلۆپیا)ی خێزانی دەنێت، کە چۆن پاش چەند ساڵی بێ سەرو شوێن بوونی ئۆدیسیۆسی مێردی، هەر لەسەر دڵسۆزی خۆی مایەوە تا هاتەوە.

٢. داستانی هیندی:

هیندستان، وڵاتی ئەفسانەو داستانە، بۆیە لە ڕێڕەوی مێژووی داستانی جیهاندا، ئەم وڵاتە ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە، لە سەدەی پێنجەمی پێش زایین لەو وڵاتەدا دوو داستان دەهێنە دیتن، (مەهابەهاراتا) و (ڕامایانا). ئەم دوو داستانە چونکە لە کاتێکی درەنگدا پەیدا بوون، بۆیە شەقلی تاکە کەسییان پێوە دیارە.

داستانی (مەها بەهاراتا)، کە لەلایەن (ویاس) دانراوە، باس لەو جەنگە درێژ خایەنە دەکات، کە لە نێوان خواوەندەکان‌و خێلی (ئاسۆرا)دا ڕوویدا، هەر لایەنێکیش سەرکردەو پێشەوای خۆی هەبوو، سەرکردەی ئاسۆرا کە ناوی (سۆکەر ئەچاریا) بوو، توانای زیندووکردنەوەی کوژراوانی جەنگی هەبوو، بۆیە خواوەندەکان زۆری لێدەترسان‌و هەوڵی ئەوەیان دەدا کە بیکەن بە دۆستی

خۆیان، داستانەکە پڕە لە باسی شەڕو شۆڕو پیلان گێڕان، هەر لەو داستانەداو لە زمانی (ویاس) هەندێک پەندو ئامۆژگاری دەگێڕنەوە وەک (هەر کەسێک بەرامبەر بە دوژمنکاریو دەستدرێژی دراوسێکەی، دان بەخۆیدا بگرێتو لێیخۆش بێت، ئەوا هەموو خەڵکی ئەم دنیایە دەکاتە بەندەو کۆیلەی خۆی).

٤. داستانی ڕۆمانی:

بە ناوبانگترین داستانی ڕۆمانی، داستانی ئەنیادەیە، کە (ڤێرجیل)ی شاعیری بەرزی ڕۆمانی دایناوە، سەردەمی دانانەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی یەکەمی پێش زایین، باس لە (ئینیاس) ی پاڵەوانی تەڕوادە دەکات، کە چۆن لەگەڵ گریکەکان کەوتووەتە جەنگو دوای خۆ بە دەستەوەدانی (تەڕوادە) باوکە پیرەکەی لە کۆڵی دەکاتو شارانو وڵاتانی پێدەگەڕێت تا بارو بارخانەی لە ئیتاڵیادا دەخاتو گوایە (ڕۆمۆلۆس)ی دامەزرێنەری شاری ڕۆما نەوەی ئەو بووە.

٥. داستانی ئێرانی:

بەناوبانگترین داستانی ئێرانی، داستانی (شانامە) یە، شانامە شاکاری شاعیری بەناوبانگی ئێرانی (فیردەوسی) یە، دانانی داستانەکە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی (دەیەم) ی زایینی، داستانەکە (شێست هەزار) دێرە هۆنراویە، باس لە مێژووی کۆنی ئێران دەکات، تا سەردەمی ئیسلامی لە سەدەی حەفتەمی زاییندا، ئەم داستانە بە گەورەترین سەرچاوەی زمانی فارسی دەهێنە دانان، باس لەو جەنگو

شەرو شۆرانە دەكات، كە ئێرانیانی كۆن لە سەردەمی ساسانیو غەزنەوییەكاندا لەگەڵ دوژمنەكانی خۆیاندا بەرپایانكردووە، تا هاتنی ئایینی ئیسلام، كە تیایدا بە گیانێكی نیشتمانپەروەریو نەتەوە خوازییەوە، قارەمانیەتیو ئازایەتی جەنگاوەرانی ئێران دەگێڕێتەوە، وەك ڕۆستەمی زاڵو سوهرابو زۆرانی تر، ئەم داستانە سەرچاوەیەكی گرنگە بۆ زانینی مێژووی كۆنی ئێران.

جگە لەو داستانە بناڤ و دەنگانەی باسمانكردن، ژمارەیەك داستانی تازەتر هەن كە دەگەڕێنەوە بۆ سەدەكانی ناوەڕاست، وەك داستانی (سرودی تاریكی) كە داستانێكی كۆنی ئەڵمانییەو باس لە كارو كردەوەی هۆزە ئەڵمانییەكان دەكات لە سەردەمی كۆندا، هۆنراوەكانی ئەم داستانە لەسەدەی (دوازدەهەم) ی زاییندا كۆكرانەوە، هەروەها داستانی (كۆمیدیا)ی (دانتی)، شاعیری گەورەی ئیتالیا لە سەدەی چوارەمی زایینی، كە یەكێكە لە شاكارە ئەدەبییەكانی سەدەكانی ناوەڕاست.

داستان دیاردەیەكی مێژووییە، لەبەر ئەوە لای هەموو میللەتان وەك یەك پەرە ناسێنێت، بەڵكو لە گەشەكردنو پەرەسەندنیاندا جیاوازی هەیە، هەر ئەمەش وا دەكات، كە لە داستانی كوردیدا هەندێك دیمەن هەبن، كە لەگەڵ داستانی میللەتانی تردا یەكی بخات، هەروەها هەندێك دیمەنی تری تێدا بێت كە لەو داستانانەی جیا بكاتەوە.

داستانی ڕۆژهەڵات:

لەناو میللەتانی ڕۆژهەڵاتدا گەلێک داستانی هاوبەش هەن، ئەو داستانانە هاوبەشن چونکە:

١. بە چەند زمانێکی ڕۆژهەڵاتی هەن.

٢. لەناو چەند میللەتێکداو بەشێوەی جیاواز دێنە گێڕانەوە.

٣. هیچ یەک لە میللەتانی ڕۆژهەڵات ناتوانن بیانکەن بە مولکی تایبەتی خۆیان، با ڕووداوەکانی ناو داستانەکەش لە وڵاتی ئەو میللەتەدا ڕوویان دابێت‌و ناوی قارەمانەکانیشی سەر بەو میللەتە بن.

٤. لەناو هەر میللەتێکی ڕۆژهەڵاتدا، داستان مۆرک‌و شەقڵی ئەو میللەتەی پێوە دیارە کە دەیگێڕنەوە. بۆ نمونە داستانی (لەیلاو مەجنون)، شوێنەوارو ناوی سەر بەخاک‌و زمانی عەرەبن، بناغەکەشی هەر ئەو چیرۆکە فۆلکلۆریە عەرەبییەیە، کە لەناو عەرەبدا لەبارەی خۆشەویستی (لەیلا)و (قەیس)ەوە دەیگێڕنەوە. بەڵام ئەم داستانە لەناو کوردو فارس‌و ئازەرو گەلێک میللەتی دیکەی ڕۆژهەڵاتی بارەو بە جۆری جیا جیا دەیگێڕنەوە.

هەروەها داستانی (شیرین‌و فەرهاد) یا (شیرین‌و خەسرەو)، شوێنەوارەکەی لە کێوی (بێستون)ی خاکی کوردستانی ئێرانە، ناوی قارەمانەکانی کوردییە، بەڵام لە پاڵ کوردیدا، بە فارسی‌و بە تورکی‌و بە چەند زمانێکی تریش دهێتە ڤەگێران.

هەر بەم جۆرەش، چیرۆکەکانی ناو داستانی (شانامە)ی فیردەوسی و باسی قارەمانەکانی ئەو داستانەش، بەر لە دارشتنەوەکەی فیردەوسی لەناو میللەتانی ڕۆژهەڵاتدا بڵاوبوون، ئەوەندە هەیە فیردەوسی سەر لە نوێ لەشێوەی داستانی هۆنراوەدا دایڕشتوەتەوەو گیانێکی فارسی پێبەخشیوە.

له فۆلكلۆرەوە بۆ نووسین:

داستانەکان لە سەرەتادا بەرهەمی فۆلکلۆرین و لەلایەن خەلکەوە بە سەر زاری گێردراونەتەوە و باسکراون، لە دوایدا لەلایەن شاعیر و نووسەران بە دەستکاری و چێژێکی زۆرەوە تۆمارکراون. بۆ نمونە:

١. داستانی (لەیلاو مەجنون) ب زمانێن فارسیو تورکیو کوردیو عەرەبی چەند جارەکو ژ لایێ چەند شاعیرەکی سەر بە چەند سەدەو سەردەمەکی ڤە هاتییە نڤیساندن، نیزامی گەنجەوی بە فارسی، فزولی بەغدادی بە تورکی، حارسی بەتلیسی بە کوردیو ئەحمەد شەوقی بە عەرەبی نووسیویانە.

٢. داستانا (شیرینو فەرهاد) یان (شیرینو خەسرەو) ژی، بە چەند زمانێکو چەند جارێکو لەلایەن چەند شاعیریکەوە، لە چەند سەدەو سەردەمێکی جیاوازدا نووسراوەتەوە، نیزامی گەنجەوی بە فارسی، ئەمیر خەسرەوی دەلهەویو خانای قوبادی بە کوردی، نازم حیکمەتیش لە سەدەی بیستەمدا بە تورکی.

ژ بلی هاوبەشیەتی لە داستاندا، وەرگێرانیش هەیە، کە بریتییە لەوەی کە ئەو داستانەی بە یەکێک لە زمانەکانی ڕۆژهەلات نوسراوەتەوە، شاعیرانی میللەتانی تری ڕۆژهەلات، داستانە نووسراوەکە وەک خۆی وەردەگێرنە سەر زمانی خۆیانو بەم جۆرە داستانەکە وای لێدێت، کە بە چەند زمانێک بهێتە گێرانەوە، مۆرکو شەقلی ئەو میللەتە وەرناگرێت کە وەریان گێراوەتە سەر زمانەکەی.

ئەگەر داستانی ڕۆژهەلات لە ئەدەبیاتی فۆلکلۆریدا شێوەی شیعرو بابەتی داستان یا (بەیت)ی کۆنیان هەبوبێتو دوایی بووبن

بە داستانی نوسراو، ئەوا لەم سەدەیەدا هەموویان دەستدەدەن بۆ ئەوەی ببنە کەرەسەی نووسینی رۆمان و شانۆنامە (پیەس)و سیناریۆی تازەی سینەما، هەندیکیشیان لە قالبی ئۆپێرا یان بالێدا گەیشتنە سەر شانۆ گەورەکانی جیهان.

داستانی کوردی

ئەگەر لەداستانی ڕۆژهەڵاتەوە بێینە سەر داستانی کوردی، دەبینین گەلێک داستانی هاوبەشمان لەگەڵ میللەتانی ڕۆژهەڵاتدا هەیەو گەلێک داستانیشمان هەیە کە بەشی کورد نەبێت، بەشی میللەتی تری پێوە نییە. واتە ئەگەر داستانەکە لەسەرەتادا ڕاستەقینەو ڕووداو بێت، ئەوا لە کوردستاندا ڕوویداوەو قارەمانەکانی کوردن‌و هەر بە زمانی کوردیش دەگێڕرێتەوە یا نوسراوەو لەناو کورددا بڵاوە، نمونەی ئەمانە داستانی (مەمی ئالان یان مەم‌و زین، خەج‌و سیامەند، خانزادو لەشکری، دوانزە سوارەی مەریوان‌و گەنج خەلیل)و هتد...

بەشەکانی داستانی کوردی:

داستانی کوردی لە ڕووی ناوەڕۆکەوە دەکرێت بە دوو جۆر:

١. داستانی قارەمانی

٢. داستانی دڵداری

١. داستانی قارەمانی:

قارەمانیو ئازایی دوو وشەی خۆشەویستن لەناو کورددا، ڕەنگە هەر ژیانی پڕ لە ئازارو ناخۆشیو بەربەرەکانیو خەباتی چەندین سەدەی مێژووی کۆنو تازە وای لە کورد کردبێت، کە حەز بە ئازایی بکات، نرخ بە پیاوی مەردو لە خۆبردوو بدات، قارەمان لای ئەو جێگەیەکی بڵندی هەبێت.

کە مردن هاتو خۆ لێپاراستنی نەبوو، مرۆڤ دەبێت بە ئازایی بمرێت، ئەم ڕاستییەی چەندین سەدە هەزاران جار هاتوتەوە بەردەمی گەلێک ڕۆڵەی ئەو میللەتەو بەردەمی ئەو خەڵکەو وایکردووە کە ئەم ئازاییو لە خۆبوردنە ببێت بە بەشێک لە ژیانو لە خووڕەوشتی کورد، خۆ کە ئاوڕیشی داوەتەوەو چیای سەرکەشی لە پشت خۆیەوە بە پشتو پەنا دیوە، ترسی لە هیچ هێزێکی ترسێنەر نەماوە.

ئەم ڕاستییە، کە زۆرجار دووبارە بووەوە، وەک گوتمان دەبێت بە بەشێک لە ژیانو خووڕەوشت و بە یەکێک لە خاسیەتەکانی گەل، هەر لەبەر ئەوەش، کە ئەدەبیات فۆلکلۆر یان نووسراو بێت، ئاوێنەیەکی خاسیەتەکانی گەلن، لەبەر ئەوە تەواو ئەم ئازاییو قارەمانییە لە هەردوو ئەدەبیاتەکەدا (بەتایبەتی لە فۆلکلۆردا) ڕەنگیداوەتەوەو ئەو شێوەیەی وەرگرتووە، کە لێرەدا ناوی دەنێین (داستان)و لە پلەیەکی بەرەو ژووری خوێندندا دابەشیدەکەین بەسەر ئەو چەشنانەی داستاندا، کە لە ئەدەبیاتی گەلانی تردا هەنو لە هەر داستانێکی کوردیدا هەندێک دیمەنی یەکێک لەو چەشنانە دەبینین.

بەم جۆرە لەهەر ناوچەیەک چەند (لاوک و بەیت)ێک دێتە بەر گوێت، کە ناوی چەند پیاوی ئازاو بە مەردی شەهیدبوو، دەبنە سەر

ناو بۆی، بێجگە لەو هەموو داستانە کۆنانەی دەربارەی قارەمانانی خەیالی وەک (ڕۆستەمی زاڵو زۆرابو گیوو فەلامورز... هتد) لەناو کورد بڵاون، ناوی گەلێک قارەمانو شەهیدی ئەم چەند سەدەیەی دوایی سەر ناوی (لاوک)ی ئەم دواییەن بۆ نمونە:

(سوارۆ و خانزاد، شەریف هەمەوەند، عەزیزو تەکش دەچنە پاڵ (گەنج خەلیل و حاجی سادقی برۆ و ئەمینی پەریخان و خەلیل خۆشەوی و کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند. لەلاوکی ئەم سەدەیەدا ناوی (شێخ سەعیدی پیران و شێخ مەحمود و قازی محەمەد و مەلا مستەفای بارزانی) دەدرەوشێتەوە.

هەر وەک دیمەنی قارەمانو ئازایی تاقە کەسێک لە داستانی کوردیدا دیارەو ئەو کەسانە کوڕی میللەتنو وێنەی پیاوی نەبەردی ئەو نەتەوەن.

هەروەها گەلێک داستان هەن، ئازاییو بە جەرگیو قوربانی دانی بە کۆمەڵی خەڵک پیشاندەدەن، لە گەلێک داستاندا میللەت خۆی دیارەو تەواوی ئەم ڕاستییە ئەوەت بۆ دەردەخات، کە گەل خۆی مێژووی خۆی دەنووسێتو خۆی مێژووی سەرکەوتن نەخشە دەکێشێت.

بەربەرەکانی خەڵکی کوردستان بەرامبەر بە دوژمنانی، لە هەندێک داستاندا دیارە، لە داستانی (قەڵای دمدم)دا هەر چەندە (خانی لەپ زێڕین) بوو بە قارەمانی ئەو داستانە، بەڵام بەربەرەکانی هەموو خەڵکو هەموو جەنگاوەرانی ناو قەڵاکە بوون بەدیری هەڵبەستی ئەو داستانە. داستانی (دوانزە سوارەی مەریوان)یش هەروەک (قەڵای دمدم) وایە، ئەم قارەمانیەتیانە بە زۆری لە داستانی فۆلکلۆردا دەبینین.

بەلام هەندێکیان هەر لەسەردەمی خۆیان بوون بە داستانی فۆلکلۆرو لە شیعری نووسراویشدا ڕەنگیان داوەتەوە، بۆ نمونە: ئازایی کوردان لە بەربەرەکانیی عوسمانییەکاندا لە پاڵ فۆلکلۆردا لە شیعری میللیی عەلی بەردەشانیدا بەتایبەتی لە بەیتی (ئەو ڕەحمان پاشای بەبە)دا دیارە، هەروەک ئەو بەربەرەکانییە لەزۆر هۆنراوەی (سالمی ساحێبقران)دا بەتایبەتی لە داستانی (عەزیز بەگی بابان)دا نەخشە کێشراوە، بێجگە لەمە باسی ئازایی‌و خۆ بەختکردن بووە بە بەشێکی گەورە لەهەموو ئەدەبیاتی کوردیدا، بەڵام هەموو ئەو بەرهەمانەی باسی ئازایی دەکەن (داستان)نین، بەڵکو لە جۆری ئەدەبی تریشدا، وەک هۆنراوەو چیرۆکو ڕۆمان وتاری ئەدەبی... هتد، ئازایی‌و قارەمانی‌و هەقپەرستی‌و نیشتمانپەروەری‌و خۆ بەختکردن ڕەنگیداوەتەوە.

نمونەیەک لە داستانی قارەمانی:

داستانی وامان هەن، کە قارەمانیەتی کۆمەڵ‌و هەموو گەل پیشاندەدەن، ئەوەتا لە داستانی (سوارۆ)دا ئەم وێنەیە دیارە:

لەشکرێک هەڵستاوە لەشکری شام و شیرازان
پێشی دەشتە سەر عەسکەران دوایی ڕادەوەستان
لەسەر چۆمی کافورو ئارازان
دەپەڕیەوە بە حوکمی کەڵەکو گەمیان
کیژ دەڵێ دەستی منو دامێن بێ
زینان بەرنە کن سەراجان
شیران بەرنە کن شیرگەران
تفەنگان بەرنە کن چەخماخسازان

(دوو دێر بۆ لەبەرکردن)

٢. داستانی دڵداری:

شاعیری گەورەی کورد ئەحمەدی خانی لە (مەمو زین)دا وەڵامی ئەم پرسیارە دەداتەوە، ئایا بۆچی (مەمو زین)ی نووسیوە، یا بۆچ ئەو داستانەی لەسەر زاری خەڵکەوە، هێنایە ناو دێری هەڵبەست، واتە لە داستانی فۆلکلۆرییەوە، کردی بە شابەرهەمی ئەدەبیاتی نووسراوی کوردی.

خانی لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا چەند هۆیەک پیشاندەدات، یەکێ لەوانە ئەوەیە، کە دەڵێت:

هەم ئەهلی نەزەر نەبێن کو کرمانج
عەشقی نەکرن ژ بۆ خوە ئارمانج
تێکدا نە دتالبن نە مەتلوب
ڤێکرا نە موحیبن ئەو نە مەحبوب
بێ بەهرەنە ئەو ژ عەشقبازی
فاریغ ژ حەقیقیو مەجازی
کرمانج نە پڕ دبێ کەمالن
ئەمما د یەتیمو بێ مەجالن
بیلجوملە نە جاهیلو نەزانن
بەلکی د سەفیلو بێ خودانن

(دوو دێڕ بۆ ئەبەرکردن)

بەڵێ، خانیی مەزن ڕاستیکردووەو گەلێک باشیکردووە، خانی لێرەدا لەوە دەچێت وەڵامی ئەو کەسانە بداتەوە، کە دوژمنی کوردنو بە درێژایی مێژووی خەباتی کورد دەمی پڕوپاگەندەیان، لە کورد کردۆتەوە، کوردیان بە خوێنڕێژ پیشانداوەو وایان خستۆتە بەر چاوی

خەڵک، کە گەلێکی درندە بێتو حەز بە خوێن ڕشتنو پیاو کوشتنو ناکۆکی بکاتو مانای یەک دڵیو خۆشەویستی نەزانێت.

خانی هەر وەک لە چەند دێرێکی تری (مەمو زین)دا ئەوەمان بۆ دەردەخات، کە کورد هەمیشە لە پێناوی پاراستنی خاکی خۆیدا کوژراوەو نەچۆتە سەر خاک و ماڵی کەس، لێرەدا ئەوەشمان پیشاندەدات، کە کورد زۆر باش مانای خۆشەویستی دەزانن‌و زۆر خۆشەویشتیو دڵداری قوڵ و زۆر چیرۆکی دڵداری لە کوردستاندا ڕوویداوە.

ئەگەر تەماشەیەکی بەرهەمی داستانی کوردیی بکەین، ڕاستی ئەم قسەیەی خانیمان بۆ دەردەکەوێت، گۆرانیبێژی کورد لەگەڵ داستانی قارەمانیدا سەدان چیرۆکی دڵداریو خۆشەویستی و لەسۆزی دڵداریو لە بیری بەرزی ئینسانی باسدەکات. لە بەیتی دڵداریی کوردیدا، دەروونی پڕ جۆشو خواستی جوان‌و نیاز پاکی ژن‌و پیاوی کورد ڕەنگدەداتەوە.

داستانی دڵداری لە هەموو جیهاندا، بەتایبەتی لە ڕۆژهەڵاتدا، سۆزێکی تایبەتیو هەستێکی قوڵو ڕاستگۆیی تێدایە، بەڵام داستانی دڵداریی کوردی، سەرەڕای سۆزو هەستو خۆشەویستیو وەفاداریو ڕاستگۆیی، جۆرێک لە ئازایەتیو فیداکاریش دەردەخات، بەڵکو لە زۆربەی ئەو داستانانەدا وێنەی خۆ بەختکردن لە ڕێگەی عەشقی پاکدا ژوور هەموو وێنەیەک دەکەوێتو دڵدار وەک فیداکارو شەهید پیشاندەدرێت، ئەمە لە داستانی (خەجو سیامەند)و (مەمو زین)دا زۆر ئاشکرایە.

لە داستانی دڵداریی کوردیدا، گەلێک ڕوخساری کۆمەڵایەتیو

خوورەوشتی کوردیش بە جوانی ڕەنگدەداتەوە، تەنانەت هەستی قووڵی زەحمەتکێشانو زۆرلێکراوان لەپشت پەردەی خۆشەویستی دڵدارییەوە دەبێتە هاواری نارەزایی‌و وەڕسی بەرامبەر بەو ڕەنجخۆرو زۆردارانەی خۆشەویستیشیان کردووە بە موڵکی دەستەی ڕەنجخۆرو دەیانەوێت پیرو هەژارو ڕەنجبەری لێ بێبەری بکەن.

لە داستانی دڵداریی کوردیدا، وێنەی پاکو ڕووی سورو ڕەنگینی ڕەنجبەران نەخشە دەکێشرێت.

بێگومان تا ئێستا بەشی زۆری داستانی کوردی (چ داستانی قارەمانی‌و چ داستانی دڵداری) تۆمار نەکراون، واتە هێشتا لە سنگی ئەو گۆرانیبێژانە دان، کە دەیانگێڕنەوەو هێشتا بە نووسراوەی چاپنەکراون، بەلام هەر بە بیستن، لەو داستانە کەمانەدا، کە چاپکراون، دەتوانین ئەو دیمەنانەی سەرەوە ببینین‌و داستانی وەک (خەج‌و سیامەند، لاس‌و خەزال، بارام‌و گوڵەندام، مێر و وەفا، حەسۆو زلخ، کەریم‌و ستی، ناسرو ماڵ ماڵ ...هتد) بکەین بە نمونە.

لێرەدا دەتوانین چەند نمونەیەک لە داستانی کوردی بخەینە ڕوو، بیانکەین بە بەڵگەی ئەو هەنگاونانەی داستانی کوردی، واتە هەنگاونان لە ئەدەبی فۆلکلۆرەوە بۆ ئەدەبیاتی نووسراو، هەروەها لەو باسانەی لە بەشی بەرنامەو خوێندنەوەی چەند ساڵەتاندا، دەیانبینین دەتوانن بەڵگەو نمونەی تەواوی ئەو دیاردەیە ببینین‌و بەهۆی ئەوانەوە لە بەشێکی گرنگی بەرهەمی سەرزارو نووسراوی کوردی بگەن، کە داستانە.

شیرین و خەسرەو

داستانی شیرین‌و خەسرەو یەکێکە لەو داستانانەی کە لەناو گەلانی ڕۆژهەڵاتدا باوەو چەند شاعیرێک بە چەند زمانێکی ڕۆژهەڵاتی دایانرشتووەو لە شێوەی فۆلکلۆرەوە دەرچووەو خراوەتە سەر شێوەی نووسین.

داستانەکە باس لە خۆشەویستییەکی بێوێنە دەکات، لە نێوان خەسرەوی کوڕی پەروێزی کوڕی ئەوشیروان‌و شیرینی کچە شۆخی برازای (شەمیرا)ی شاژنی ناوچەی (مەهستان) لە دەوروبەری دەریاچەی (خەزەر). ئەو داستانە دلدارییە ئەنجامێکی تراژیدییانەی ناخۆشی دەبێت، کە بە کوشتنی خەسرەوی پەروێز لەلایەن کوڕەکەی خۆی کۆتایی دێت‌و هەروەها بە خۆ کوشتنی شیرین بە کۆتا دەگات.

داستانەکە وێنەی خۆشەویستییەکی داوێن پاکانە دەخاتە ڕوو، هەر لە درێژەی چیرۆکەکەدا ناوی (فەرهاد)یش دێتە گۆڕێ، کە ئەویش دەکەوێتە داوی عیشقی شیرینەوە، هەر لە ئەنجامی ئەم عیشق‌و ئەڤینەوە مەرجی وای بەسەردا دەسەپێنن، کە لەتوانای مرۆڤدا نەبێت، وەک کونکردنی شاخی بێستون یا کێوی بێستون، کە دەکەوێتە ناوچەی قەسری شیرین لە کوردستانی ئێراندا.

ئەم داستانە بە زمانی کوردی- شێوەزاری گۆران- لە لایەن (خانای قوبادی‌و ئەمیر خەسرەوی دەلهەوی) نووسراوەتەوە، ئەم نمونەیە لەوەی خانای قوبادییە، کە شاکارێکی ئەدەبییەو بە (٥٥٢٦) دێر هۆنراوەتەوە.

شیرین جەی گوفتار دەروونش جۆشـــــا
چۆن بەحری قولزم جەقین خرۆشـــــا
پەنجەی ڕەنگین بەرد جەخیشم پەرویـــز
پارەکەرد یەخەش چون غونچەی نەوخیز
جە جامی نێرگز ئەو سیمین عـــــوزار
بەرگی سەمەن کەرد بەلالەی بەهــــار
بە توندی بەخیشم واتش بە شاپــــوور
خوسرەو بێ شەرمەن هەم جە خودا دوور

(دوو دێر بۆلەبەرکردن)

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
جەی	:	ئەم، ل ئەڤ
گوفتار	:	گوتار، قسە، ئاخافتن
دەروونش	:	دەروونی، هەناوی، هناڤاوی، دەروونناو
جۆشا	:	هاتە جۆشان، کولا، کەلی
چون	:	وەکو
بەحری قولزم	:	دەریای سۆر
جەقین	:	لەرق و کینە، ژ رقو کینەو بوغز
خرۆشا	:	هاتە خرۆشان
بەرد	:	برد، بر
جەخیشم	:	لەرقو تورەیی، ژ تورەیی

پارەکەرد : پارچەی کرد، پارکر.

ئەو سیمین عوزار : غونجەی تازە هەڵچوو

ئەو ڕوخسار سیمین : ئەو دەمو چاوە سپییەی وەکو زیو (وەکی زیڤ)

سەمەن : یاسەمین

وەهار : بەهار

واتش : گوتی، وی گۆت

بێ شەرمەن : بێ شەرمە، هیچ شەرم ل نک وی نینە.

جە خودا درورو : لەخودا دوور، دویرە ژ خودێ.

یاوە : بەلاڤە

گۆڕی : مەیدان

داو : داڤ

شاخ : کێو، چیا

مەم و زین

مەم و زین لە جیهانی ئەدەبیاتی کوردیدا هەمیشە لەگەڵ ناوی (ئەحمەدی خانی ١٦٥٠ - ١٧٠٦)یەوە دێت، چونکە خانی ناوەڕۆکی مەم و زینی لە (مەمی ئالان)ی فۆلکلۆری سەر زاری خەڵکەوە وەرگرتووە، پاش دەستکاریکردنی زۆری ناوەڕۆکەکەی.

خانی ڕووداوەکانی ناو داستانەکەی سەر لە نوێ بە زیاتر لە (٢٥٥٠) دێڕ هۆنراوە دارشتووەتەوە، کە دەتوانین بیکەین بە سێ بەش:

١. دیباجە، کە (١٨٨) بەیتە شیعرە، کە تیایدا باسی ئایین و فەلسەفەو تەسەوف و مەدحی پێغەمبەر دەکات، لەمانەش (١٧٣) بەیتی لەبارەی کوردایەتی و هۆی دانانی پەرتوکەکەیەتی بە زمانی کوردی و ئاشناکردنی خوێنەرە بە داستانەکە.

٢. ناوەڕۆکی چیرۆکەکە، کە تیایدا باسی چیرۆکی ئەڤینی دەکات و ڕووداوەکانی بە (١٩٤٨) بەیتە شیعر دەگێڕێتەوە.

٣. کۆتایی کە بریتییە لە (٢٤٦) بەیت.

تایبەتمەندی و خاسیەتەکانی مەم و زینی خانی :

١. وشەو پەیڤی بێگانەی بەتایبەتی (عەرەبی) زۆر تێدایە، کە ئەگەر خانی بیویستبایە دەیتوانی وشەی ڕەسەنی کوردی لە باتی زۆربەیان بەکاربهێنێت.

٢. زۆر پەیڤ و وشەی لە بن زارەکانی تری کرمانجی سەروو تێدایە، کە وا دیارە خانی شارەزای هەموو لقە شێوەکانی کرمانجی سەروو بووەو سودیشی لە هەموویان وەرگرتووە، ئەمەش یەکیەتی زمانی ئەدەبی کرمانجی سەروو دەنوێنێت.

٣. مەمو زینی بە زمانێکی سادەو ئاسانو ڕەوان نووسیوە، تەنانەت ئەو خوێنەرەی، کە بە کرمانجی خوارووش دەدوێت، لێیتێدەگات، ئەمەش دەسەڵاتی ئەحمەدی خانی بەسەر هەموو شێوەکانی زمانی کوردی پیشاندەدات.

٤. سەروای شیعرەکانی (مەمو زین) لە بابەتی شیعری (مەسنەوی)یە، واتە دوو نیوە دێڕی هەر بەیتێکی لەسەر یەک سەروایە.

خانی دەستکارییەکی زۆری ناوەڕۆکی داستانی فۆلکلۆری (مەمی ئالان) ی کردووە.

١. خانی زۆر دیمەنی ئەفسانەی لە چیرۆکە فۆلکلۆرییەکە لاداوە.

٢. دەستکاری کاتو شوێنی ڕووداوەکانی کردووە، ئەوەتا چیرۆکەکەی لە ڕۆژی جەژنی نەورۆزدا دەستپێکردووە، شاری (جزیرێ)ی کردووە بە شوێنی ڕووداوەکان کە ماوەی ساڵێکیان خایاندووە، مەمو زینی بە جوتە کردووە بە خەڵکی جزیرێ.

٣. ناوی زۆربەی کەسانی داستانە فۆلکلۆرییەکەی گۆڕیوە، بۆ نمونە (میر ئەژین)ی کردووە بە (میر زێندین).

٤. داستانە فۆلکلۆرییەکەی خستووەتە سەر شێوەی داستانێکی شیعری، کە بەو جۆرە چووەتە ڕیزی ئەدەبیاتی کلاسیکی ڕۆژهەڵاتو، بووە بە لوتکەی ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردی.

مەبەستی خانی لە دانانی داستانی مەمو زین دوو شتی سەرەکی بووە:

١. بە هۆی مەمو زین بەرگری لە بیروباوەڕی سۆفیگەری و فەلسەفیو نەتەوەیی خۆی بکات، هەروەها مەمو زین بکات بە بەهانە بۆ دەربڕینی هەرچی لە دڵی دایە دەربارەی باری ژیانی کوردو پرسی نەتەوەیی:

شەرحا غەمێ دل بکەم فەسانە

زین و مەمێ بکەم بەهانە

٢. بۆ ئەوەی بیسەلمێنێت، کە کوردیش خاوەنی میراتێکی گیانی ئەوتۆیە، کە هیچی لە میراتی نەتەوەکانی تر کەمتر نییە.

٨. پەندی پێشینان:

پەندی پێشنان بەرهەمێکی فۆلکلۆری زۆر کۆنی باب‌و باپیرانە، لە ئەنجامی ئەو بەسەرهات‌و کارەساتانەی، کە لەهەموو ڕوویەکی ژیانەوە بە سەریان هاتووە پەندیان لێوەرگرتووەو بە چەند وشەو پەیڤێک یان چەند ڕستەیەکی کورت‌و ڕەوان، بە هەڵبەستێکی سادەو ئاسان کە زیرەکی خۆیان‌و یاسای ژیانی ئەو کاتەو لەوە پاش پیشاندەدات. ڕێگیان خستووەو بە یادگار بۆ نەوەی دوایی بەجێیان هێشتووە، کە لە ژیانیاندا لەسەری بڕۆن‌و بەو ڕەنگە ڕەفتاربکەن.

هەر نەتەوەیەک پەندی تایبەتی خۆی هەیە، کە داب‌و نەریتی سالەها سالی ڕۆلەکانی دەئاخنێتە ناو وشەکانی‌و... بە چەند پەیڤێکی ئاسان‌و ڕستەیەکی کورت سەربوردە و سەرگوزەشتەی چەندین کەس پیشاندەدات‌و ناوەرۆکی چەندین بەسەرهات‌و ڕووداو ڕووندەکاتەوەو هەوێنی زۆر ئەزموون دەداتە دەست و بە ئامۆژگاریی گەش و پڕ سودو، واتای قول و پرشنگدار مەیدانیکی بەرینی ژیان روناکدەکاتەوە.

کوردیش وەکو نەتەوەکانی تری جیهان پەندی واتادار و پڕ مەبەستی وای هەیە، کە چۆنیەتی ژیانی باب و باپیرانمان بەدەر دەخەن.

تایبەتمەندییەکانی پەندی کوردی:

١. پەندی کوردی بەڵگەنامەو ئاوێنەی مێژووی هەزاران ساڵەی نەتەوەی کوردە.

٢. زۆربەی پەندە کورییەکان، پێوەرن بۆ پێوانی رادەی هۆشیاریو کارامەییو لێهاتوویی رۆڵەکانی نەتەوەی کورد.

٣. پەندی کوردی، لە زۆر باردا بووەتە رابەرو رێبەرو رێنیشاندەری خەڵکو چارەی باشی بۆ کێشەو ئاستەنگەکانی بەردەم ئەو خەڵکە دۆزیوەتەوە.

٤.هەموو کات پەندی کوردی خوو رەوشت و رەفتاری چاکی لەناو گەلدا چەسپاندووە و گیانی خۆشەویستی و هاوکاری و زبارە و یارمەتیدانی لە دڵیاندا چاندووە.

٥. بە گشتی پەندی کوردی وشە و پەیڤی رەسەنی کوردی دەگرێتە خۆی و لەم لایەنەوە دەتوانرێت سودێکی زۆری بۆ دارشتن و هەڵسەنگاندنی وشەی تازە و رەسەنی کوردی لێوەربگیرێت.

ئاشکرایە، کە ماوەیەکی زۆر درێژە خاکی کوردستان پارچە کراوەو گەلی کوردیش بەسەر چەند دەوڵەتێک دابەشکراوە، کە تا ئێستاش ئەو بارە ناسروشتییە هەر لە ئارادایە.

پێشتریش دوژمنانی یەکگرتنی کورد چاویان بڕیوەتە خێرو بێرو بەروبومو سەروسامانی خاکی بە پیتی کوردستانو... لەبەر زۆر ئەگەران رۆڵەکانی کوردیان لێک دوورخستۆتەوە، کە یەکەم ئەنجامی کارە نارەواکەیان پەیدابوونی چەند دیالێکتێکی زمانە، بەڵام خۆش بەختانە ئەم دیالێکتانە رەگو ریشە کوردییە رەسەنەکەیان هەر ماوە و بە پێچەوانەی خواستی ناحەزان زمانە شیرینەکەمان بەم

شێوازار پتر دەوڵەمەند بووەو فەرهەنگی وشەو زاراوەکان گەورەو فراوانتر بووە.

دیارە باپیرانمان بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگی تەرازووی ژیان زۆر ژیرانە پەندیان داڕشتوەو باری بەڵگەنەویستی سروشتیان خستوتە ناو پەیڤەکانیانو بۆ ڕۆڵەکانیان جێهێشتووە، کە مەبەستیان پەروەردەکردنی نەوەی کورد بووە بە پاکی و مرۆڤ دۆستی بۆیە گوتویەتی:

چ بچێنی ئەو دەدوورییەوە

کە لەڕواڵەتدا (گوێگرو خوێندەوار) ئەم پەندە بە بەڵگە نەویستێک دادەنێتو دیاریشە ئەوەی گەنم بچێنێت هەر گەنم دەدووردێتەوە نەک نیسکو نۆکو ماش، کەچی لە ناوەڕۆکدا مەبەستی پەروەردەکردنی منداڵەو بەم چوار وشەیە پرۆگرامێکی گشتگیری پەروەردەو فێرکردنیان بۆ ڕووندەکاتەوە کە ئەوەندەی قوتابخانەیەک ڕۆڵی هەیە.

بەرامبەر ئەم پەندەش بۆ هەمان مەبەست پەندێکی ترمان هەیە کە دەڵێت:

چ بکەنە کارێ ئەو دێ هێتە خارێ

هەمووومان دەزانین کە ژیانی باپیرە گەورەکانمان زۆر ئاسانو ئاسایی بووە، شێوەی خانووەکانیشیان بە پێی پێویستی ئەم ژیانە بووە، کەواتە هەر لەناو خانوودا کۆگایەکی دروستدەکرد کە خانە خانە بوو، ئەم خانانە لە ژێرەوە کون بوون، هەر خانەکیان بۆ جۆرە دانەوێڵەیەک تەرخاندەکرا، ناوی ئەم کۆگایە (کار) بوو.

ئیتر وەکو لێکدانەوەی پێشوومان، لە ڕواڵەتدا ئەو (کار)ەی

برنجی تێدەکرا هەر برنجەکە لە کونەکەی خوارەوەی دەهاتە خوارێ، کەچی لە رامان‌و مەبەستدا ئەم پەندە وەکو پەندەکەی پێشوو پەروەردەو فێرکردنە.

بۆ پەسندکردنی کاری باش‌و ڕێزگرتنی کاتی ڕەخساویش، باپیرانمان پێیان لەسەر ئەوە داگرتووە، کە پێویستە کات‌و دەرفەت لە دەست خۆمان نەدەین، پێشوەخت ئامادەباشی بۆ بکەین‌و هەل‌و مەرجەکانی سەرکەوتنی کارەکانمان لەکاتی خۆیاندا ئامادەو دابینبکەین، ئەگینا ئیش‌و کارە ئاسانەکانمان گران دەبن‌و دەرفەتەکانیشی تێدەپەڕن‌و ناگەڕێنەوە، بۆیە گووتویانە:

گرێی دەستان مەدە بەر ددانان

ئەو گرێیا ب دەستان ڤەدبیت، ب ددانان ڤەنەکە

دیاریشە کورد لە سەرەتای ژیانییەوە ئاشتی خوازبووە، هێمن بووە، ژیانی تەبایی لەگەڵ یەکتری‌و کەسانی تر پێخۆشبووە، مافی کەسی نەخواردووە، ئەگەر ڕاپەڕی بێت‌و شۆڕشی بەرپا کردبێت هەر لەپێناو وەرگرتنی مافە خوراوەکەی بووە، ڕیش سپی‌و هۆشمەندەکانی هەمیشە خەڵکیان هێورکردووتەوە و هەوڵی ئەوەیانداوە ناکۆکی لە نێوان خەلکدا نەهێڵن‌و ئاگری مرۆڤە هەڵچووەکان دابمرکێنن.

ئەم پەندە جوانەیان لە مێشکی ڕۆڵەکانیان جێگیرکردووە:

خوێن بەخوێنی ناهێت شویشتن

کورد ویستویەتی بەری دەستی خۆی بخوات و ئارەقەی نەوچەوانی خۆی بخواتەوە، بۆیە هەمیشە ڕەنجی کاری خۆی پێخۆشتر بووە لە منەتی خەلکی، لەپێناو نان‌و ژیاندا کارو خەباتی کردووەو ماندووبوونی نەزانیوە، بۆیە گوتوویانە:

نانێ خۆ بخۆ ب نانێ، منەتا خەلکی پانێ

گۆشتی ڕانی خۆت بخۆ، منەتی قەساب هەڵمەگرە

هەر بەم شێوەیە کورد مرۆڤی ئیشکەرو ڕەنجدەری خۆشویستووەو ڕێزیگرتووەو بە چاوێکی بەرز سەیری کارەکەی کردووە:

دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە

کارکەری خۆ بە خۆشتڤێ خەلکی

هەروەها باب‌و باپیرانی کورد هەموو شتێکی ڕاستیان پێ باشبووە، واتە لە کارەکانیاندا دڵسۆزو لە گفتەکانیاندا ڕاستگۆ بوونەو، لەهیچ کات‌و شوێن‌و هەڵوێستێکدا لە ڕاستییان لانەداوەو لە گوتنی قسەی ڕاست‌و لە کردەوەی ڕاست نەترسان‌و دلێرانە بەرگرییان لە (ڕاستی) کردووە چونکە باوەڕیان وا بووە کە:

ڕاستی دناڤ ئاگریدا نا سوژیت

هەر ئەم (ڕاستی)یە هێزی وا دەداتە خاوەنەکەی، کە ئازاو دلێرانە ڕێی شێر بگرێت‌و لێی نەترسێت.

ڕاست بەو ڕێی شێر بگرە

ئیتر بە سەدان پەندی زیندی‌و کاریگەرمان بۆ ماوەتەوە، کە وەک مۆمی گەشی شەوەزەنگ تاریکی دەرەوێنێتەوەو ڕێگەکانی ژیانمان بۆ ڕوناکدەکەنەوە، بەڕاستی هانماندات بۆ یەکگرتن و تەبایی و برایەتی:

برا لە پشت برا بێت مەگەر قەزا لە لای خودا بێت

لێکۆڵینەوەی تازەی ئەدەبی کوردی

ئەدەبی کوردی، وەک ئەدەبی گەلانی تر بە فۆلکلۆر دەست پێدەکات. واتە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لە ئەدەبی نووسراو کۆنترەو سەرچاوەی ئەوە، بەلام دەتوانین بپرسین ئەدەبی نووسراوی کوردی لە کەیەوە دەستی پێکردووە؟

بۆ وەلامی ئەم پرسیارە دەتوانین پشت بە بیروڕای چەندین کەس لە شارەزایانی ئەدەبیاتی کوردیو زانایان ببەستین. رەنگە جاروبار رای ئەو شارەزاو زانایانە هەندیک جیاواز بێتو هەر یەکە شاعیریک بە یەکەم شاعیری کورد دابنێت. هەندیکیان سەرەتای ئەدەبی کوردی دەبەنەوە بۆ پێش ئیسلامو نکۆڵی لەوە ناکەن، کە کورد پێش ئیسلام هۆنراوەی هەبوو بێت، بەلام بەلگەو نمونەی ئاشکرا بۆ ئەو هۆنراوانە نابینن.

لەبەر ئەوە سەردەمی (سەلجوقی) بە سەرەتایەکی روونو بێگومانی هۆنراوەی کوردی دادەنێن، واتە هەر لەو سەردەمەوە کە وڵاتی ئیسلامیی بچوک پەیدا بوو، نەتەوە موسڵمانە نا عەرەبەکان چوونەوە سەر زمانی زگماکی خۆیان و زمانی کوردیش ئەو ریگەیەی گرتو لەناو کوردیشدا ئەدەبی نووسراو بە ئاشکرا پەیدا بوو.

لێرەدا دەبێت ئەوە بزانین، کە شارەزایانی ئەدەبی کوردی هەر لە سەرەتاوە قۆناغەکانی ئەدەبی کوردی بە چەند جۆریک دابەشدەکەن:

١. به پێی شێوەزار:

هەندێکیان تەماشای ئەو شێوەیەی زمان دەکەن، کە بەرهەمەکەی پێ نووسراوە، کە ئەمیش چەند هۆیەکی مێژوویی هەیەو بەستراوە بە مێژووی کوردو میرنشینەکانیو مێژووی لەمەو دوایەوە.

ئەمانە چوار شێوە زار بۆ ئەدەبیاتی کوردی دادەنێن کە ئەمانەن:

ئـ- ئەدەبیاتی شێوەزاری لوڕی

ب- ئەدەبیاتی شێوەزاری گۆران

پ- ئەدەبیاتی شێوەزاری کرمانجیی سەروو

ت- ئەدەبیاتی شێوەزاری کرمانجیی خواروو

٢. بەپێی ساڵی لەدایکبوون:

هەندێک مێژوونووسی ئەدەبیشمان هەن، کە بەپێی ساڵی لەدایکبوونو مردن باسی شاعیرانو نووسەرانو بەرهەمەکانیان دەکەن.

٣. بەپێی ڕێبازە ئەدەبییەکان:

هەندێک لە مێژوونووسانی ئەدەبی کوردی، بەپێی ڕێباز و پەیڕەوی ئەدەبی، سنورێک بۆ چەشنەکانی ئەدەبی کوردی دادەنێن.

ڕێبازی ئەدەبی

ئەوەیە کە کۆمەڵە هونەرو نووسەرێک یەک ڕێبازیان هەبێتو لە رووی شێوە ئەو بیرو باسانەی، کە دەریان دەبڕن، نزیکی یەک بنو گەلێک دیمەنی ئەدەبی بە یەکتریانەوە ببەستێت، با هەریەکە چێژێکی تایبەتیش لە بەرهەمەکەیدا ببینرێت.

بەشێوەیەکی گشتی لە ئەدەبیاتی کوردیدا سێ ڕێبازی ئەدەبی دەبینرێت کە ئەمانەن:

یەکەم:- ڕێبازی کلاسیکی:

ئەوەیە کە کۆمەڵە هۆنەرو نووسەرێک لەسەر ڕێچکەیەک دەڕۆن، کە گەلێک کەس لە پێش ئەوانەوە لەسەر ئەم ڕێچکەیە ڕۆیشتووە، هەتا وای لێدێت ناتوانن بەهیچ شێوەیەک لەم ڕێگەیە لابدەن، بەڵکو هەر لاساییو پەیڕەوی ئەوان دەکەنەوە، وشەو دەربڕینەکانی ئەوان دووبارە دەکەنەوە، زیاتر گرنگی بە ڕوخسارو وشەکاری دەدەن، کێشی عەروزو سەروای یەکگرتوو بەکاردەهێنن. وەک ئەم نمونەی نالی:

هەر چەندە کە عومری خدرو جامی جەمت بوو
چــونکە ئەمەلت زۆرە چ عومرێکی کەمت بوو
ئەی جامیعی دونیاو قیامەت بە خەیاڵات
ئەو ڕۆژە کە مردی نە ئەوت بوو نە ئەمت بوو
بێزارە لە تۆ ئێستە هەم ئاغوشی عەدوتە
دونیا کە لە کن خۆت حەرەمی موحتەرەمت بوو
دوێنێ چ بوو دەتدا بەزمانی لافی کەرامەت
ئەمڕۆ نە دەمت بوو نە دەمت بوو نە دەمت بوو
عومرت نەفەسێکە لە هەموو عالەمی باڵا
بمرە لە غەمی دا کە هەموو سەرفی غەمت بوو
وەک شەلتە پەیین گەهـ پڕو گەهـ خاڵییە بەتنت
سەوم ئەمەلت باعیسی نەفسو شکەمت بوو

نالی چییە وا میسلی جوعەل غەرقی شیاکەی

خۆ تۆ بە حیسابێ وەکو پەروانە شەمت بوو

((دوو دێڕی بۆ لەبەرکردنە))

دووەم:- ڕێبازی ڕۆمانتیکی:

بریتییە لە هیواو ئاواتو نا ئومێدیو فرمێسک ڕشتن. لە ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیدا خەیاڵێکی فراوان دەبینرێت، زیاتر گرنگی بە ناوەرۆک دەدرێت، لێرەدا ئەوەی پێویستە بوترێت ئەمەیە، کە ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی لە هیواو ئاوات دەربڕینو نا ئومێدیو گەڕانەوە بەرەو دواوە جیاواز بووە لەگەڵ ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی ئەوروپا، چونکە هی ئەوان بەسترابووەوە بە چینێکی دیارکراوی کۆمەڵ، کە چینی بورژوازی بوو، ئەم چینە لەدوای شۆڕشی پیشەسازی، وەک چینێکی تازە سەری هەڵدابوو، بەڵام ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی کوردی بەستراوە بە هەموو گەلی کوردەوە، هیواو ئاواتی شاعیرانی کورد سەرکەوتنی گەل بووەو لە کاتی نسکوو چەوساندنەوەدا بێ ئومێدیو ڕەشبینیو فرمێسک ڕشتن لە بەرهەمەکانیاندا دەرکەتووە.

ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی کوردی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانەوە وەک ڕێبازێکی ئەدەبی سەریهەڵداوە، تا دوای جەنگی دووەمی جیهانو دواتر بەردەوامبووە. ئەمەش نمونەیەکە لە هۆنراوەی ڕۆمانتیکی کوردی کە دلداری شاعیر دایناوە:

خەندەکەی بایی

لە ئافاقی ژیانی نا ئومێدیم خەندەکەی بایی
فریشتەی پاکی هیوامی نیشاندام وا کە بیدوێنم
پڕیشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمشەو بە ئەسپایی
بە سۆزی هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم
دەسا ئەی مەسدەری هەستی
دەخێرا لادەری پەستـــــــــی
وەرە تا من بە ڕازی تۆ نەمامی شادی بڕوێنم
** **

جوانی غونچەیێ بوو وا کە پەنجەی ڕازی ڕاکێشای
دە سەیری چەند بە وەسلی زولفی خاوت شادو مەسرووورە
لەڕووی ڕاستی ئەتۆش وەک ئەو گولێکی چیمەنی دونیای
کەچی تاجی دڵی هێشتا دڵت لەم حالە ڕەنجوورە
بەخەندەی نەرمی دڵ پاکیت
ئەخۆم سوێندێ بە ڕووناکیت
ئەگەر هەستێ بە ژین وابێ لە جەرگی ڕاستیا دوورە
** **

سێیەم :- ڕێبازی ڕیالیزم :

ئەگەر پێناسەیەکی کورتی ڕیالیزم بکەین، دەتوانین بەو هونەرو ئەدەبەی دابنێین، کە ژیان بە هەموو دیمەنو واتای قوڵو بەرینییەوە، بە چاوی ئەم هونەرمەندە یان ئەو نووسەرو شاعیرە پیشاندەدات.

ڕیالیزم ئاوێنەی ژیانە، هەر هونەرمەندێک بە چەشنێک ئەو ژیانە پیشاندەدات، بەڵام هونەرمەندی ڕاستەقینە ئەوەیە، کە هونەرو بەرهەمەکەی دەبەستێت بە خەڵکەوە، ئاوێنەی خەباتی درێژی خەڵکە لە پێناوی ئازادیو بە خۆشی ژیاندا، دژی چەوساندنەوە بە هەر چەشنێک بێت، لە ئەدەبیاتی ڕیالیزمیدا گرنگی بەڕوخسار و ناوەڕۆک دەدرێت.

ئەگەر بەم چاوە تەماشای ڕیالیزم بکەین لە ئەدەبی کوردیدا، ئەوا بە ئاشکرا ڕاستی ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە ئەدەبی کوردی لەبەر ئەوەی، هەر لە سەرەتاوە پێویستی ژیان هێناویەتە کایەوە، کە پێویست بە گەڕانەوەیە بۆ زمانی زگماکی کوردی، چونکە هەر لەو سەرەتایەوە هەندێک ڕەگەزی دەربڕینی ژیانی خەڵکی تێدا بووەو ڕیالیزم لە زەوی ئەو ئەدەبە ڕەگی داکوتاوە، ئەمەش بە تەواوی لە هۆنراوەکانی (بابا تاهیری هەمەدانیو فەقێی تەیرانو ئەحمەدی خانیو حاجی قادری کۆییو نالیو سالمدا) دەبینین، بەڵام ڕیالیزم زۆری ویستووە تا بووە بە ڕێبازێکی ئەدەبی دیارو سەربەخۆ.

سەرهەڵدانی ڕێبازی ڕیالیزمی کوردی

دەتوانین بڵێین سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهان، سەردەمی کۆتایی هاتنی قۆناغی ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردییەو دەستپێکردنی ڕێبازێکی تازەی ئەم ئەدەبیاتەیە، کە ئەویش ڕیالیزمە وەک سەرەتایەک، ئەمەش لەبەر ئەوەیە، کە ژیانی گەلی کورد پێویستیی بە بەرهەمێکی ئەدەبی هەبوو، کە هیواو ئاواتو داخوازییەکانی گەلی کوردی تێدا ڕەنگبداتەوە، بەم جۆرە دەتواندرێت بوترێت، ئەدەبیاتی ڕیالیزمی کوردی لە نێوان جەنگی یەکەمو دووەمی جیهان سەریهەڵداوەو لە پاش جەنگی دووەمی جیهان بە تەواوی چەسپاوەو جێگیربووەو دەستی بەسەر ئەدەبیاتی کوردیدا کێشاوە، واتە لەو ململانەی نێوان ڕێبازە ئەدەبییەکاندا ڕیالیزم سەرکەوت.

هۆکارەکانی سەرکەوتنی ئەدەبی ڕیالیزمی کوردی:

بێگومان سەرکەوتنی ڕیالیزم شتێک نییە، لە خۆیەوە هاتبێتو نەبەسترابێت بە باری کۆمەلایەتیو ئابوریو ڕامیاریی کوردستانو ناوچەکەوە، بەلکو باری ئەو سەردەمەی جیهانیش کاریگەری تەواوی کردە سەر ئەم کێشەیەو ئەنجامەکەی، بەتایبەتی ئەو گۆڕینەی، کە بەسەر گەلێک لایەنی ژیانی مرۆڤایەتیدا هات لە ئەنجامی جەنگی دووەمی جیهانەوە، واتە هۆکارە دەرەکییەکان، وەک:

١. ژێرکەوتنی بەرەی فاشیزم.

٢. سەرکەوتنی بەرەی دیموکراسی.

٣. سەربەخۆیی گەلێک لە وڵاتان وەک هیندستانو ئەندەنوسیا.

٤. کشانەوەی سوپای بێگانە لە سوریاو لوبناندا.
٥. سەرکەوتنی چینی کرێکار لە ڕۆژهەلاتی ئەوروپاو چیندا.
٦. پێکهاتنی بەرەیەکی مەزنی سوشیالیستی.

لە کوردستانیشدا هۆکاری ناوەکی ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە بۆ نمونە ڕاگەیاندنی کوماری کوردستان لە مەهاباد و لەناوچوونی ئەو کۆمارە بە دەستی ئیمپریالیزمی جیهانو کۆنەپەرستانی ئێران، ئەم هۆکارانە کاریگەریەکی زۆر گرنگیان کردە سەر ئەدەبی کوردیو وایلێهات، کە بتوانین ماوەی دوای جەنگی دووەمی جیهان بە سەردەمی بەرزبوونەوەو بەرەو پێشچوونی ئەدەبی کوردی دابنێین، بەتایبەتی ڕێبازی ڕیالیزمی کوردی.

باسەکانی ئەدەبی ڕیالیزمی کوردی:

ئەگەر بچینە ناو ئەدەبی ڕیالیزمی کوردی و چاوێک بەو باسانەدا بخشێنین، کە شاعیران و نووسەران لێیاندوواون و کردوویانن بە کەرەستەی ڕازاندنەوەی بەرهەمی خۆیان. ئەوانەی کە بەرهەمی ئەدەبی ڕیالیزمیان نووسیووە، هەر لە سالانی دوای جەنگی یەکەمی جیهانەوە تا سالی (١٩٦١)ز ئەم چەند باسەی خوارەوە دەگرێتەوە.
١. باسی گیروگرفتی کومەلایەتیو هۆی دواکەوتنی کوردەواری واتە لە بارەی پێشکەوتنی کومەلایەتیو هەندێک دیمەنی شارستانی تازەوە.
٢. ژیانی جوتیاری کوردو دیمەنی ڕەنجکێشانی و هەروەها کێشەی نێوان جوتیارو دەرەبەگو دیمەنی خەباتی جوتیاری کورد.

٣. ژیانی کرێکاران‌و ڕەنگدانەوەی پەیدابوون‌و گەشەسەندنی چینی کرێکار بەتایبەتی لەناو کورداو بەگشتی لە عیراقدا، هەروەها بڵاوبوونەوەی بیروباوەڕی چینی کرێکار و باڵادەستی ئەو بیروباوەڕە، کە دەبێتە هۆی پتەوبوونی ڕۆڵی ڕابەرانەی کرێکار لە کۆمەڵدا.

٤. خەباتی ئازادیخوازانەی نەتەوەی کورد لە پێناوی مافی نەتەوایەتی و ڕەوای خۆیدا، کە ئەمە بەشێکی گەورەیە لەبەرهەمی ئەدەبی ئەم سەردەمەمان‌و هەندێک لە شارەزایان بە هۆنراوەی سیاسی لە ئەدەبیاتی کوردیدا ناوی دەبەن. دیارە هەر وەک خەباتی نەتەوەی کورد خۆی لە خەباتی ئازادیخوازانەی گەلانی ئەم ناوچەیەو هەموو جیهان نابێتەوەو بەشێکە لە خەباتی ڕەوای ئادەمیزادی ئەم سەردەمە بەرامبەر بە کۆنەپەرستی‌و سەرمایەداری‌و چەوساندنەوەو ئیمپریالیزم، هەروەها ئەم چەشنە بەرهەمەش لە ئەدەبی کوردیدا باسی خەباتی نەتەوەی کورد لەو خەباتە قوڵ‌و فراوانە جیاناکاتەوە.

هەر ئەم گیانە بەرزو بەنرخەی مرۆڤ وایکردووە، کە نرخدان بە مرۆڤ لە ئەدەبی ئەم سەردەمەماندا ڕەنگبداتەوەو مرۆڤ بە بەرزترین‌و بەنرخترین سامان‌و سەرمایەی جیهان بزانرێت، هەر لەبەر ئەمەشە دیمەنی ئافرەت‌و سروشت لە ئەدەبی ئەم سەردەمەماندا وێنەیەکی تازەی هەیە، کە بەڕاستی بەرەو ئەوە دەڕوات، کە لەگەڵ ڕێبازی ریالیزمی ئەدەبیاتی جیهاندا یەکبگرێت.

ئەم ڕێبازە تازەیەی ئەدەبیاتمان‌و ئەم باسانە تەنیا لە هۆنراوەی کوردیدا بەدی ناکرێت، بەڵکو لە پەخشانیشدا تەواو دیارن، لە پەخشانی کوردیدا دیمەنی ڕیالیزم‌و بەستنەوەی بە ژیانەوە لە دیمەنی هەموو ڕێبازەکانی تر ئاشکرا ترە. ئەمەش بەستراوە بە

سـەردەمی پەیدابـوون‌و گەشەسـەندنی هەمـوو جۆرەکانـی نووسـینی پەخشـان لـە ئەدەبیاتـی کوردیـدا، کـە زۆرتـری لـە سـەدەی بیسـتەمدایە، یـا پاش جەنگی یەکەمی جیهانـە، کـە ئەمـەش سـەردەمی گەشەسـەندنی ریالیـزم خۆیەتـی لـە کاتێکـدا، کـە نـاوەرۆک‌و باسـی ئەدەبیاتـی کـوردی تـازە بـووەوە، بێگومـان رووخسـاری ئەدەبەکـەش بـەرەو نوێبوونـەوە چـوو.

ئەمـەش نمونەیەکـە لـە هۆنـراوەی ریالـزم لـە ئەدەبـی کوردیـدا کـە لەلایـەن محەمـەد شـێخ حوسـێن بەرزنجـی نوسـراوە:

پەندی برسی

شەوو رۆژ من عەرد ئەکێڵم
بە دوای ئیش کردنا وێڵم
لە دەست برسێتی ڕانەکەم
ئەم لا ئەکەم ، ئەولا ئەکەم
نەنان، نە ئیش هیچیان نییە
نازانم هۆی ئەمە چییە
هێزو تواناو تینی گەنجم
هەوڵو ئیش کردن‌و ڕەنجم
بیرو لێکدانەوەو هۆشم
بە نانە سکێ ئەفرۆشم
کەچی هێشتا لێم ناکڕن
دوای سووڕانەوەم نابڕن
ئەم خاوەن پارە زۆرانە
ئەم سەردارە خوێن خۆرانە

واتێ ماوم نازانم چۆن
پارووپەک نان، بەرگێکی کۆن
پەیدا کەم، ئەم ژەهری مار کەم
بەویش ئەم ڕووتی پەم چار کەم
کاکە تۆ نازانی چیمە
هەرچی پارەو پوول بێ نیمە
ڕووتم عوریانم برسیمە

(سێ دێر بۆلەبەرکردن)

لەم هۆنراوەیەدا شاعیر ژیانی هەژارانو زەحمەتکێشانی خستۆتە ڕوو، دیمەنی چەوساندنەوەو ئێشو ئازاری ئەوانەی بێ ئێشو کارن پیشانداوە، بۆ مەبەستی چارەکردنی دەردی نەبوونیو برسێتی.

نمونەی ئەدەب

وەرزی یەکەم

حاجی قادری کۆیی

(١٨١٧ - ١٨٩٧) ز

حاجی قادر کوری مەلا ئەحمەدە، لە گوندی (گۆڕ قەرەج)ی شاری کۆیە لە ساڵی (١٨١٧)ز لەدایکبووە، لە ئەستەنبۆل، لە ساڵی ١٨٩٧ز کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێ هاتییە ڤەشارتن.

حاجی، یەکێکە لە شاعیرە نەتەوە پەروەرو نیشتمانپەروەرەکانمان، سەرەتای ژیانی شاعیرییەتی لە کوردستان عیراق و ئێران دەست پێکردووە، چونکە پاش گەشتەکەی ناوچەی باڵەکایەتی کە لەگەڵ مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە، ڕوودەکاتە کوردستانی ئێران و ماوەیەکی زۆر لەوێدا دەمێنێتەوە.

شیعرەکانی ئەو سەردەمەی حاجی لە تەوەری دڵداری و ئەڤینییەوە دەسوڕانەوە، ماوەیەکی زۆر پاش گەڕانەوەی لە گەشتی خوێندنەکەی، لە کۆیە دەمێنێتەوە، بەڵام وا دیارە مەلایەکی ڕوناکبیری وەک حاجی نەشیایە لەناو کۆمەڵی ئەو کاتەی کۆیە ژیانەکا ئاسودە بەسەر ببات، هەر ژ بەر هندێ ناچار بویە، کو ڕووبکەتە ئەستەنبۆلی پایتەختا دەوڵەتا عوسمانلی و هەمی ژیانا خۆ ل وێرێ بسەر ببەت.

هەژی گۆتنییە، کو حاجی تا نەچووەتە ئەستەنبۆل زۆر بەلای شیعری نەتەوەیی و کۆمەلایەتیدا نەچووە، دیارە وەچەرخانی حاجی بەلای ئەو جۆرە شیعرانەدا دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆکارێکی وەک:

١. حاجی لە ئەستەنبۆلی کەوتە ناو ژیانێکی نوێ و تازەوە، ئەو ژیانە نوییە گۆڕانێکی سەرەکی بەسەر بیروباوەڕی حاجی داهێنا، چونکە

شاری ئەستەنبۆلی ئەو کاتە جێی کۆبوونەوەی هەموو ئازادیخوازانی ژێر دەستەی ئیمپراتوریەتی عوسمانی بوو، بۆیە حاجی ئاگاداری تێکۆشانی ئەو نەتەوە ژێر دەستانەی عوسمانی بوو، ئاوڕێکی لە میللەتەکەی خۆی دایەوەو کانیاوی شیعری نەتەوەیی لای ئەو تەقییوەتەوە.

٢. لە شاری ئەستەنبۆڵدا، حاجی بە بنەماڵەی کورد پەروەری بەدرخانییان گەیشتو بوو بە مامۆستای کوڕەکانیان، دیارە ئەو بنەماڵەیە کورد پەروەر بوون‌و دەمێک بوو لە پێناو ئامانجە ڕەواکانی کورد درێژەیان بە خەباتو تێکۆشان‌و بەرخۆدان دەداو کاریگەرەیان کردە سەر بیروباوەڕی حاجی قادر.

٣. حاجی قادر، هەر لە ئەستەنبۆڵدا، مەم‌و زینی ئەحمەدی خانی کەوتە دەستو پێشەکییەکەی خوێندەوە، ئەو پێشەکییەو دەیان کتێبی ڕەوشنبیری تازە بابەت، کە لە ئەورووپاوە دەهاتن‌و دەکران بە تورکی‌و دەهاتنە بڵاوکردنەوە، وایانکرد، کە بیرو هەستی نەتەوایەتی لای حاجی سەر هەڵبدا.

٤. دیارە ئاوارە بوون‌و دوورکەوتنەوە لە زێدی باوو باپیرانمان کاریگەرە دەکاتە سەر مرۆڤ و وای لێدەکات، کە هەمیشە بیرو باوەڕو هەستو هۆشی لای وڵاتو شارەکەی بێت، لەبەر ئەوە مرۆڤی ئاوارەو دوورە وڵات، بەتایبەتی ئەگەر وەک حاجی ڕووناکبیریش بێت، هەمیشە سۆزو هەستی لای نیشتمانەکەی دەبێت.

هەر چەندە حاجی قادری کۆیی بە یەکەم شاعیری نەتەوەیی دانانرێ چونکە بەر لە ئەو ئەحمەدی خانی (١٦٥٠-١٧٠٦)ز وەک ڕابەری شیعری نەتەوەیی لە ئەدەبیاتی کوردیدا، دەردو ئازاری کوردی

دەست نیشانکردووە، بەڵام حاجی سەرەڕای دەست نیشانکردنی ئەو دەردانە، زۆر جاریش هەوڵیداوە چارەیان بۆ بدۆزێتەوە، بۆ نمونە:

١. حاجی دەردێکی کوشندەی لای کورد دەست نیشانکردووە، کە دووبەرەکیو نا تەبایيو دوژمنایەتی کردنی یەکترییە، دەرمانی ئەم دەردەش لای ئەو تەنیا هەر ڕێککەوتنو یەکرێزییە.

تا ڕێک نەکەون قەبیلی ئەکراد

هەروا دەبـــنە خەرابە ئابـاد (بۆ لەبەرکردن)

٢. حاجی، دوژمنی سەرەکی دەست نیشانکردووە کە تەماحکارو داگیرکارانی کوردستانن، بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو دوژمنەش (چەک)ی بە چارەسەر داناوە، چونکە وا دیارە ئەو کاتەش زمانی سەردەم چەک بووە، بۆیە دەڵێت:

صەلاحـی ئێوە ئیسـتێکە سیلاحـــە

تەماعی گەورەیی بێ چەک نەکەن نەک (بۆ لەبەرکردن)

٣. لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە، حاجی وەک هەر ڕووناکبیرێکی تازە، زانستو چەکی، پێکەوە کردوون بە دوو مەرجی سەرەکیو بنەڕەت بۆ خەباتو بەگژداچوونەوەی دوژمن، بۆیە دەڵێن:

بەشیـرو خامە دەوڵەت پایەدارە

ئەمن خامەم هەیە، شیر نادیارە (بۆ لەبەرکردن)

٤. دیسان ڕووناکبیریو تێگەیشتوویيو هۆشیاری حاجی لەوەدا بووە، کە ڕێکخستنی یا بەزمانی ئەمڕۆ، پێکهێنانی حزبو ژیانی پارتایەتیو کاری نهێنیو تەگبیرکردنو پەیداکردنی چەکو تفاق شەڕ بە مەرجی سەرکەوتن دادەنێت.

٥. لە هەمووشی گرنگتر ئەوەیە، کە حاجی پێی وابووە، کە پێویستە

گەل بەدەوری سەرکردەییک کۆبێتەوەو ئەو سەرکردەیە وەک رابەرو پێشڕەوی خەباتی نەتەوەیی میللەت لە دەوری خۆیدا گردکاتەوەو بەرەو ئامانج بیان بات. ئەمەش لەم هۆنراوەیەدا دەردەکەوێت کە دەلێت:

لە ڕۆما کەوتە بەر چاوم کەسێکی هائیمو حەیران
بە هەینەت تێی گەییم کوردە بە شێوەی ئەهلی کوردستان
کە چوومە خزمەتی پرسیم: برادەر خەڵکی کام جێگای؟
لە کام لا هاتووی؟ گریا، گوتی: بابان! گوتم: بابان؟
دڵم داوە گوتم: باوکە هەمووومان بێ کەسین لێرە
چ قەوماوە، گەلێ حەیفە، مەگریێ هەر وەکوو باران
گوتی بۆ غوربەتو ڕووتی نییە ئەفغانو هاوارم
لە داخی حاکمی خۆمە، لە شانو شەوکەتی تورکان
گەلێکم بیستووە پەستیو بلندیی دەوڵەتان، ئەمما
جیهان نەیدیوە پەستی وا میسالی حاڵی کوردستان

سی دیر بۆ لەبەرکردن

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
نەشیایە	:	نەیتوانیوە
هەژی گوتنییە	:	ئەوەی شایانی گوتنە
ئاوارە بوون	:	مشەخت بوون، دەربەدەر بوون
بابان	:	مەبەستی ناوچەی میرنشینی بابانە
ئەفغان	:	فوغانو گریان
هەموو شابوون	:	هەمی شاە بوون (پادشاە بوون)
بێ غەمو شابوون	:	بێ غەمو شادبوون
جلیتورمبورمبازی	:	جلیدانو رمبازی
شەش پەر	:	جۆرە تفەنگێکە
شەش پەروشەشخانە	:	ناوی تفەنگن
جونبوش	:	لەرزین
قەلغان	:	مەتاڵ
لەماهی بگرە تا ماهی	:	لە ماسی تا مانگ (هەیڤ)
جوغد	:	جۆرێکە لە کوندەبوو.
سەراپا	:	سەر تاپا، هەمووی ژ سەری تا پێیا
دوژمن ئەندازە	:	دوژمن بە زێنە

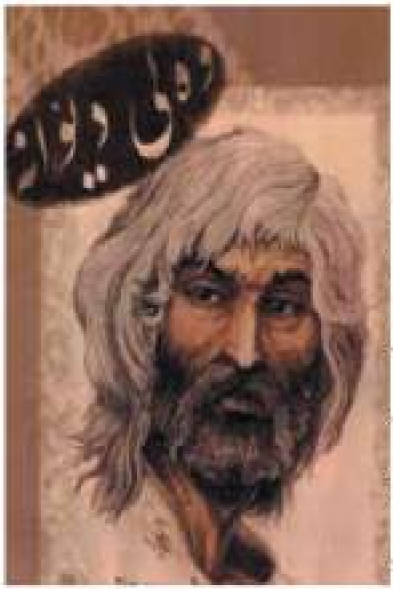

وەلی دێوانە
(١٨٢٦- ١٨٨١)ز

ناوی (وەلید)ەو لە دەوروبەری ساڵی (١٨٢٦)زاینیدا لە ناوچەی (بەکراوا) لە هەڵەبجە لەدایکبووە. لە تیرەی میکاییلیو لە خێڵی جافە، ئەو خێڵەی گەرمیانو کوێستانیان دەکرد، هەر لە منداڵییەوە شوان بووە، کە مەزنیش بوو، خۆشەویستیو ئەڤینی (شەمسە) یا (شەم)ی کەوتووەتە دڵەوە، ئەم خۆشەویستییە سەرچاوەو ئیلهامبەخشی شیعری وەلی بووە، زۆربەی شارەزایانی ئەدەب لەو باوەڕەدان، کە نەخوێندەوار بوو بێت، بەڵام چەند نیشانەیەک بە لای ئەوەدا دەچن، کە دەبێت خوێندەواری هەبووبێتو شارەزاو ئاگاداری شیعرەکانی حافزی شیرازیو فیردەوسیو سەعدی بوو بێتو ئەمانە یەکێک بووبن لە سەرچاوە زۆرەکانی ئیلهامی شیعری وەلی، بەشێوەزاری گۆران شیعری نووسیوە.

لە هۆنراوەدا زیاتر بە لای مەبەستی دڵداریو ئەڤینیدا چووە. زمانی شیعریی ڕەوانو سادەو ئاسانبووە، هەموو کەس تێیگەیشتووەو ئەم ئاسانییە تامو چێژێکی میللییان بە شیعرەکانی داوە،
ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە هۆنراوەکانی بە کێشی بڕگەیی خۆماڵی داناوەو بەشی زۆریشیان هۆنراوەی (دە) بڕگەیین، لە ساڵی ١٨٨١ز کۆچی دواییکردووە.

نمونەیەک لە هۆنراوەی وەلی دیوانە

یـاران نەجەرگم

یاران نە جەرگم، یاران نە جەرگـــــم
من شەم شێوەیێ تیردان نە جەرگـــم
هەر وەخت کە مەیۆ ئاکامی مەرگـــم
ئەمانەت کەفەن نەکەن وە بەرگـــــم
بەو شەرت نەشۆران حاشیەی ئەندامم
نە واکم پێش بۆ زوخاو نەزامــــــم
شەهید وەبێ غەسل بێ کفن خاســەن
هەرکەس شەهیدەن هوون بێ قەساسەن
بەڵام وەسیەتم جەلاتان ئیــــــدەن
ئەر سەد دوور نە خاک گۆرخانەو زێدەن
با هەر مەزارم نە ڕای خێڵان بـــــۆ
نە گوزەرگای شەم جەبەل گێلان بــۆ
میلێ وە ئەندام بە ژنو باڵای شــــەم
بکەن بە فەرقم بەبێ زیادو کـــــەم
تاقێ هەر نە تەرح تاقی ئەبرۆی ئـــەو
بسازان نە فەوق مەزارم جەنـــــــەو

سی دیر بۆ لەبەرکردن

واتای پەیڤەکان

راتاکەی		وشە
لە جەرگم	:	١. نە جەرگم
لە	:	نە
تیری داوە، تیری لێداوە	:	تیردان

(یاران‌و دۆستان، کەسێک، کە لەشێوەی (شەم)دایە، تیری لە جەرگی من داوە)

دێ، دێتن، دهێت	:	٢. مەیۆ
وەختی مەرگو مردنم، وەختی مرنا من	:	ئاکامی مەرگم
دەخیل، تکا، ئامان	:	ئامانەت

(هەر کات‌و گاڤەکی کە کات‌و وادەی مردنم دێت، تکاتان لێدەکەم کفنم بۆ مەکەن بە بەرگ)

نەشۆن	:	٣. نەشۆران
نەوەکو، نەبادا	:	نەواکم
پێوە بووبێ، پێڤە بیتن	:	پێش بۆ
خوێناو- خویناڤ	:	زوخاو
لە برینم	:	نەزاحم
برین	:	زام

(بەو مەرجەی کە حاشیەی ئەندامەکانم نەشۆن، نە بادا زام‌و برینێن من خوین پێڤە بیت‌و ژ ئەگەرا شوشتنا وان ئەڤ خوینە پێڤە نەمینت)

پیرەمێرد
(١٨٦٧ - ١٩٥٠) ز

حاجی توفیقی کوڕی مەحمود ئاغای مەسرەفە، لە ساڵی ١٨٦٧ز لە شاری سولەیمانی لەدایکبووەو لە زۆربەی مزگەوتەکانی سولەیمانی خوێندوویەتی، لەگەڵ شێخ سەعیدی حەفید (کە دەکاتە باوکی شێخ مەحمودی نەمر) چووە بۆ تورکیاو لەوێوە دوایی چوونەتە حەج. لە نووسینی فارسیدا دەستێکی باڵای هەبووە، دەکرێتە ئەندامی مەجلیسی عالی لە ئەستەنبوڵ، هەر لەو کاتەدا دەچێتە (مەکتەبی حقوق) و بڕوانامەی حقوق وەردەگرێت، هەر زوو دەستی بە ڕۆژنامەنووسی کردووەو ڕۆژنامەی (کورد)ی لە ئەستەنبوڵ بەڕێوەبردووە، ئینجا بووە بە قایمقامی (جۆلە مێرگ) و دەبێتە پارێزگاری (ئەماسیە) لە تورکیا، لەدوایدا دەگەڕێتەوە بۆ سولەیمانی، لە ساڵی ١٩٢٦ز دەبێتە سەر پەرشتکاری ڕۆژنامەی (ژیان)، کە لەلایەن شارەوانی سولەیمانی دەردەچوو، لە ساڵی ١٩٣٧ز چاپخانەیەکو ڕۆژنامەیەکی دامەزراند بەناوی (ژین)ەوە، لە ١٩ی حوزەیرانی ١٩٥٠ز کۆچی دواییکرد، لە گردی مامەیارە نێژراوە.

پیرەمێردی شاعیر، خاوەنی بیرو باوەڕێکی پێشکەوتووی ڕوناک بوو، باوەڕی تەواوی بە زانستو خوێندەواری هەبووە، زۆریش لای گرنگ بووە، کە کچانی کورد بچنە قوتابخانەو بخوێنن، بە تێکڕایی پشتگیری لە مافی ژنان دەکردو ئەوانی بە نیوەی کۆمەڵ دادەنا، سەرەڕای ئەمەش بیرو باوەڕێکی نەتەوەیی بەهێزی هەبووە، هەر ئەوەندەش بەسە بۆی، کە جەژنی نەورۆزی زیندوو

کردەوەو بەرگێکی نوێی کردە بەر، هەر لەم روانگەیەوە هەوڵی دا نووسینی کوردی بکات بە لاتینی، بەڵام سەرنەکەوت. پیرەمێرد هەر وەک چۆن لە شیعردا دەستێکی باڵای هەبوو، هەروا لە (پەخشان) یشدا دەسەڵاتێکی زۆری هەبوو، پەخشانەکانی سادەو بێگری بوون. لە سەرەتادا هەموو رەگەزەکانی رەوانبێژی لە نووسینەکانیدا بەکارهێناوە، وەک (درکەو رەگەز دۆزیو خوازەو خواستن)، پەیڤو وشەکانی خۆماڵیو سادە بوون، بابەتەکانی نووسینی لە پەخشانیشدا مۆرکی رۆمانتیکیان پێوە بوو، لە نووسینەکانیدا کوردییەکی پەتی و رەوانی بەکارهێناوە. ژمارەیەکی زۆری چیرۆکی دانراوو وەرگێراوی لە تورکییەوە بڵاوکردۆتەوە وەک (دوانزە سوارەی مەریوان، مەمو زین، کەمانچە ژەن).

شیعرەکانی پیرەمێرد دوو جۆرن:

ئـ- ئەو کۆمەڵە شیعرەی کە دەکەونە بەر رێبازی کلاسیک، کە بریتین لەو شیعرانەی، کە بەزۆری لە سەرەتای ژیانی شاعیرییەتیدا لە ئەستەنبوڵو لە تورکیا داینـاونو لە ژێر کاریگەرییەتی شاعیرانی وەک (حافزی شیرازی فارسو نالیو سالمو حاجیو مەولەوی کورد)دا هۆنیوەتەوە.

ب- ئەو کۆمەڵە شیعرەی، کە دەکەونە بەر رێبازی رۆمانتیک، ئەمەش هەنگاوێک بوو بۆبەرەو پێشچوونی هونەری ئەدەبی لای پیرەمێرد، دیارە ئەم رێبازەی لە ئەنجامی کارتێکردنی شیعرەکانی (عەبدولحەق حامیدو نامق کەمال)ی تورک گرتووەتە بەر.

پیرەمێرد شەیدای شیعرەکانی مەولەوی بوو، بۆیە هەموو دیوانەکەی مەولەوی خستووەتە سەر شێوەزاری کرمانجیی خواروو، هەر لەژێر کاریگەرییەتی شیعرەکانی مەولەویو بێسارانیو وەلی

دیوانـەدا، دەبینین زۆربـەی هۆنراوەکانـی پیرەمێـرد (١٠) برگەییـن کـە ئەمـە شـێوەی شـیعری (گۆرانی)یـە لەنـاو کوردەواریـدا، بـەم جـۆرە لـە شـیعری یـەک سـەروا دوور کەوتووەتـەوە.

هۆنراوەکانـی پیرەمێـرد بەتایبەتـیو نووسـینەکانی بـە گشـتی چەنـد سـیماو ئەدگاریکیـان پێـوە دیـارە کـە ئەمانـەن:

١. لـە هۆنـراوەو نووسـینەکانیدا، کوردییەکی پەتـیو رەوانی بەکارهێناوە، شـارەزایی لـە هەمـوو شـێوەکانی زمانـی کـوردی هەبـوو، لەبـەر ئـەوە دەبینیـن، ئـەو زمانـەی کـە بـەکاری هێنـاوە، رەوانو سـڤکو ئاسـانو سـادەبووە.

٢. لـە هۆنـراوەو پەخشـانەکانیدا، هەولێـداوە لـە کۆمەڵانـی خەڵـک نزیـک بێتـەوەو بەرهەمێن خۆ ب زمانێ وان بنڤیسیت، داکو هەمی لێ تێبگەنو چەشـەو خۆشـیێ ژ شیعرو پەخشـانێ وی وەربگرن، هەر ژ بەرهندێ ژێ پشـکەکا زۆرا شـیعرێن وی هەمیشـە ل سـەر زارێن خوێندەڤانان بوویـە.

٣. لـە هەمـوو مەبەسـتەکانی هۆنراودا بەرهەمـی هەیە، وەکو کۆمەڵایەتی، ئەڤینـی، نیشـتمانیو... تـد، بێجگـە لـەوەش، بەشـێکی زۆری پەنـدی پێشـینانی کـوردی کـردووە بـە هۆنـراوەو بڵاویکردووەتـەوە.

٤. زۆربـەی شیعرەکانی مۆرکـی خۆماڵییان پێوەیە، چونکـە لـەم لایەنەوە کەوتووەتـە بـەر کاریگـەری شـیعرەکانی (مەولـەوی، بێسـارانی، وەلـی دێوانـە) بۆیـە بەشـی زۆری هۆنراوەکانـی لەسـەر کێشـی (پەنجـە)و کێشـی (١٠) برگەییـن.

٥. بەشـی هـەرە زۆری هۆنراوەکانـی، دەکەونـە خانـەی رۆمانتیکییـەوە، ئەمـەش لەبـەر کاریگەربوون بـە ئەدەبیاتی تورکی بوو، چونکـە پیرەمێرد شـارەزاییەکی تـەواوی تیادا هەبووە.

نمونەیەک لە هۆنراوەکانی:

(ئەبێ بەخشندە مل کەچ کا)

ئەبی بەخشندە مل کەچ کا ، لە ڕاستی مووچە خۆری خۆی
سوراحی سەرفرودێنێ لە بۆ پیاڵە کە تێکا بۆی
کە ئاو داری لەسەر سەرگرتووە، ئەیزانی چی تیایە
لە لای ئەنگە کە پەروەردەی نقوم کا ، گەورەیی وایە
لقی شۆڕی درەخت میوەی ئەخۆن بێ ئەرکی بەردوو دار
پەلی بەرد بۆ پەلی بەرزە، لە قەش بۆ سەرپەلی بەردار
لە دەوری دووریا پەستم دەروون پڕ دەردو زووخاوم
ئەجەل دێ بمکوژێ، نامناسێ چی بکەم نامرم ماوم!!
لەبەر ئاشووبی خێڵم، هیچ شەوێ خەو نایەتە چاوم
خەوی ناخۆش ئەبینم، بەم پەریشان خاوییە خاوم
ئومێدی سەر لەسەر دەرکەن ئەوانەی ڕاستو ڕووناکن
قەڵەم هەر سەرقەڵەم، مۆم بۆ مقسەت، هەر بۆ ئەویش چاکن
ئەڵێن مورغی سولەیمان ئاو لەژێر خاکا ئەبینێ ئەو
منیش حەوت ساڵە ڕێ دوور بێ، بە چاوی دڵ ئەبینم ئەو
چرا ڕوناکی بۆ ژێر خۆی نییە، ڕەحمەت لە با بیبا
ئەوی ڕوناکی کەچ بینانە گۆڕە ڕەنجی با بیبا
بە جووت پەروانە و ماسی کە دڵدادەی چراو گۆلن
نزیکی ئەم ئەسووتێنێ، لەدووری ئاو ئەوان حۆلن.

سی دێر بۆ لەبەرکردن

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
بەخشندە	:	ئەو کەسەی کە شت دەبەخشی
مل کەچ کا	:	سەر شۆڕکا
لە ڕاستی	:	لەبەرامبەری، ل هەمبەرا وی
سەر فرودینی	:	سەری شۆڕکا، خۆ سەرەو ژێر دەکا
لەلای نەنگە	:	لەلای شورەییە، لەلای عەیبە، شەرمە ل نک وی
پەروەردەی	:	ئەوەی خۆی بە خێویکردووە، ئەوی ب خۆ بخودان کری
نقوم کا	:	بیخاتە ژێر ئاوەوە
پەلی بەرد	:	گاشە بەرد
پەلی بەرز	:	لقو پۆپی بڵندی درەخت.
لەقە	:	پێن، پیلاقە
زووخاو	:	خوێناو
ئاشووب	:	شەڕو فتنەو هەراو هۆریا
خێڵ	:	قەوم، عەشیرەت
ڕەحمەت لە با ببیا	:	ڕەحمەت لەو بایەی کە دەیکوژێنێتەوەو دەیبا
گۆڕە	:	حەق وایە
دڵدادە	:	عاشق
گۆل	:	گوماو
حۆلن	:	گێژن
نێژراوە	:	هاتیە ڤەشارتن: بن ئاخ کرن.

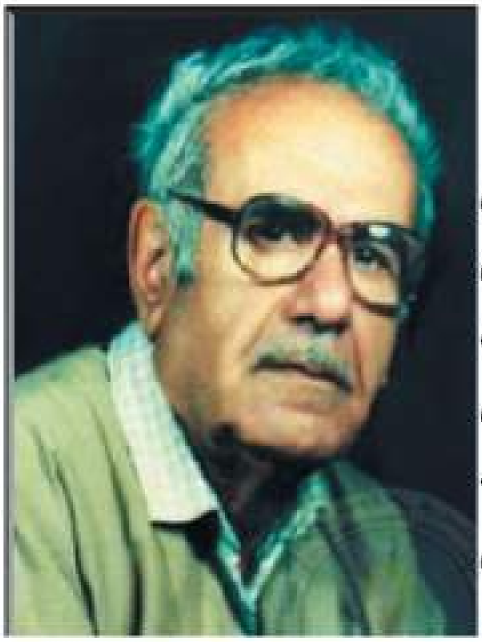

هەژار موکریانی
(١٩٢٠- ١٩٩١)ز

لاپەڕەکانی ئەدەبی کوردیمان هەموو دەم پڕیان بووە لە ناوی درەوشاوەی هۆزانڤان‌و شاعیری وا، کە جێی شانازی پێوە کردنن، هەژاری موکریانیش یەکێکە لەو گەورە شاعیرانە، ناوی (عەبدولرەحمانی کوری مەلا محەمەد)ە.

لە سالی ١٩٢٠ز لە شاری مەهاباد لەدایکبووە، لەبەر ئەوەی باوکی مەلا بووە بۆیە هەر زوو خراوەتە بەر خوێندن‌و لە سوختە خانەو مزگەوتان خوێندنی تەواو کردووە، هەر چەندە بە هیوا بووە ببێتە مەلاو جێی باپیران بگرێتەوە، بەلام کۆچی باوکی ئەم هیوایەی لە دەستداوە.

هەر زوو هەوای نیشتمان پەروەری دەکەوێتە سەرو لە دامەزراندنی کۆماری کوردستان ڕۆلی هەبووە، لە پێناوی نیشتماندا توشی دەربەدەری‌و ئەشکەنجەدان‌و ئازارێکی زۆر بووە، ناچارکراوە لەدوای ڕووخانی کۆماری کوردستان لە سالی ١٩٤٧دا ڕوو بکاتە عیراق‌و ماوەیەکی زۆر لە بەغدا پەناهەندە بێت‌و بەینێکیش لەناو کوردەکانی سوریادا ئاوارە بێت، هەژار لە خەباتی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد، ڕۆلێکی دیاری هەبووەو لە شۆڕشی مەزنی ئەیلولی (١٩٦١)دا بەشداریکردووە، ئەندامی کۆڕی زانیاری کورد بووە، هەژار شاعیری دلداری نەبوو، عاشقی کێوو دۆل‌و چیای کوردستان بوو،

ئازادیخـواز و پێشـکەوتوخواز و ئاشـتیخوازبوو، بەرهەمێکی زۆری وەرگێڕراوەتـە سـەر زمانـی ئـازەری و ڕوسـی و فارسـی، لـە مـاوەی ژیانیـدا مرۆڤێکـی بەرهەمـدار بـوو.

منو بولبول*

بولبول ئەی یارەکە دێرین   خونچیلانەی دندوک زێڕین
هاوفەردی زووم بۆ هەژاری   هاوڕێی پێشووم لە دڵداری
وەبیرت دێ پاییزی پار؟   ڕەشپۆشیی دەشتو زەردیی دار؟
گژەو گڤەت لە بادیبوو؟   هەوای پێش ئەرمی شادی بوو
دەیدا خشپەی گەڵا ڕێزان   خەبەری مەرگی ئازیزان
بەژنو باڵای نێرگزی مەست   لە گێرەی گزرەدا پێ بەست
سوێسنەو مێلاقەی زەردو سوور   بوونە دەستە چیلەی تەندوور
کڵۆ بەفری درشتو ورد   چۆن سەر زەوی کفن دەکرد؟
کوندە بوومەو قەلی ڕووڕەش   کەلەپووریان دەکردن بەش
منو تۆی برسیو بێ پەسێو   لە کونجی خزیو بێ بزێو
دەگریای بە بانگو هاوار   بۆ خونچە بۆ گوڵ بۆ بەهارا

سێ دێڕ بۆ لەبەرکردنە

*(تێبینی: ئەمە دەقە شیعریە دروستەکەیە)

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
دێرین	:	کۆن، کەون، کەڤن
دندوک	:	دەنووک
هاوفەرد	:	هاوڕێ، هەڤاڵ
سوێسنە	:	سووسن، جۆرە گوڵێکە
بێ پەسێو	:	بێ داڵدە، بێ پەناگە
بێ بژێو	:	بێ کەرەستەی ژیان کە خۆراکە
خشپە	:	دەنگی بەلگو گەڵای درەخت کە لەسەر زەوی با لێیدەدا
گەڵا ڕێزان	:	گەڵاو بەلک هەڵوەرین.
مێلاقە	:	جۆرە گوڵێکی بەهارییە.
کلۆی بەفر	:	دانەی بەفر لەکاتی باریندا.
کفن دەکرد	:	وەک ڕەنگی کفن سپی دەکرد.
کەلەپوور	:	پاشماوەو شتی کۆنینە

دیلان

١٩٢٧- ١٩٩٠

دیلان ناوی (محەمەد سالح) کوڕی مەلا ئەحمەدی دیلان کوڕی مەلا سالح کوڕی (مەلا قادری شەو خوێن)ە، کە لە قەڵاچواڵانەوە هاتوتە سلێمانی.

دیلان لە ساڵی (١٩٢٧)ز لە سلێمانی لە گەڕەکی گۆیژە لەدایکبووە، سەرەتای خوێندنی لە مزگەوتی شێخ بابە عەلیو قوتابخانەی خالیدییە دەست پێکردووە، تا پۆلی سێیەمی ناوەندی خوێندووەو بووە بە فەرمانبەر. لەبەر بیرو باوەڕی نیشتمانپەروەریو نەتەوایەتی، زۆر جار تووشی گرتنو دوور خستنەوەو دەست بەسەری بووە، لە ١٩٩٠/١٠/٢٨ کۆچی دواییکردووە.

دیلان یەکێک بوو لە شاعیرە ناودارەکانی سەدەی بیستەمی کورد، مەلا ئەحمەدی دیلانی باوکی کە پیاوێکی ئەدەب دۆستو شارەزابوو، ڕێگای بۆ خۆشکرد کە ببێتە شاعیر. هەروەها هۆنراوەی شاعیرانی کوردی وەک (مەولەوی، سالم، پیرەمێرد، حەمدی، گۆران، مەحوی) کاریان تێکردووە، لە هەمان کاتدا هۆنراوەی فارسی کاری کردۆتە سەر بەهرەی شیعری بە تایبەتی هۆنراوەی (حافز، نیزامی، سەعدی).

یەکەم هۆنراوەی لە بەندیخانەی کوت نووسیوە، هۆنراوەکانی لایەنی نیشتمانپەروەریو جوانی وڵاتو دیمەنەکانی لەخۆ دەگرێت، دیلان لە هۆنراوەکانیدا بایەخێکی زۆری بە ناوەڕۆکو باری هزری داوەو ئەم لایەنە بە خەستی لەبەرهەمەکانیدا دیارە، ئەوەش دەگەڕێتەوە

بۆ باری رۆشنبیری و پلەی هۆشیاری و رادەی بەشداربوونی لە بزوتنەوەی نیشتمانی و پێشکەوتنخوازی و نەتەوەییدا.

دیلان دەسەلاتێکی بالای هەبووە لە بەکارهێنانی هێما (رەمز) بۆ دەربڕینی مەبەستی تایبەتی، چونکە لەبەر ستەم و زۆرداری و هێزی تاریکی ئەو سەردەمە نەیویستووە مەبەستەکانی ئاشکراو دیار بکات، بەم هێما بەکارهێنانە چەشنە هونەرێکی رەنگینو رادەیەکی بەهرەدارانەی بە بەرهەمەکانی گەیاندووە، هۆنراوەکانی دیلان لە رووی ناوەرۆکو مەبەستەکانەوە ئەم بابەتانە دەگرێتەوە:

١. جوانی سروشت:

بابەتی جوانی سروشت پێشتر لە هۆنراوەی (مەولەوی‌و گۆران‌و پیرەمێرد) رەنگیداوەتەوە، دیلانیش کە شێوەی هونەری شیعری رۆمانتیکی بوو، شەیدای جوانی سروشتی کوردستان‌و دلداریکی کەم وێنەی دیمەنە رەنگینەکانی گول‌و گولزاری بەهار بوو، نەخشەکیشانی تابلۆیەکی سروشت یا وەسفکردنی دیمەنێکی سروشت لای شاعیر دەبێتە داهێنانێک‌و لایەنێکی گرنگی قوتابخانەی رۆمانتیکی تەواو دەکات، ئەم پەیوەندییە گیانییەی نێوان شاعیرو سروشت دەگەرێتەوە بۆ گیانی خۆشەویستی بۆ نیشتمان‌و نەتەوەکەی.

٢. دلداری‌و جوانی ئافرەت:

بابەتی دلداری‌و جوانی ئافرەت وەک بابەتێکی هۆنراوە دیاردەیەکی کۆنە، لە بەرهەمی شاعیرە کلاسیکییەکانی کورد رەنگیداوەتەوە، دیلانیش لە بابەتی خۆشەویستی ئافرەت‌و جوانی ئافرەتدا هەستێکی قول‌و سۆزێکی بە تین‌و کاریگەر لە هۆنراوەکانیدا بەدیدەکرێت، تا گەیاندوویەتی بە رادەیەکی زۆر بەرز، کە هیچ

جوانییەکی تر نەیگاتی، لەلایەکی تر وەسفی ئافرەت دەکات‌و دەی بەستێتەوە بە کۆڕی تێکۆشان‌و ڕوو بە ڕووی مەرگ دەبێتەوە.

٣. نیشتمانپەروەری و نەتەوایەتی:

بابەتی هەستی نەتەوایەتی‌و سۆزی نیشتمانپەروەری لە هۆنراوەی شاعیرە کلاسیکییەکانی کوردی وەک { خانی، حاجی قادری کۆیی، نالی، سالم، ئەحمەد موختار جاف‌و... }دیارە، دیلانی شاعیریش یەکێک بوو لەو شاعیرانەی، کە پەروەردەی بزوتنەوەی نیشتمانپەروەری و خەباتی ئازادیخوازانەی دوای جەنگی دووەمی جیهان بوو، هۆنراوەکانی دیلان ئاوێنەیەکی ڕوونی خەبات‌و بزوتنەوەی نەتەوەیی‌و ئازادیخوازانەی گەلەکەمانە.

دیلان وەک شاعیرێکی شۆڕشگێڕی کورد تێکۆشانی گەلانی ئاسیا و ئەفریقیا و ئەمریکای لاتینی، کە لە پێناوی سەربەستیدا خەباتیان دەکرد، بزوتنەوەکەیان دەبەستێتەوە بە خەباتی گەلی کوردستان.

دیلان لە ڕووی (کێش‌و سەروا)وە لە زۆربەی هۆنراوەکانیدا کێشی برگە (پەنجە)و سەروای دێری مەسنەوەی بەکارهێناون، چونکە هەستی بە ڕەسەنایەتی‌و خۆماڵی کێشەکە کردووە، بۆیە گەڕاوەتە سەریان. دیلان جگە لەوەی شاعیربوو ئەستێرەیەکی گەشی درەوشاوەی ئاسمانی ئاوازو گۆرانی کوردی بوو، دەنگ خۆش‌و مەقام زانێکی کەم هاوتا بوو.

نمونەیەک لە هۆنراوەی دیلان

شێخ مەحمودی زیندوو

لەکێ بپرسین سۆراخی ڕاستی   دیارە نزیک تر هەر بەرانانە
بەرانان دەخیل دراوسێی دڵسۆز   ئێستا ئەو بەرت کێی لا میوانە؟
هەواڵێ پرسە لە داری کەلی   شێخ لەوێ ماوە یا لە سەیوانە؟
ئێستە سێبەری سەرجەستەی کفنی   هەتاوی سوورە یا ئەرخەوانە؟
ئێستە پێخەفی نەرمو نۆڵی شەو   بەردە یا خاکی کانی ئاسکانە؟
بەردە قارەمان لە جێی خۆی ماوە   هەر لە دەربەندە یا لە پیرانە؟
ئێستە ئاو باریک وەک بوومە لەرزە   هەر هەڵ ئەلەرزێ یا لە وەستانە؟
کوا شێخ؟ کوا ئەوەی ئەحمەدی کاکی؟   کوا ئەبەردەکەی ئەم نیشتمانە؟
بەرانان دیارە قوڕگت گیراوە   چاوت لیخنی خوڕی گریانە
سەرت چەپۆکی کۆچی بێ وادەی   شێخ خوولی داوە سستی فغانە
بەڵام بەرانـــــان گوێم لێ ڕاگرە   من کوردم، کوردیش گەلە، ئینسانە
هەزار ئەوەندە بخرێتە بینی   دەستی گەردوون و چنگی زەمانە
کورد شۆڕە سواری وەک شێخی بوو بێ   سەر ئەوی ناکا لە بۆ بێگانە

لە سەرەتاوە سێ دێڕ بۆ لەبەرکردن

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
شەو بەرد	:	ناوی گەرەکە
کانی ئاسکان	:	ناوی گەرەگە
بەردە قارەمان	:	ناوی شوێنە.
بەرانان	:	ناوی زنجیرە چیاییکە
داری کەلی	:	گوندەکەی شێخ مەحمودە
دەربەندە	:	مەبەستی دەربەندی بازیانە
ئاوباریک	:	ناوی گوندە
لیخنی	:	شێلوی

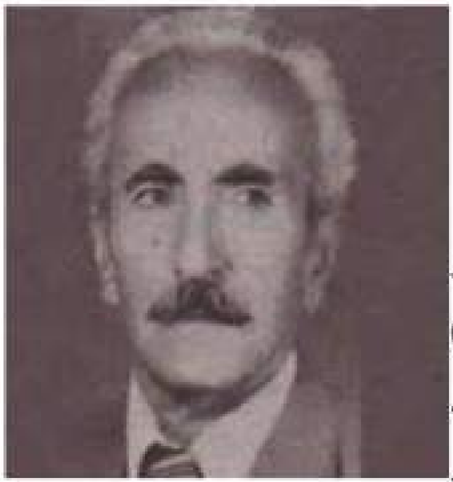

وەرزی دووەم

سەبری بۆتانی

(١٩٢٥- ١٩٩٨)ز

سەبری بۆتانی ل سالا ١٩٢٥ز ل گوندێ (دەلو)ێ ل باژێرێ (سێرتێ) ڤە لکوردستانا تورکیا ژ دایک بوویە، ل مزگەفتێو ل خواندنگەهێ خواندییە، بەلێ دەست ژ خواندنێ بەردایە و کەفتییە ناڤ خەباتا کوردینیێ و خزمەتا وەلات.

ل سالا ١٩٤٦ێ هاتە گرتنو دزیندانا (موسل) هاتە زیندانکردن، هەر لوێرێ ژ نو دەست بە ڤەهاندنا هەلبەستێکر، ل سالا ١٩٦١ گەهشتییە ناڤرێزێن شۆرشا ئەیلولا مەزن.

بۆتانی چرایێ مەیدانا ئەدەبو رۆشنبیریا کوردییە، بەرهەمێن وی (پەخشانو هونراو)، ئەڤینداریا وەلاتو کوردینیێو مرۆڤایەتیێو برایینیێو وەک هەڤی، بخۆ ڤەگرتییە، نازکو ئاسان هاتینە نڤیسین هەموو تەخێن جڤاکیێو کومەلێن خەلکی تێبگەهن.

ب درێژاهیا ژیانا خۆ خەبات بۆ کورد و کوردینیێ کرییە و هەردەم پێنوس و خامێ وی دڤێیرێ دا بەرهەمدار بوویە و بە دەیان ڤەکولین و چیرۆک و پەخشان و بابەتێن فولکلوری د گوڤار و رۆژنامێن کوردیدا بەلاڤ کرییە، ل ١٩٩٨/١٠/٢٥ ل باژێرێ ئوسلۆی پایتەختێ نەرویج گیانێ خۆ ل دەستدایە و هەر ل وێرێ هاتییە ڤەشارتن.

نمونە:

ئەڤ هەلبەستە ب هەلکەفتا دەست پێکرنا شۆرشا نو هاتییە نڤیسین.

عاشقان پەردە دڕاندن چەپو ڕاست
نامە ل پێ نامێ شاندن چەپو ڕاست
پەیکو مزگێنی دهاتن پێلو پێل
ب ئاوازەک نوو ستراندن چەپو ڕاست
جوتیارو ڕێنجبەرو پالان شەڤ و ڕۆژ
ژ دەمێ هەڤ درەڤانەن چەپو ڕاست
شلیپان دهاتن مەیدانێ کتو جۆت
وەک بازان شەپەڕ شەقاندن چەپو ڕاست
خورشیدو شێرو شاهینان ڕاهێلانێ
کۆزکو چەپەر شکاندن چەپو ڕاست
خوەش د خوەندن قەق بوو هەی قەقە بوو
کافر دخوونێ گەڤزاندن چەپو ڕاست
ئەڤینداران جانو دل دان دلستانێ
تەڤنا ژینەک نوو ڕاچاندن چەپو ڕاست
ترسو لەرزا ڤێ خەباتو کێڤە ڕانێ
بەگو دوژمن لەرزاندن چەپو ڕاست
خوە پەرستان ئەڤ سەرو ئەو سەر لەیزتن
خوە ب دۆلارا وەرماندن چەپو ڕاست
تۆڤێ ڕکو کەربو کینا ڕەش ڕەشاندن
دوەلاتێ مەدە چاندن چەپو ڕاست
ئەڤ هەموو دەردو خەمو زۆرو ستەم
دوژمنا ل مە باراندن چەپو ڕاست

سی دێر بۆ لەبەر کردن لەسەرەتاوە

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
شلپپان	:	شەپول شەپول
کیفەڕات	:	خەبات
کتو جۆت	:	تاکو جوت
شەپەڕ	:	شاپەڕ
قەق بوو	:	دەنگی کەو، قاقبەی کەو
گەڤزاندن	:	گەوزاندیان
دخونێ	:	لە خوێندا
تەڤن	:	تەون
نامەل پی نامەشاندن	:	نامەیان دوای نامە نارد
پێلو پێل	:	شەپۆل شەپۆل
سەر بباژێڕی	:	سەر بەشاری
ژ دایک بوویە	:	لەدایکبووە
خواندیە	:	خوێندوویە
دەست ژ خواندنێ بەردایە	:	دەستی لە خوێندن هەڵگرتووە
کەفتیە ناڤ خەباتا کوردینیێ	:	کەوتووتە ناو خەباتی کوردایەتی
گەیشتیە ناڤ ڕیزێن شۆڕشا ئەیلولا مەزن	:	گەیشتووتە ناو ڕیزەکانی شۆڕشی مەزنی ئەیلول
ئەڤیندارتیا وەلات	:	خۆشەویستی وڵات
وەک هەڤی	:	وەک یەکیی، یەکسانی
بخۆ ڤەگرتییە	:	گرتوویەتییە خۆ
ڤەکۆلین	:	لیکۆڵینەوە.
بەلاڤ کردیە	:	بڵاوی کردووتەوە.

مقداد مەدحەت بەدرخان

(مقداد مەدحەت بەدرخان) کورێ (میر بەدر خان)ە، بنەمالا وان ب (ئازیزان) دهێتە ناسکرن کو ژ سالا (١٥١٤- ١٨٤٧) میرێن میرنشینا (بۆتان) بوون، ڕۆلەکێ گرنگ د چاندنا هەستێ نەتەوایەتێ دناڤ میللەتێ کورددا هەبوو.

(میر بەدرخان) پارەک تایبەت ب ناڤێ خۆ بۆ میرنشینا (بۆتان) دەرخستبوو، سەرکێشێ ڕۆژنامەڤانێن کورد (مقداد مەدحەت بەدرخان) دەمێ هەست پێکری کو مللەتێ کورد پێویستێ خەباتەکا ڕۆشنبیرییە، ب فەر زانێ ڕۆژنامەکا کوردی بەلاڤ کەت، لێ ژبەر کو سولتانێن عوسمانیان نە دهێلا ڕۆژنامەڤانیا ئازادی یا هزرو بیران هەبیتو زانینو ڕۆشنبیری دناڤ جڤاکێ کوردیدا بەلاڤ ببیت، مقداد مەدحەت نەچار بوو مشەختێ (قاهیرە)ی پایتەختێ میسرێ ببیت و ڕۆژنامەکێ ب ناڤێ (کوردستان) ل وێرێ دەربێخیت.

ئێکەمین ژمارا ڕۆژناما (کوردستان) ل ٢٢ی نیسانا ١٨٩٨ێ ل (قاهیرە) دەرچوو کو ئەڤ ڕۆژە گهورینەکا گرنگ بوو د دیرۆکا میللەتێ کورددا. دڤێ ڕۆژێدا پەیڤا کوردی دگەل گوللا تڤەنگا خەباتکاران بوونە هەڤسۆز. سولتانێ عوسمانێ د خوەست ڕۆژناما (کوردستان) هێشتا د لاندکێدا سەر ژێکەت داکو پێ نەگەهیتو نەبیتە ماکو نڤش ژێرا چێنە بیت، لێ خورتێن بەدرخانێ ژ خوەستێن سولتانێ ب هێزتر بوون لەورا شیان درێژیێ ب دەرچوونا ڕۆژناما (کوردستان) بدەنو دناڤبەرا سالێن (١٨٩٨- ١٩٠٢) (٣١) ژماران ل

چار باژێرێن جودا جودا دەرێخن، هەر ژمارەكێ (٢٠٠٠) دوو هەزار دانە ژێ چاپكرنو وەشاندنە كوردستانێو ب سەر خەلكیدا بەلاڤ دكرن ب مەرەما ڕۆشنبیركرنا مللەتێ كوردو گرنگیدانێ ب زمانێ كوردی.

(مقداد مەدحەت)ێ ژمارە (١- ٥) ل قاهیرە دەرخستن پشتی هینگێ توشی نەخوشیێ بوو، سولتانێ عوسمانی نەچاركر كۆ ڤە گەڕێتە ستەنبولێ، برایێ وی یێ بچوك (عەبدولڕەحمان پاشا بەدرخان) نەچار بوو بەرەڤ (جنیف- سویسرا) بچیتو ڕۆژناما (كوردستان) ژ ژمارە (٦- ١٩) ل ویرێ دەربێخت. جارەكا دی ڤەگەڕیا (میسر) ێو ژمارە (٢٠- ٢٣) ل (قاهیرە) دەرخستن، ژمارە (٢٤) ل (لەندەن) دەرخست، ژمارە (٢٥- ٢٩) ل (فۆلكستوون) ل ئینگلتەرا دەرخستن، ژمارێن (٣٠- ٣١) ل جنیڤ هاتن دەرخستن كۆ ژمارێن داویێ بوون.

بابەتێ، ڕۆژناما (كوردستان) بخۆڤە گرتین (سیاسی، دیرۆكی، جڤاكی، ئایینی... هتد) بوون ژمارا داویێ (٣١) ل (١٤ێ نیسانا ١٩٠٢) دەرچوویە.

پارچەكا ڤێسینا مقداد مەدحەت بەدرخان

د ئێكەمین ژمارا ڕۆژناما (كوردستان)دا بەلاڤ بوویەو تێدا مەرەما دەرخستنا ڕۆژناما كوردستان دیار دكەت، بێ دەستكاری تێ ڕێنڤیس هاتییە گهۆڕین.

(سەد هزار شوكر و حەمد ژ خودێ تەعالارە ئەم موسلمان خەلق كرنو دزانینا عیلمو مەعریفەتێ دە هشو زەكادا مە. دەرحەقا عەلماندنا عیلمو مەعریفەتێ ڕە گەلەك نایەتێن جەلیلەو ئەحادیسێن شەریف هەن، دونیایێ دە چڤاس موسلمان هەبن د گوندو باژێرێن هەمیادە مەكتەبو مەدرەسەو

جەریدە هەن، دوونیایێ دە چ دبەو چ نابە جەریدە دنڤیسن حەیفا من تیت ژ کوردارِە کورد ژ گەلەک قەوما زێدەتر خودێ هشو زەکانە، جامێرن دبوێن خوە دەرِاستو قەوی نە، خورتنو دیسا وەکە قەومێن دی نەخوەندانە، نە دەولەمەندن، دوونیا یێ دە چ دبە جیرانێ وان موسقوف چاوەیە وێ چ بکە نزان لەوما رِیا خودێ دە من نەڤ جەریدەیاها تڤیسی ب ئیزنا خودێ تەعالا پاش نهۆ دهەر پازدە رۆژا دە جارەکێ نەزێ جەریدەکێ بنڤیسم، ناڤێ وێ من کریە (کوردستان) دڤێ جەریدێ دە نەزێ بەحسا قەنجیا عیلمو مەعریفەتا بکم. ل کو دەرێ مرۆڤ دعەلمە، ل کو دەرێ مەدرەسەو مەکتەبێن قەنج هەنە، نەزێ نیشا کوردا بکم، ل کودەرێ چ شەرِ دبە دەولەتێن مەزن چ دکن چاوە شەرِ دکن تجارەت چاوە دبە، نەزێ هەمیا حیکایەت بکم هەتا نهۆ کەسێ جەریدەک هولێ نەتڤیسییە نەڤ جەریدە یا منا یا نەولییە، لەو ما وێ گەلەک کێمایی هەبێت، نەز هیڤی دکم کێمایا جەریدێ ژ من رِەبنڤیسن هەمی تشت وەکی نوو چێ دبن کێمن، (پاشی هینگێ دچە دکەوە رِێدە) نەڤە نێدی نەزێ دەست بە مەقسەدێ بکم)).

٢. هەروەها لە ژمارە (٣)ی رۆژنامەی (کوردستان) کە لە ١٨٩٨ز لە میسر دەرچووە، (مقداد بەدرخان) دەنووسێت:

((عالمەک ژ سۆرا هەبی سالا دی وەفات کر رِەحمەتا خودێ لێ بە، خودێ گونەهێن وی بغەفرینە، ناڤێ وی (حاجی عەبدولقادر) بی، نەڤ مرۆڤ ساغیا خوەدە گەلەک خەبتی دەرحەڤا عەلماندنا علمو مەعریفە تێرِە، گەلەک بەیتو نەشعارێن کرمانجی دنڤیسی، رِێ دکر ولاتێ خوە سۆرا، عەزمانێ وی عەزمانێ سۆرایە لۆما کورد حەمی ڤی عەزمانی نزانن، پشتا کتێبا مەمو زینی دە بخەتێ دەستێ خوە هن بەیت نڤیسینە، تەبەروکەن من نەو نەبیات لڤی جەریدەییدە بنڤیسین)).

ئەم دوو پەخشانە تەنها بۆ خوێندنەوەیە

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
دهێتە ناسکرن	:	دەناسرێت
سەر کێش	:	پێڕەو
ب فەر زانی	:	بەگرنگی زانی (بە پێویستی زانی)
نە دهێلا	:	نەیان دەهێشت
جڤاک	:	ئەنجومەن
مشەخت	:	دەربەدەر
ل وێری	:	لەوێ
دیرۆک	:	مێژوو
هەڤسۆز	:	هاوسۆز
سەر ژێکەت	:	سەری ببڕێت
نک	:	داک
نڤش	:	ڕەگەز
خورت	:	دلێر
خوەست	:	ویست
ژ سۆرا هەبی	:	لە سۆران هەبوو، مەبەستی ناوچەی سۆرانە
سالا دی	:	ساڵی پێشوو، ساڵی ڕابوردوو
ساغیا خودەدە	:	لەژیانی خۆیدا، کاتێ کە ساغ بوو
گەلەک خەبتی	:	زۆر (گەلێک) خەباتی کرد

وشە		ڕاتاکەی
ڕێ دکر	:	دەینارد، ڕەوانەی دەکرد
عەزمانێ وی	:	زمانی ئەو
لۆما	:	چونکە، لەبەر ئەوەی
حەمی	:	هەموو، هەمی، گشت
هن بەیت نڤیسینە	:	هەندێک بەیت یا شیعری نوسیووە
لەوڕا	:	بۆیێ، ژبەر هندێ
شیا	:	توانی
ژێ	:	لێی
ب هەروەیی	:	بە خۆڕایی، بێ پارە
مەرەم	:	ئامانج، مەبەست
چقاس	:	چەند
لەکو؟	:	لە کوێ؟
چاوە	:	چۆن
نوو	:	نوێ، تازە
دچەو دکەوە ڕیدە	:	دەچێتو دەکەوێتە ڕێ

شاکر فەتاح
(١٩١٤- ١٩٨٨) ز

ناوی (شاکر کوڕی فەتاحی کوڕی ئەحمەد)ە، لە ساڵی (١٩١٤)ز لە شاری سلێمانی لەدایکبووە، لە بنەماڵەیەکی خوێندەوار پەروەردەکراوە، لە سەرەتای منداڵیدا چووەتە بەر خوێندن لە حوجرەی فەقێیان، لە دواییدا چووەتە قوتابخانەو سەرەتایی لە سلێمانی تەواوکردووە، دواناوەندیو کۆلیجی مافی لە بەغدا تەواوکردووە،

لە شەوی ١٨-١٩٨٨/٣/١٩ گیراوەو لە ناوەڕاستی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٨ز گوللە باران کراوەو گەیشتۆتە ڕیزی شەهیدانی کوردستان، شاکر فەتاح یەکێکە لە نووسەرە ناسراوو ناودارەکانی کورد، کە لە ماوەیەکی گرنگو پڕ ڕووداو لە بزووتنەوەی ڕۆشنبیریو ئەدەبیدا ڕۆڵێکی گەورەی هەبووە، خزمەتی فرە مەزنی نەتەوەکەی کردووە، چونکە بەردەوام خامە ڕەنگینەکەی بۆ مەبەستی وشیارکردنەوەی میللەتەکەی خستۆتە کار. لەم بوارەدا یەکێکە لەو نووسەرانەی کە بەهۆی بەرهەمەکانییەوە وای کردووە بچێتە ڕیزی پێشەنگانی ئەو نووسەرانەی کە بەرهەمیان زۆرە. ئەوانەی کە زۆر کاریان لە شاکر فەتاح کردووەو جێ پەنجەیان لەسەر کەسێتی ئەو دیارە مامۆستا (محەمەدەمین زەکی، توفیق وەهبی، حوسێن حوزنی موکریانی) بوون، هەروەها هۆنراوەکانی حاجی قادری کۆیی زۆر کاری تێکردووە،

لەگەڵ ڕۆژنامەكانی (بانگی كوردستان، ڕۆژی كوردستان، ئومێدی ئیستیقلال، بانگی هەق).

شاكر فەتاح لە پیرەمێرد فێری نووسینو خوێندنەوەی كوردی بووە، كە چۆتە لای هانیداوە بۆ كۆكردنەوەی وشەی كوردیی پەتی، زۆرجار بە دوای ئەم وشانەدا زۆر شوێن گەڕاوەو تۆماری كردوونو بۆی بردووە.

شاكر فەتاح لەگەڵ دەست بەكاربوونی وەكو (قایمەقام) لە شارۆچكەكانی كوردستاندا، خەریكی دەركردنی ڕۆژنامەو شانۆگەریو كردنەوەی كتێبخانەو بەخشینی كتێب بووە، كە ئەمەش دەرفەتێك بووە بۆ زیاتر گەڕانو هۆگربوونی بە دونیای ڕۆشنبیری تا دوا چركەكانی ژیانی، كتێب نزیكترین هاوڕێی بووەو بێ كتێبو خوێندنەوە هەڵینەكردووە. لەگەڵ گەشانەوەی ئەدەبیاتی كوردی لە سییەكانی سەدەی بیستەمدا، شاكر فەتاح بە جۆشو خرۆشەوە ڕۆڵێكی باشی لە بزوتنەوەی ڕۆشنبیریو ئەدەبیو ڕۆژنامەگەریی كوردی گێڕاوە. لە گەلێ بواری جیا جیاو مەیدانی تری نووسیندا قەڵەمەكەی وشكی نەكردووە، دەتوانین بڵێین لە هەندێك بواردا یەكێكە لەو پێشەنگانەی بەرهەمیان لە مەیدانی وتارو چیرۆكو گەشتنامەو ژیاننامەدا، ئەدەبی كوردی ڕازاندۆتەوە.

شاكر فەتاح لە گەلێ بواردا بەرهەمی ئەدەبی هەبووە، لەوانە:

١. **هۆنراوە:** زۆربەی هۆنراوەكانی لە دەوری مەبەستی كۆمەڵایەتی و وەسف و دڵداری و نامەی شیعری دەسوڕێنەوە، پرسی هەژاری و زۆرداری و نەخوێندەواری و دواكەوتوویی كۆمەڵی كوردەواری

و وەسفی سروشتی کوردستانو ئافرەت بە زەقی لە ناوەرۆکی هۆنراوەکانیدا رەنگ دەدەنەوە.

٢. **وتار:** لە سەرەتادا گرنگی بە وتاری ئەدەبی داوە، لە دواتردا زیاتر گرنگی بە وتاری کۆمەڵایەتی داوە، بە قوڵی گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکانی خستۆتە روو، ئەوەندەی پێیکرابی چارەسەری بۆ دۆزیونەتەوە، هەروەها هەندێک وتاری سیاسیشی نووسیوە.

٣. **چیرۆک:** کۆمەڵێک چیرۆکی نووسیوە، لە ناوەڕۆکیاندا باسی گەلێک دەردی کۆمەڵایەتیو گەلێک دیمەنی دواکەوتنی کۆمەڵی کردووە.

٤. **چیرۆک بۆ منداڵان:** کۆمەڵە چیرۆکێکی منداڵانی نووسیوە، هەروەها چەند چیرۆکێکی منداڵانی وەرگێڕاوە بۆ زمانی کوردی.

٥. **ژیاننامە:** چەند ژیاننامەی نووسیوە وەک (ئاوێنەی ژینم، خەباتی رۆشنبیران، یادنامە).

٦. **گەشتنامە:** چەند گەشتنامەیەکی نووسیوە وەک (گەشتی پێنجوین، گەشتی شاربازێر، گەشتی سرۆچک، گەشتی هەڵەبجەو هەورامان).

٧. **گفتوگۆ:** لە نامیلکەی ئاهەنگی رۆشنبیراندا سێ گفتوگۆی جۆراو جۆری لە بارەی (کۆمەڵایەتی، مێژووی، ئایینی) بڵاوکردووتەوە.

٨. **لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکان:** لە بەرهەمی ئەم شاعیرانەی کۆڵیوەتەوە (ئەحمەدی خانی، داماوی موکریانی، زێوەر، بێکەس، حاجی قادری کۆیی، مەلا کاکە حەمە).

٩. **وەرگێڕان:** لە بواری وەرگێڕاندا رۆڵێکی گرنگی گێڕاوە، گەلێک کتێبی نووسەرە ناودارەکانی جیهانی وەرگێڕاوە بۆ زمانی کوردی.

شاکر فەتاح نیشتمانپەروەرێکی دڵسۆزبوو، کوردایەتیو پرسی نەتەوەکەی، ئامانجی پێگەیاندنی میللەتە ژێر دەستو چەوساوەکەی تاکە مەبەستو ئامانجی بووە. خاوەن هەڵوێست بووە، لە ڕووی ناهەقو زولمو نا عەدالەتیو دیاردەی نا بەجی وەستاوە، بێدەنگ نەبووەو سەری شۆر نەکردووە لە ئاست هەڕەشەو چاو سوور کردنەوەو تۆقاندن. ئەم هەڵوێستە بە درێژایی تەمەنیو هەر لە خۆناسینەوە لەگەڵی گەورە دەبێتو سەرەنجامیش دوا هەڵوێستی بە شەهیدکردنی دا.

نمونەیەک لە پەخشانی شاکر فەتاح

بەرخەکە!

کورەکەم لە تەمەنی دوانزە ساڵاندا بوو، ڕۆژێک هەستیکرد بە ئاوارەییو تەنیایی، ئەگەرا بۆ شتێک دڵی خۆی پی خۆش بکات، خۆشەویستیو دڵسۆزیو چاودێریی خۆی تیا بەخت بکات، نا چاری کردم بەرخۆلەیەکی بۆ بکرم لە مەڕسەربڕێک (قصاب) زۆری پی نەچوو کورەکەم بوو بە دۆستێکی گیانی بەگیانیی بەرخەکە، بەرخە بەسەزمانەکە وا هۆگری بوو بوو کە کورەکەم ئەڕۆیشت ڕای ئەکرد بە دوایا، لێی ئەچووە پێشەوە، خۆی تی هەڵ ئەسوو، یاری لەگەڵ ئەکرد، کورەکەمی لە جێگای دایکی دانابوو، ئەو دایکەی کە خواپەرستیو ناپەسەندی نەوەی ئادەم لەوی جوی کردبووەوە!

هەر چەند بەرخەکە بە تەنیا بمایەوە ئەیباراند: کورەکەمی بانگ ئەکرد پێویستیی جی بەجی بکات، هاودەمی بکات، دڵی خۆش بکات، جا کورەکەم چەند بەختیار بوو بوو بەو بەرخە بەسەزمانە!

بەرخەکە هەموو کاتێکی، هەموو بیرەورییەکی کوڕەکەمی داگیرکردبوو، کوڕەکەم ئەوەندەی بە تەنگ دڵی ئەو بەرخەوە بوو، بە تەنگ دڵی کەسی ترەوە نەبوو!

بەلام بەلای منەوە باراندنی بەرخەکە لە بانگ کردنی کوڕەکەم زۆرتری تیابوو، شتێکی گرنگ تری تیا بوو، دیلیی‌و بەندەیی‌و بێ دەسەلاتیی بەرخەکەشی ئەنواند بەرامبەر بەهێزێکی وا کە نەی ئەتوانی بەرەنگاری بکا! بەرخەکە لە خۆشەویستی‌و دلسۆزی‌و چاودێریی دایکی بێ بەش کرابوو، لە خۆشەویستی‌و دلسۆزی‌و چاودێری کوڕەکەم دلنیانەبوو، بەشتێکی دەست کردی ئەدایە قەلەم، ئەو حەزی ئەکرد بچێتەوە لای دایکی، حەزی ئەکرد سەربەستی خۆی دەست کەوێتەوە، لە زۆرداری دوور کەوێتەوە، لەبەر ئەوە هەستی بە ترس ئەکرد، ئەترسا لەوەی شتێکی بەسەر بێ! لە ڕاستیدا بەرخەکە بە هەلە نەچوو بوو...

چۆن ئەبوو باوەڕبکا بە دۆستایەتیی کوڕەکەم‌و ئەو مەڕ سەربڕەی کە ئەو بەسەزمانەیان لەدایکی خۆی کردبووەوە؟!.. بەرخەکە بە دل هەستی ئەکرد بە جیاوازییەکی گەورە لە ناوەند خۆشەویستیی دایکی کە پڕ بوو لە دلسۆزی‌و خۆ بەخت کردن‌و خۆشەویستیی کوڕەکەم‌و مەڕسەربڕەکە کە پڕ بوون لە خۆ پەرستی!

لەبەر ئەوە چەند بە تەنها بمایەوە ئەیباراند، ئەلالایەوە چونکە خۆی لەتەنگ‌و چەلەمەدا ئەدی، دەترسا لەوەی لەناو بچێ، وا تێ گەیشتبوو کە ئەگەر بەهۆی کەم تەرخەمیی کوڕەکەمەوە لەبەر بێ ئاوی‌و بێ خۆراکی نەمرێ، دوور نییە سەگ‌و گورگ لە پەرژینی خانووەکەوە باز بدەنە ژوورەوە پەلاماری بدەن بیخۆن، یاخود دزو

درۆزن‌و زۆردار بەشەو بیدزن‌و سەری بڕن‌و گۆشتەکەی بفرۆشن!

بەڵکو بۆی هەیە کوڕەکەم خۆی سەری بڕی‌و بیبرژێنی‌و بیخوا، ئەمە ڕاستە کوڕەکەم دۆستێتی، دڵسۆزێتی، بەڵام تەقو ئارەزووی چووە سەر گۆشتە ناسکە خۆشەکەی؟! کێ ئەڵێ سەری نابڕێ؟ بۆ چ هەموو ڕۆژ هەزاران بەرخی وەک خۆی سەر نابڕێن بۆ خۆشیی بن دانی کوڕەکەم‌و هاوتای کوڕەکەم؟!..

لەبەر ئەوە بارە باری ئەو بەرخە لە باوک‌و دایک بڕاوە کڵۆڵە، کە وەک هاوارێکی بێ دەسەڵات‌و بێ چارانم ئەهاتە بەر گوێ، کە سێ دارە لە نزیکیانەوە هەڵخرابێ، دڵمی ئەسوتاند، جەرگمی ئەبرژاند!

تەنانەت ئەوەشی لەبیر ئەبردمەوە کە کوڕەکەم‌و هەموو خێزان نازیان ئەکێشا‌و چاودێرییان ئەکرد! بەڵام منیش بە هەڵەدا نەچوو بووم، زۆری پێ نەچوو دۆستایەتی‌و نازکێشان‌و دڵسۆزی بەرانبەر بەرخەکە لەبیر کوڕەکەم‌و خێزان چووەوە کاتێکم زانی بەرخی بەسەزمانیان داوە بە زەویداو ئەیانەوێ سەری بڕن‌و گۆشتەکەی بکەن بە چێشت کە لەسەریانێکا دەرخواردی چەند میوانێکی زۆرداری وەک خۆیانیان بدەن! باش بوو فریاکەوتم‌و بەرخی بەسەزمانم لەدەستیان ڕزگارکرد!...

گەلێک لە نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتیش داخەکەم لەو بەرخە بەسەزمانە ئەکەن! ئەوانیش هەر چەندە سەرۆکە خۆ پەرستەکانیان خۆشەویستییان بۆ ئەنوێنن‌و یارمەتییان پیشان ئەدەن‌و چاودێرییان پێشکەش ئەکەن...

بەڵام هەی هوو! تازە چاویان کراوەتەوە، قەت چەواشە نابن، لە ترسی گیانی خۆیان ناچارن هەر هاوارو فریاد بکەن تا خوا دەرگایەکی ڕزگاربوونیان لێ ئەکاتەوە!.

(ئەم پەخشانە تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

سەرچاوەکانی هەردوو بەشی ڕێزمانو ئەدەب

١. ڕێزمانی کوردی- جێناو- د. ئاو ڕەحمانی حاجی مارف.
٢. ڕێزمانی کوردی- ئاوەلکردار- د. ئاو ڕەحمانی حاجی مارف.
٣. ڕێزمانی کوردی- نوری علی امین.
٤. دەستور زبان پینج استاد- رشید یاسمیو هاورێکانی- بە فارسی.
٥. ڕێزمانی کوردی- صادق بهاو الدین.
٦. دستور زبان فارسی- دکتور نادر و زین پور.
٧. مەمو زین لێکۆڵینەوەو هەڵسەنگاندنی علی فەتاح دزەیی.
٨. دیوانی حاجی قادری کۆیی لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی سەردار حمید میرانو کریم شارەزا.
٩. دیوانی پیرەمێرد- محمد رسول هاوار.
١٠. باغی کوردا- دیوانی ئەحمەدی نالبەند- کۆمکردنو تویژاندنا گە مائی.
١١. دیوانی گۆران- چاپی ١٩٨٠- بەغدا.
١٢. کاروانی شیعری نوێی کوردی- ١٩٧٨- کاکەی فەللاح.
١٣. دیوانی دیلان- ١٩٦٩.
١٤. دیلان شاعیرو ئازادیخواز- ١٩٨١ دلشاد عەلی.
١٥. نوبهارا ئەحمەدی خانی- تویژاندن حمدی عبدالمجید السلفی- بەغدا.
١٦. مجله پقافه الهند- المجلد الخامس- سبتمبر ١٩٥٤- العدد الپالپ.
١٧. الاسگوره والتاریخ فی التراپ الشرقی القدیم.
١٨. زمانو ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی- د. عزالدین مستەفا رسولو هاورێکانی.

بەشی خوێندنەوە

١. دوازدە سوارەی مەریوان
٢. نرخی سەربەستی
٣. ڕەواندز
٤. دارگوێز
٥. بەرزە بوون
٦. گورگو ئێستر
٧. سەر هڵدان
٨. هونەری شانۆگەریی پێویستی بە هەرەوەزە.
٩. نامیق کەمال
١٠. هەژاری
١١. ئەز دزانم ئاڤ ل سەر چ ڕا دچت بەلێ نابێژم
١٢. ژیانی کۆچەر
١٣. قازی محەممەدی پێشەواو کۆماری کوردستان
١٤. ژیانی ئەمڕۆم دەفرۆشم بۆ کڕینی نانی سبەی

دوازده سوارەی مەریوان

شـار قەلاچۆلانـە، حوکمـڕان ئەحمـەد پاشـای گەورەیـە کـە بـە (شا غازی ئەحمـەدی لەشکر شکێن) بەناوبانگە، شیرو قەلغان چەکی دەستی سوار چاکانی مەیدانـە، ئێواران لـە کەنـار چەمـی قەلاچـوالان دیـوان دەگیـری، پیـاو ماقـولان کۆمـەڵ لـەو گـوێ ئـاوە دادەنیشـن.

ئێوارەیـەک پیاوێکـی بەشـکۆی ئەسـمەر، ڕیشـێکی سـپی تەنکـی هێشـتبووەوە بـە ڕێدا دەهـاتو لۆزەندەرێکـی کەڵەگەتـی چوارشـانە لـە پشـتەوە بـوو، تـازە خەتـی سمێلی دانابـوو چـاوی وەک ئەسـتێرەی سـیوەیل دەدرەوشـایەوە، کـە گەیشـتە پێشـەوە بـە شـەرمەوە هەواڵـی پاشـاو سـەلیم بەگـی مامیـان پرسـی، کـە ئەحمـەد پاشـایان پیشـاندان زۆر بەڕێزەوە سـڵاویان کـردو چوونـە پێشـەوە ئەحمـەد پاشـا هەواڵـی دەپرسـێ تـا بزانـێ کێیـە، ئەویش خـۆی دێتـە زمانو دەڵـێ: پاشـام مـن مـەلا هەمـزەی ئەفغانیـم ئـەو لاوەش (ئەکرەم) ی بچووکتانـە، سـەودای دلاوەریو چەکبازی لـە کەللە دایە ناوبانگی زەبرو زەنگی سـەلیم بەگی بیسـتووە بەڵێنـی بـە خـۆی داوە ئەگـەر سـەلیم بـەگ بتوانـێ شـیرەکەی هەڵسـوڕێنێو دایوەشێنێ، هەتا ماوە نۆکەری دەکات، ئەحمەد پاشـا، کە بینـی کـوڕە تـا دەسـت هەڵبـڕی کەڵەگەتو چـوار شـانەیەو شـیرەکەشـی نیـوە، خێرا فەرماندەدات کـە سـالم بـەگ ئاگادار بکـەن میوانـی هاتـووە پاش تاوێک سالم بـەگ پەیا دەبێتو بەخێرهاتنی میوانەکان دەکات، کە چاوی بـە شـیرەکەی ئەکرەم دەکەوێت زۆر دڵـی تێی دەچێو یارمەتـی وەردەگرێت کـە سـەیری بکات، هـەر کـە دەسـتی دەداتـێ زۆر بـە ئاسـانی لـە کالانـی دەردەکێشـێو بـەم شـان بـەو شـاندا هەڵـی دەسـوڕێنێو هەڵـی دەدات بـە ئاسـماندا.

که ئەحمەد پاشا بینی ئەو شیرەی دلاوەریکی ئەفغانی پێوەی دەنازێت دەیگوت کەس ناتوانێت رایوەشێنێت، کەچی وا سەلیم بەگ بە ئارەزووی خۆی یاری پێدەکات، وەک گول گەشایەوە ئەکرەمیش زۆر شادمانبوو، کە زانی وا تووشی گەورەی خۆی هاتووە، سەلیم بەگیش بە پاشای گوت: ئیتر ئەمانە دەستە برای منن، ئەمان بوون بە هاوڕێی گیانی بەگیانی. ڕۆژان هاتو ڕۆیشت، کاتی ڕاوە بەراز هاتە پێشەوەو لەسەر هاتنی کوێخای (بەکراوا)و (گوڵعەنبەر) بۆ لای پاشاو هاوارو دادیان لەدەست زۆری بەراز کە هیچیان بۆ نەهێشتوونەتەوە. پاشا گوتی: کوان شێر وەشێنەکان هونەر ئەوە نییە لەبەر دەمی ئێمەدا هەڵیانسووڕێنن، سەلیم بەگ تێگەیشت، کە پاشا لەگەڵ ئەوانیەتی بۆیە ڕوویکردە هەردوو کوێخاو گوتی: ئێوە لە پێشەوە بڕۆنەوە، سبەی ئێواری خوا یار بێت لاتان میوانین، ئیتر لە دیوەخان هەڵساو لەگەڵ ئەکرەم ڕوویکردە ماڵی خۆیانو ناردی بە شوێن ئەم پیاوانەی خوارەوە:

١. جوامێر ئاغای ڕەنگینە
٢. ئاغال ئاغای سیوەیل
٣. زەینەڵ بەگی مەسرەف
٤. مەحمود بەگی قەدیمی باش چاوەش
٥. دارا ئاغای میرەدێ
٦. فرامرزی زەنگنە
٧. سوار ئاغای بلباس
٨. مەمەند ئاغای میراو دەلی
٩. شاپور ئاغای بەختیاری
١٠. زلاڵ ئاغای مەرگەیی
١١. میران بەگی وەلەدبەگی
١٢. چەلەبی قەدیمی هەمەوەند

لەم یەکە یەکە سوارانە دوازدەی جەنگاوەری دلێری کۆکردەوەو پێیگوتن بەیانی زوو بەفێنکی سوار دەبین لێرەوە، لە دۆلی گەلالەوە بەسەر ئاوی سبحانئاغادا لە بنەی سەی سادقەوە ڕاوە بەرازی لێدادەبەستین تا دەیان ڕەوێنین بۆ خوار بەکراوا، بەرە بەیان دوازدە سوارە کۆبونەوەو کەوتنە ڕێ بۆ ڕاوە بەرازی خۆیان. پاش ڕۆیشتنی ئەم سوارچاکانە زۆری پێنەچوو دەنگوباس گەیشتە ئەحمەد پاشا کەوا لەشکری ئێران گەیشتوونەتە مەریوان، لەگەڵ بلاوبوونەوەی ئەم دەنگوباسەدا شا فەرمانیدا لەشکر ئامادەکرا وخۆشی سواربوو ڕوویکردە سوپاو بە دەنگێکی بەرز گوتی:

تا ئەم سەرە سەر بێت پشت ناکاتە دوژمن، سواربن ڕۆژی مەیدانە ئینجا کەوتنە ڕێ رووەو باسکەدرێژی قەیماسەن پاش ماوەیەک ڕۆیشتن شا بینی وا دەستە سوارێک دیارن، مامەند ئاغای میراودەلیو سوار ئاغای بلباس، کە لەپێشەوە دەڕۆن سەلیم بەگیش شیری حمایل کردووەو دەستی چەپی بە جلەوەوەو دەستی راستی لەسەر کەمەربەندی قەبزە نوشتەیی داناوەو بەسەر بەرزیەکەوە چاوی بڕیوەتە تاریدەر وەک بیەوی بە تیشکی چاوەکانی ئەو کێوە هەلکەنیو بدا بەسەر دوژمنا، جوامێر ئاغای ڕەنگینە، کە دەلێن پلنگی چنگ بە خوێنە قلیانی تێکردووەو دووکەلی قەندەکەی وەک باقە سمێلی لەم لاو لەو لای سەریەوە با دەیشەکێنێتەوە.

کە ئەحمەد پاشا ئەم بەزمو ڕەزمو خۆشییەی لەم دەستە سوارەدا بینی بانگدەکات تەپلی شادی لێبدەنو ئەلی ئەمەی دەیبینم نیشانەی سەرکەوتنە، نەقارەچی دەستدەکەن بەگرمو هوری تەپلو ئاوازی تەپلی شادی بەو فێنکی بەیانییە ئەیدا لە شاخی (کەوتو) کە

سەلیم بەگ گوێی لە دەنگی ئەم تەپڵە دەبێت بە خۆیو سوارەکانییەوە لەسەر ڕێگەدا دەوەستن، کە پاشا دەگاتە ڕاستیان پێیان دەڵێت: ئەی شۆرە سوارینە هەر وەک پێشکەوتن دەخوازم هەر پێشکەوتوو بن دەبێت. بیستبێتتان لەشکری ئێران هاتوتە سەرمان وا لە مەریوانە، دەبڕۆن ئێوە پێشەنگ بن ئێمەش، کە خەیمەو بارەگامان ئامادە بوو دەتان گەینی، پشت بە یەزدان بۆ ئێواری هەموو دەگەینە سەریان.

سەلیم بەگ سەرکردەی دوانزە سوارە وەردەگریو ئاوزەنگی پیادا دینن‌و دەیکەن بە تۆزو تێدەپەڕن، دەمی ڕۆژئاوا نزیک بە لەشکری ئێران لە ئەدیوی بۆسە دەخۆن، نزیک بانگی شێوان سوپای پاشاش سەرەتای دەردەکەوێت پاشان سەلیم بەگو ئەکرەم لەسەر ئەوە پێکدێن، کە تا سەر لە ئێوارەو لەشکری ئێران شپرزەی نان‌و ئالیکن دەستی خۆیان بوەشێنن چونکە ئەوان دوانزە هەزارو دوانزە سوار بەراوورد ناکرێن‌و ناخرێنە دوو تای تەرازووەوە، کە ڕۆژیش بووەوە پێیان دەزانن، لەبەر ئەوە سەلیم بەگ دەنێری دوانزە تەپڵ دەهێنن‌و بە قەڵۆزی زیندا دای دەبەستن‌و ڕوو دەکەنە لەشکری ئێران ئینجا جوامێر ئاغای ڕەنگینە ڕوویکردە سەلیم بەگ گوتی:

دەبێت تا نزیک قەلا وا بڕۆین، کە بەدیمان نەکەن لەوێ بێدەنگ مۆڵ بخۆین تا شەو بەسەرا دێت ئەوسا بەندەو ئەکرەم‌و چوار سوار یەک دوو سەعات لە پێش شەبەیخوندا دەوری زرێبار بدەینەوە، یەکێکمان لە (دۆلاش)و (تەی) یەوە دووەممان لە (بەیز)ەوە سێیەممان لە (موسەک)ەوە چوارەممان لە (داسیران)ەوە ئامادەبن تا من‌و ئەکرەم دەگەینە کێوەکەو پشتیان لێدەگرین ئەوسا کە دەنگی تەپڵی ئێمەتان بیست‌و نەعرەتەی ئەکرەمتان هاتە گوێ خۆت لە پێشەوە

بەرێی (گولان)دا لە ناو جەرگی دوژمنەوە هەر شەشتان هەڵمەت بەرن‌و بدەن بە سەریاندا ئەوسا ئەو لەشکرە زۆرەی ناردوویانەتە سەر کێوەکە بڕ دەبن‌و کە ئەو هەرایە ببیستن نایەنە خوارەوە، لەسەر خوارەوە لەسەر ئەم ڕاو تەگبیرە کە ئەکرەم‌و جوامێر ئاغا گەیشتنە شوێنی خۆیان،

جوامێر ئاغا بە دەنگە خۆشەکەی موناجاتێکی بە دەنگی بەرز خوێندەوە ئەکرەم جۆشی سەندو ڕاستبووەوە سەر ئاوەزەنگی‌و نەعرەتەیەکی کێشا، بە جاری ئەوە دەنگیدایەوە، خورپە کەوتە دڵی لەشکری ئێرانەوە بە جاری پەشوکان‌و هاتن بەیەکا. ئەو شوێنەی ئەمانی گەیشتبوونی تیر هاوێژی لە سەلیم بەگەوە دوور بوو، کە دەنگی ئەکرەمی هاتە گوێ ئەویش لە خۆشیاندا نەعرەتێکی کێشا،

هەردوو نەعرەتە بەرامبەر بە یەک دەنگیان دایەوەو موژدەی سەرکەوتنیان گەیاندە گوێی ئەحمەد پاشا، ئینجا سەلیم بەگ دای لە تەپڵ‌و کردی بە سەفرە و گەرا هەر چەند سێ تەنگە ئاوزەنگی بە ئەسپە ڕەشدا دەهێنا کوڕەی ئەسپ‌و تەقەی ناڵەکانی ئەو ناوەیان دەهێنایە جۆش ئەحمەد پاشا چووە سەر گردەکەی نزیکی، گوێیگرت هەر لە (کانی سانان)ەوە بە دەوری لەشکری ئێراندا گرمەی تەپڵی نەقارەخانەی خۆی‌و نەعرەتەی دوانزەسوارە دێ ئینجا پاشا بانگیکردە باشچاوش (خالد بەگی مێرەدێ)و دارا ئاغا دەوری لەشکر بدەن ڕێی ڕاکردن لە لەشکر بگرن وا شکان خراپیش شکان شپرزەن نازانن ڕوو بکەنە کوێ ئینجا خالدبەگ کەوتە بەر لەشکرو بانگیکرد:

کوڕینە شەویکەو ئەم شەو لەو ڕۆژەوە، کە ئەم خاکە دروست بووە تا ئێستا شەرێکی کەی وای تیا نەکراوە، سەلاحەدینی قارەمان

بە لەشکرێکی گەورەوە ئینجا سەرکەوتنێکی وای دەست کەوتووە، ئێمە بە دوانزە سوارەوە لەشکری ئێرانمان شپرزە کردووە، فیدای دەستو شمیشێرو شانو باهۆتان بم.

دەشزانم زۆر کفتی ڕێگەنو بێ پشوو سەرڕەو لە قەلاچۆلانەوە، گەیشتوونەتە ئێرەو ماندوو و برسین بەلام پیاوەتی ئەمانە لەبیر دەباتەوە شەبپورچی، دەی فیدای کەرناکەت بم پێشکەوە، کوڕ گەل وا ڕۆیشتم دوامکەون ئەمەی گووتو ئاوزنگی پیاهێنا، ئینجا غولغولەی تەپڵو گورەی نەقارە تێکەڵ بە نالەی (سەردەرکەو ماڵ پرسیار)ە بوو، بەڕاستی سوارەی بەبە ئەو شەوە کارێکیان بە لەشکری ئێران کرد تا دێر زەمانو پشتاو پشت بە داستان دەگێڕیتەوە، مەردانە لە شوێنی خۆیان هەلیان کەندنو کوشتارێکی زۆریان لێکردن، ئیتر لەشکری ئێران خۆی بۆ نەگیرایەوە چادرو بارەگاو نانو خوانی پوختو تەمیزیان بەجێهێشتو ئەحمەد پاشا بە لەشکرەکەیەوە ئەو شەو میوانی دوانزە سوار بوون لەسەر خوانی بەجێماوی لەشکری شکاوو ڕاکردووی ئێران.

نرخی سەربەستی

لەو ڕۆژەوە، کە مرۆڤ ئەم سەر زەوییەی کردۆتە نیشتەجێی خۆی هەمیشە لە پێناو ژیاندا لە تێکۆشاندا بووە، بێپشوو لەگەڵ سروشتدا لە بەربەرکانیو شەڕی ژیانو مردندا بووە، ژیری چەکی کاریگەرو هۆی سەرکەوتنیبووە لەم تێکۆشانو جەنگەدا، پاش زاڵبوونو دانیشتنی سەر تەختی سەرکردایەتی ژیانو پەیدابوونی چینەکانی گەل مرۆڤ کەوتە چەوساندنەوەی برای مرۆڤی، چینی چەوساوە پەیدابوو،

بەم جۆرە پیتو فەرو سامانو ئامێری بەرهەمهێنەر بوو بە ماڵی مفتی چینی چەوسێنەری بە ژمارە کەمو بە سامانو دەسەڵات بە پێوانەی جەورو ستەمو زۆرداری یان فرەو بێسنور، چینە چەوساوەکەش ژمارەی لە سنور بەدەرو لە ساماندا مایە پوچو لە دەسەڵاتیشدا ژێر چەپۆک و پێشیل کراوە، بۆیە تێکۆشانێکی نوێ بۆ پچڕاندنی کۆتو زنجیری بەندایەتی بۆ وەستان ڕوو بە ڕووی چینی کاربەدەستو چەوسێنەر، بۆ سەندنەوەی مافی خوراو وبنیاتنانی کۆمەڵێکی بەختیارو دوور لە چەوساندنەوەو زۆرداریو ستەمو دانان بە مافی ڕەوای چارەنووسی نەتەوایەتیدا هاتە گۆڕێ.

هەموو گەلانی جیهان لەم خەباتە سەختە خوێناوییەدا هاوبەشن، هەرواش بەردەوام دەبێت تاکو داگیرکردنو چەوساندنەوەو ڕژێمی چینایەتی بنەبڕ دەکرێتو لەناو دەبرێت.

نەتەوەی کوردی دلێریش لەم مەیدانەدا شان بەشانی گەلانی جیهان لە سەختترین خەباتدا بووە دژی چەوساندنەوەی نەتەوایەتیو چینایەتیی ئەو هەزاران قوربانیانەی نەتەوەی کوردو گەلانی

جیهان لەم پێناوەدا پێشکەشیان کردووەو دەیکەن (نرخی سەربەستی) یە بۆ گەیشتنیش بەو ئامانجە پیرۆزە زۆر زیاتر لەوەی بەخشراوە ئامادەیە بۆ پێشکەشکردن.

بۆیە ئێستا پاشە ڕۆژی بەختیاریی گەلان زۆر نزیکو ڕوونەو تیشکی سەربەستی لە زۆر لاوە دڕی بە پەلە هەوری چلکنی ئەو ئاسمانە داوەو هاکا خۆری (سەربەستی) گەیشتە جەرگەی ئاسمانو تاڵە پیرۆزەکانی تیشکی زێڕینی هەموو کەلێنو قوژبنێکی جیهانی ڕوناککردەوە سەربەستی باڵی ئارامو خۆشگوزەرانیو بەختیاری کێشا بەسەر هەموو گەلانی جیهاندا.

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
بێپشوو	:	بێ وەستیان
ژیری	:	عاقلیی
زاڵبوون	:	ب سەرکەفتن
ماڵی مفتی	:	ماڵی خۆڕاییی ئانکو بەلاش
هاکا	:	هەربینا، هەر ئەوەندە زانی، ژ نشکەکیفە.
تاڵە پیرۆزەکانی	:	تیرۆ شکێت پیرۆزێن
گەروش	:	

ڕەواندز

ڕەواندز یەکێکە لە شارەکانی هەرێمی کوردستانی عیراق‌و کەوتۆتە باکوری ڕۆژهەڵاتی شاری هەولێر شوێنەکەی جێگەیەکی سەخت و هەموو لایەکی شاخ‌و چیایە، دەورو بەرەکەی زۆر کوێستانەو بە زستانان بەفر هەموو لایەکی دادەپۆشێت، ئەم شارە هەر لە کۆنەوە جێگەیەکی دیار و بەرچاو بووە، گەلێک سەردەمی مێژووی بەسەردا هاتووە، کاتی وا هەبووە زۆر ئاوەدان بووە و ڕێبازی خێلانی ئەو ولاتە بووە، بەو هۆیەوە ناوەندێکی بازرگانی، لە میوەهاتدا دەوروبەرەکەی هەموو جۆرە میوەیەکی هەیەو لەم ڕووەوە پێویستی بە شوێنانی تر نەبووە، بەلام بۆ کاروباری بازرگانی تر، لەگەل ولاتانی هەولێرو موسلدا هاتوچۆی کردووە، کۆچەرێکی زۆری بەسەرەوە بووەو بازرگانییەکەی خستۆتە برەو.

لەسەردەمی خۆیدا ئەم شارە، حەوت کاروان سەرا، دوو گەرماو، شەش مزگەوت‌و گەلێک قوتابخانەی زانستی تێدا هەبووە، دەوروبەری شارەکە بە شورە قایمکراوە، زیاتر لە بیست دیوەخانی میوانداریی هی مالە گەورەی تێدا بووە، لەسەر هەموو تەپەیەک قەلایەک هەبووە، دەروازەی شارەکە داخراوە ئیتر کەس نەیتوانیوە بچێتە ناویەوە، ئەم شارە بەم جۆرە بە ئاوەدانی هاتووە، تا کەوتۆتە سەردەمی محەمەد پاشا (١٧٨٣- ١٨٤٩) لێرەدا ڕەواندز پەرەدەیەکی تری بەسەردا هات، سنوری ولات بلاوبووەوە، جێگەیەکی تایبەتیی لە مێژوودا گرت، کاروباری بازرگانی ئەوەندەی تر پەرەی سەند، بەستراوە بە شارەکانی شنۆو سەردەشت‌و لەم لاوە ئامێدی‌و زاخۆ، ناو شار لە باری زانیاری‌و پیشەسازییەوە، بوو بە بنکەیەکی تەواو،

ئاو لەناو شاردا زۆر بوو بۆ دانیشتوانو بۆ دەغڵودانی دەوروبەر، لە هەموو ئەو دەڤەرانەی سەر بە ڕەواندز بوون قەڵاو قوللە دروستکرا، لەسەر هەر قەڵایەک توپێکی گەورە دانرا، لەسەر هەر لولە توپێک بە ئایەتی (نصر من الله وفتح قریب) و دیمەنی میری ڕەواندز محەمەد پاشا پیشاندراوە.

لە ڕاستیدا ڕەواندز لە سەردەمی محەمەد پاشادا ناوو دەورێکی تیشکداری هەبووە، لە والی بەغداوە ناسراوە تا پاشای ئەستەمبوڵ لە حاکمی تەورێزەوە ناوی بووە تا شای تارانو ئەسفەهان، لەبەر ئەمە لەنێوان ئەو وڵاتە پانو فراوانەدا دەستە دەستە لە دەزگای سیاسەتو لە ئەربابی عیلمو لە ئاشنایەتی بازرگانی ڕوویان کردۆتە ڕەواندز.

دانیشتوویەکی دڵخۆشی هەبووە، لە مەیدانی زانستدا پایەیەکی بەرزی هەبووە، ڕەورەوەی مێژووی ڕۆژەکانی ڕەواندزی پێش سەردەمی محمد پادشای لە سەردەمی ئەودا بە تەواوی گەشاندەوە، گەلێک زانای لێهەڵکەوت، گەلێک میری تێدا پەیدا بوو، وەکوو بڵێیت ئاوو هەوای ڕەواندز لە بارەی سروشتیشەوە هەر گۆڕا!... لەو بەڵگانە، کە لە پاشماوەی ڕەواندزو میری ڕەواندزەوە بەجێماون ئێستاش هەر جێگەی شانازییە بۆ نەتەوەی کورد.

بەم سەیرکردنو خوێندنەوەماندا بۆمان دەرکەوت کە شاری ڕەواندز جێگەیەکی بەرزی هەبووە لەناو لاپەڕەی مێژووی کوردا، هەموو دەمو شایانی ئەوە بووە کە چاوێکی بەرێزەوە سەیر بکرێت، لە گۆشەی دڵی هەموو کوردێکدا جێگەیەکی تایبەتی هەبێت، چونکە ئەو شارە بە بەردو دارییەوە بە شاخو ئاویەوە لە هەموو دەورێکدا داستان گێڕێک بوو بۆ کوردو شوێنێک بوو کە لە کوردستاندا خاوەنی

مێژوویەکی درەخشان بووە... ئەمەش کە دەوترێت وە نەبێت دەوری ڕەواندز هەر لە سەردەمی محەمەد پاشاوە یا پێش ئەو وەیا هەر لە سەردەمی ئیسلام بوو بێت، بەڵکو ڕەواندز تەنانەت لەسەردەمی پێش ئیسلامیشدا ئەو ناونیشانەی هەر هەبووە!

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
ژوور	:	سەروو
خێلات	:	خێلەکان، عەشیرەتەکان
برەو	:	جولاندنو زیاد بوون
کاروان سەرا	:	شوێنی حەساندنەوەو گوزەرانی کاروانچیان
تەپە	:	گردۆلکە، بەرزایی
درەخشان	:	ڕوناک و پرشنگدار

گفتوگۆ:

١. لە نەخشەی هەرێمی کوردستاندا بە تەواوی شاری ڕەواندز دیاری بکەو، دەربارەی شوێنو شاخو داخو ئاوو هەواو هاوینە هەوارو سروشتی خاکەکەیەوە بدوێ؟

٢. لە چ دەورێکدا ڕەواندز، گەیشتبووە پلەی پێشکەوتنو گەشەداری؟

٣. چی دەزانیت دەربارەی حەمە پاشای ڕەواندز بەدرێژی باسیبکە؟

٤. ئایا ڕەواندز هەر لەدەوری ئیسلام و محەمەد پاشادا ناوی بووە، یاخود دەگەڕێتەوە بۆ پێش زایینی؟ هیچ کەلەپوری دەوری بەردی تێدا دۆزراوەتەوە؟

دارگوێز

ولاتی کوردستان ولاتی پیتو فەڕ، ولاتی کانگای کانزا، ولاتی دارو دەوەن، ولاتی پڕ شاخو داخ، ولاتێکە لە هەموو شتێک کە بۆ ژیانو پێشکەوتنی ژیانو مرۆڤ بەکاربێتو پێویست بێت بێبەش نییە، لە توتنو لۆکەو کەتان تا بەڕوو، مازوو، مێو، هەرمێ، هەنار، گوێز، لە نەوتەوە بگرە تا گۆگردو خوێ، خوا ئەمانەی پێ بەخشیوە، لەناو دارو دەوەنیا دەتوانین بڵێین داری گوێز بە سودترینیانە.

دار گوێز لەزۆر شوێنی کوردستاندا بە تایبەتی لەناوچە کوێستانییەکاندا هەیەو دەڕوێنرێتو پەروەردە دەکرێت، ئەگەرچی ماوەیەکی زۆری دەوێت، تا گەورە دەبێتو پێدەگات، بەلام کە کەوتە بەر سودێکی زۆری دەبێت چ لەبەرەکەی کە گوێزە چ لە دارەکەی کە دەبڕێتو لەوحەی گەورە گەورەی لێدەتاشرێت، دەتوانین بڵێین باشترین دارە، کە بۆ کاروباری دارتاشیو دروستکردنی کەلوپەلو شتی ناو ماڵ، کە بە نەقشو نیگار دەڕازێتەوە بەکاردهێنرێت.

گوێزەکەی کە سەوزە هەندێکی لێدەکەنەوە، کە پێیدەڵێن فەریکە گوێزو، ئەوەی تری بەدارەکەوە دەمێنێتەوە تا بە تەواوی پێدەگاتو وشک دەبێت، ئینجا گردەکرێتەوە وەکو کالایەکی بازرگانی دێتە بازاڕەوە دەفرۆشرێت، کاکڵەکەی بۆ بەر چایی وەک خواردنێک دەخورێت، هەروەها لەگەڵ شەکردا دەکرێتە ناو کولیچەو پاقلاوەو گەلی شتی تر کە بۆ خواردن بەکار دەهێنرێت.

لە کوردستاندا ئەو شوێنانەی، کە بە گوێز بەناوبانگنو گوێزی گەورە گەورەی باشو توێکڵ تەنکو کاکڵ سپییان هەیە، ناوچەی هەورامان لە پارێزگای سلێمانی و باڵەکایەتی و خۆشناوەتی لە هەولێر و کوێستانەکانی دهۆک.

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
کان	:	شوێنو جێگای دەرهێنانی ئاسنو مەعدەن
کوێستان	:	شوێنە شاخاوییە ساردەکان، زۆزان
فەریکە گوێز	:	گوێزی توێکلە سەوزو نەرم
نەقشو نیگار	:	نەخشو وێنە
کاڵا	:	کەلوپەلی بازرگانی
کاکڵە گوێز	:	ناوکە گوێز

گفتوگۆ:

١. گوێز لە چ ناوچەیەکی کوردستاندا هەیە؟

٢. درەختی گوێز سودی چییە؟

٣. ئەو شتانەی کە دارتاش لە داری گوێز دروستیاندەکات چین؟

٤. دار گوێز بە زۆری لە کام شوێنی کوردستاندا هەیە؟

بەرزە بوون

لبەر دەرگەهێ خارنگەها بەرامبەر کەلا دێرینو کەڤنار دراوەستیاینە، سەرو چاڤێن وان بێهێزیو خەم ژێ دبارن... هەر ئێکی ئێلەگەکی دریای دسەر بێجامێن پاتەکری را یێ لبەر، پرچێن زەرێن ڤەشارتین لبن دوو کولاڤێن بەندکا، لێ ئەو ژێ دکەڤنو جهێ دروارا لێ دیارە... یێ مەزن دەرسوکەکا سۆرا دستوێ خۆ ئالاندی، ژێ یێ وی نێزیکی نەهـ سالانە... هەر ئێکی سێ چار جۆتێن گورێن ڕیسی یێ ددستادا، هندەک دۆخێن یێ لسەر ملا... ڕکو ڕک بەری وان یێ ل وان مرۆڤێن دچن ژوورو دەردکەڤن... بمەلیلی دبێژنێ:

گورەو دوخینکێن مە بکڕن ئەم بارزانینە:

لێ ئەو کەسێن ژ خارنگەهێ دەردکەڤن، هندەکێ دەمژویلن بددانێن خوڤەو گۆشتێ بزلکێ شخارتێ ژ بەر دئینن دەر، سەرێ وانیێ بلندەو بەرێ وان یێ ل عەسمانا، هەر وەکی گوهێن وان دکەڕو حەلان... باراپترا ژێ بچاڤەکێ پڕ بەزەیی لێ دنێرنو هندەک هێردەی دکەنە لەپا...

خولکێ هەردوو زاروکا وەک یەکە، مرۆڤ دزانیت براینە هەڤن، یەک سالەکێ یان پچەک پتر ژ یێ دن مەزنترە... هەردوو بۆ دیتنا بابەکێ دخریبو مەلیل وتهێتی نە، هەردوو ببرینەکا مەزن دنالن.. لێ نزا گونەها وان چییە؟ بۆچی کو بارزانینە دڤێت دژوارو برسیو ڕویسو خاس بن؟! بێ بابو خارنو جلکێن جوانو نوی بن؟! دبێ گرنژێنو کەنی بن! ئەگەر باب گونەهبارە، چنکی بۆ ڕاستیێ خەباتاکری، بۆ قۆناغا گەهشتنا چاڤێ ڕۆژێ یێ بزڤی، دارو پویشێ دهاڤێتینە سەر ئاگرێ دۆزێو بێگەشکری، تڤەنگا خۆ یا درێژ کریە

گورگێن چاڤ سور... ما گونەها ڤان بەلاتینکو فریشتێن زارۆک چییە؟!! هێش بو ئەڤینا رۆناهیێو راستیێ نەلڤینەو نەشەوتینە! هندەک جارا چاڤێن هەردوو بەلەنگازا یێ زیق دبن د جاما خارنگەهێ راتێر ل کەبابو گۆشتو مریشکا دچەرن، تاما وان یا دبتە ئاڤ و قوریچکا دداعیرن... هندەک جارا ژێ یێ شەروال یا پانتۆری کابرایەکێ دگرنو ب خودێو قورئانو پێغەمبەرو چاکا سوندا دخۆن کو باززانینە، دبێ بابن، نان نینە، دەرهەمەکێ ژێ دخازن.. مروەتو خۆ پەرست بوویە؟!

هەردوو زارۆ ژێ ب چاڤەکێ ترسو بدەستێن لەرزۆک یێ کەسپو کارێ خۆ دکەن.. پارێن نانێ بترسێ لێکددەن، نە بخو بتنێ بەلکێ بو دایکو هەر چوار خویشکێن هاتینە شوی یا... چەند خەریبییەکا مەزنە، بەرزەبوونەکا پڕ بێشو ژانو دژوارە، مرۆڤ بابو براو مامو پسمامێن گەنجو پیر نەبینت، هەمی پێکڤە ب رۆژەکێ ب گاڤەکێ بێنە گرتنو بەرزەکرن!!

چەند زۆرداریو تاوانەکا مەزنە،مرۆڤ ژ گوندێ خو بێتە دەربەدەرکرن، ژ وارێ خو بێتە دویرکرن، د سەر هندێ ژێرا بەلەنگازو هەژارو خازۆک بێتن... ئەڤە چەند سالە چوار دیوارێن خانی، ئەو خانیکێ هوڤا بۆ هەلبژارتی ل چوار خویشکێن ڤان ئێتیمێن باب بەرزە بووینە زیندان، رۆناهیو جیهانێ دپەنجەرێ را دبینن، بتنێ دخەونا دا دەردکەڤنە جیهانا بەرفرەهـ و دەس دستوێێ بابو ئەڤیندارا دنالینو خەریبیو خەمێن خو دکوژن، پێلێن ئاگرێ هناڤا دڤەمرینن. هەروەکێ هەردوو زارو زختا ل خودانێ خارنگەهێ ددەن.. گازێ کرە شاگردێ خوە:

- ڤاله وەره ئەم هەتیوانه بده بەر زلله، له چیشتخانه دووریان خەوە.

راستە بابێ وان مروڤەکێ بسۆزو ئەمەک بوو، ژ دل‌و هناڤا خەباتا کری بۆ دۆزێ، ژ گەنجیا خۆ هەتا سەرو ریهـ لێ نیڤ نیڤە سپی بووین، شەڤ و ڕۆژێن کرینە ئێک، هەڤالێن وێ، کەس‌و کارێن وێ، برنۆ بوویە... چنکی گوللا برنۆیێ بتنێ بەرسڤا زمانێ هۆڤا ددا... گوللا برنۆیێ بتنێ برینێن وێ دەرمان دکرن‌و دەرگەهێ ئازادیێ‌و تەناهیێ‌و زانین‌و ڕۆناهیێ دقوتا... چجارا ئەڤینداری برنۆیێ نەبوویە، لێ ببرنۆیێ مان‌و وارێ خۆ دپاراست..

لەو ژبەر وێ سۆزو ئەمەکیێ نهۆ دگەل سێ کورێن گەنج‌و پێنج براو هەمی کەس‌و کارێن بشێن برنۆیێ هەلگرن، دبێ ناڤ و نیشانن!! ئەگەر دساخ بن دەنگێ وان نالینن.. هیڤیێن وێ ژێ دیتنا هەردوو خودان بێچامێن دریای‌و گورە فروشانە، ژبەر خەریبێ یا وان‌و دایکو خویشکێن وان ستێرا دهەژمێرت!!

نوبەداریێ‌و زیرەڤانیێ ل هەیڤێ دگرت... ئەگەر عەسمان ژێ لێ نەڤاشارتبت!! هەردوو برایا سەرێن خۆ پێکڤە نان‌و دەستێن هەڤ گرتن‌و قەستا جادا بەر بازارێ (هەرەج) کرن... دەمێ چاڤێن وان بزارۆکێن پاقژو بژوین دکەڤن، دەستێن وان دناڤ دەستێن دایباب‌و براێن واندا، یان دەمێ زارو کەکێ دبینن دناڤ جامێن ترومبێلەکێدا وەکی پاشا پالڤەدای، دلێ وان دکوزرن‌و گرێ دبن مارو ل قرکێ دئالیین.

لیڤا جادا بەر بازارێ (هەرەج) یا پرە ژ ژ نکێن روی قورمچی، سویس‌و جلک ڕەش‌و مرێتوی، ملێن خو وەک سێوی‌و ئێتیمان پێکڤە نانە، لبن دیوارێ مزگەفتێ، لسەر چیمەنتویا رەق‌و تەزی، ئەڤ ب

دیواره بتنی وان رەبەنا دحەوینت... لبەر سینگی هەر ژنکەکی میدەکەک یان گوینیکەک یان کەرکار تونەک رائیخستیە، هندەک گورەو دوخینو دەسبلینکو کولاڤینو بەندکا لسەر ریز کرینە.. ژ وان هیرڤەو لبەر هەردوو لایێن جادی کەنتورو بەرکو کەلوپەلێن پێتڤیێن مالی بریژن... هندەک کەس هەر رۆژ یی ترومبێلا خو دگوهورن لدیڤ مودیلو رەنگێن جوان... قەسرو کوچکێن خو بلند ترو فرەهتر لێدکەن...

هندەکی ژی یی خوها ئەنیا خو دفروشتن، ناڤ مالیا خو دفروشن، دا نانی پێبکرن... هندەکی بەختی خو رەش دکەن، راستیی خار دکەن، نامۆیسی دفرۆشن، دا هەر دقەنەفێن نەرمدا پالدەن، ستێرنا بادەن، چروتا بکێشن.. هندەک ژی سپێدا زوی هەتا ئێڤارا درەنگ یی لسەر ئاخو چیمەنتویا تەزی، لبەر لێڤا جادەو کولانکێن گشتی درووینن، دا گورەکی، کولاڤەکی بفروشن... دا بیرهاتنێن سەربارو فێرسو خوناسێن بەرزەبووین بفروشن، دا ب بهایی وان نانی بکرن، سەری دێوی برسی ببرن.. دا دەڤێ پیسا گریدەنو سەر بلند ل سبە بنێرن... چەند دوو تەرازیێن دژ یەکن؟!!

هەردوو زارو بی دەنگ لبەر تەنشتا ژنکەکا چاڤ کویرو شینا پرچ سپی یا رەنگ گەنمی روینشیتن... دەستی پر دلوڤانی بسەری واندا ئینا خار... چاڤێن وانێن وەک عەسمانی ساهی گەشبوون:

- دادێ ئەم دبرسینە.

دایکی لێڤا عەبایی رەش بلندکر، سی نانێن فرنی یێن تیکودرپیچای ئینان دەر، هەر ئێکی نانەک دابەر لەڤا، هشکو زوها، بی ناڤ و پی خارن.

- سەربارێن من نانی خو بخونو هەرن، لناڤ جادەو کولانکێن باژێری

بگەرن، دەرگەهێن مالا بقوتن... تشتێن خو بفروشن... ئەڤبازێرە یێ پرە ژ مرۆڤێن چاکو برەحم... بەلێ بەرێ دنیا تارێ بت وەرن، دا پێکڤە بچنە دزیندنا خویشکێن وە تێڤەدا، ئەو زیندانا دێوێ رەش بۆمە ئاڤاکری.

١٩٨٦/١٢/١١ هەولێر

ئەڤ چیرۆکە دگوڤارا مەتین ژمارە (٨) خولا سێ یێ گولانا (١٩٩٢)ێ دا لژێر ناڤێ (ئێتیمید باب بەرزە) بەلاڤ بوویە.

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
بەرزە بوون	:	بزربوون، ون بوون
خارنگەهـ	:	خواردنگە، چێشتخانە
کەلا دێرین	:	قەلاتی دێرین
ئیلەکەکی دریای	:	پەلەگەکی دراو
کولاڤێن بەندکا	:	کلاوی بەن
دکەڤتن	:	کەوتن، کۆتن
بمەلیلی	:	بە مەلوولی، عادزی
پزلکی شخارتێ	:	بە دارۆچکەی شخارتە
بارا پترا	:	زۆربەی، بەشی زۆری
هیردەی دکەنە لەپا	:	وردەیان دەخەنە ناو دەست
تیهنی نە	:	تینوون، تینینە.
ژارو برسیو رویسو خاس بن	:	هەژارو برسیو رووتو پێ خواست بن
ریی گرنژینو کەنی بن	:	بێ گرژینەوەو پێکەنین بن
بەلاتینک	:	پەپولە
دچەرن	:	دنۆڕن، دەنۆڕن
هۆڤێ برسێ	:	هۆکاری برسیەتی.
دزکی واندا	:	لەسکی ئەوان دا
ب چاڤەکی پر کرێتوکەربڤە	:	بە چاوێکی پڕ لە ناشیرینیو رقوکینەوە
خازوک	:	دەرۆزەکەر
خوها ئەنیا خو	:	ئارەقی هەنیەی خۆیان ئارەقی نێو چاوانیان

گورگو ئێستر

دەڵێن جارێک گورگ وتی: تۆبە دەکەمو ئیتر بەسەر ئەم درندەییو ئازار گەیاندنە بە خەڵک، با ڕێگەی حەج بگرمە بەرو پاش حەجەکە لە گۆشەیەک بۆ خۆم دانیشم خەریکی خوا پەرستی بم تا خوا ئەم ئەمانەتەم لێ وەردەگرێتەوە!

لێیدا وردە وردە بەڕێکەوت ڕۆیشت برسێتی ڕۆژ بە ڕۆژ بێ هێزتری دەکرد، وای لێهات لاکەی دەهات لە برسان. ڕۆژێک لە دوورەوە ئێسترێکی لاتی بەرچاو کەوت، کە بەرەڵاکرابوو گوتی: خودا لە وەختی تەنگو چەڵەمەدا حەرامی حەڵاڵکردووە، من ئەوەتا لە برسانا دەمرم، با تۆبەشم کردبێتو بۆ حەجیش بچم، بۆم حەڵاڵە بچم ئەو ئێسترە بخۆم، چونکە ئەگەر نەیخۆم دەمرمو پەکی پەرستشو خواناسییەکەم دەکەوێت!

چوو بەلای ئێسترەکەوەو مرخی خۆی لێخۆشکرد، ئێستر پێی گوت: مام گورگ ئەوە ئۆغربێت وا لەم دەشتەدا وردە وردە دەڕۆیتو هاتویت بەلای منەوە؟! وتی ئۆغرمان خێربێت، دەمەوێت بچم بۆ حەج بەڵام زۆرم برسی بوو، بە شەرع بۆم حەڵاڵە تۆ بخۆم، هاتووم بتخۆمو پاشان بڕۆم!

ئێستر وتی: یاخوا بەخێربێت خودا حەجت قبوڵ بکات، بەڕاستی منیش لەم ژیانە وەرزبوومو دەمەوێت ڕزگارم ببێت، بەڵام مام گورگ تۆ خۆت دەزانیت گەلێک حەدیسو ئایەت لەسەر ئەوە هەیە، کە ئەگەر گیاندارێک سەربڕا دەبێت بە جۆرێک سەر ببڕێت، کە زوو گیانی دەرچێت، ئێستە منیش وەختی خۆی کە نالکراوم بزمارێک لە وەختی ناڵەکەدا چووە بە گۆشتەکەمدا زۆر ئازارم دەدات، تۆ لەولاوە

بمخۆیتو ئەمیش لەم لاوە ئازارم بدات ئەمە پێچەوانەی ئەو خوا ناسییەیە، کە تۆ گرتووەتە بەر، ئەگەر بە زەحمەتی نازانیت لە پێشدا ئەو بزمارە دەربێنیتو پاشان بە شێنەیی بمخۆیت خێرت دەگات!

مام گورگ وتی: ڕاست دەکەیت، کامەیە تا بۆت دەربێنم!

ئێستر قاچی بەرزکردەوەو پیشانیدا، مام گورگ بە وەستایی لمۆزی بۆ درێژکرد کە دەریبێنێت، لەو کاتەدا ئێسترەکە لەقەیەکی مالی بە دەمو لمۆزی گورگەکەدا و هەموو ددانەکانی خستنە خوارەوەو لەوی بەبی هۆشی بۆ خۆی کەوتو ئێسترەکەش لێیدا ڕۆیشت!

پاشان کە هاتەوە هۆش خۆیو سەیری حاڵو باڵی خۆیکرد، ڕوویکردە خۆیو بەخۆی وت: (ئاخر خودا بتگریت گورگ! تۆ باوکت ناڵبەند بوو، باپیرت ناڵبەند بوو) تۆ لە کوێو ناڵبەندی لەکوێ؟ دەبیخۆ ئەوە دەردت بێت!

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
لاکەی دەهات لە برسانە	:	نەشیا بوەستیت ژ برسا
پەکم دەکەوێت	:	مەحتەل دەبم
وەستایی	:	شارەزایی
قاچ	:	پێ
لمۆز	:	دەڤ
شینەیی	:	لەسەرخۆ
سەرگوزشتە	:	بەسەرهات
مرخی لێخۆشکرد	:	ددانی بۆ تیژ کرد
لات	:	لەڕ، لاواز
لەقە	:	پەحین
ئازار	:	ئێش

گفتوگۆ:

١. چ پەندێک لەم سەر گوزەشتەیە وەردەگرین؟

٢. ئایا گورگ توانی دڵو دەروونە شەرانییەکەی خۆی بگۆڕێت؟

٣. ئێستر بۆچی بەخێرهاتنی گورگی کرد؟

٤. ئایا پێت خۆشە کە گورگەکە دەمو لمۆزی شکاو ددانەکانی کەوتنە خوارەوە؟!

٥. ئایا دەتوانیت سەر گوزشتەیەکمان بۆ بگێڕیتەوە پەندێکی تێدا بیت؟

٦. ناوەڕۆکی ئەم سەرگوزەشتەیە بکە بە وتارێکی کورت، واتە بەشێوەی چیرۆک نەبێت؟

سەرهەلدان

چەند زڤستانەکا ساردو سڕ ب سەر کوردستانێدا دهات، بەفرا گران ڕێو بان دگرتن، سینگێ کوردان هند. تەنگ بیتو دلێن وان، بێهنا وان کورت بیت، بەلێ... کوردێ ڕەبەن دلێ خۆ ب هندێ خۆش دکر کو دێ بهارەکا گەرمو تەڕ... پڕ گولو کولیلک.. پڕ بێهنو گولاڤ و پەلاتینک هێتو دێ پشتێن خۆ دانیتو بێهنا خۆ ڤەکەتو تالیو سویریێن ژیانێ ژ بیرکەت. دا بیتە بهار، بەلێ نە ئەو بهار ئەوا وی دڤیاو خەون پێڤە ددیتن، بهارەکا بەهێ، یا هشک، یا قەحیایو بۆشی، خەمێن دلێ وی پترو گرانتر لێدکرن، ژبەر کو دەستو پێن وی دگریدایو چاڤ و دەڤێن وی دپێچایو گوهێن وی دنژنی بوون.

تا سالا ١٩٩١، ترارێ ڕکا کوردان تژیبوو، ل زڤستانێ بسەردا چوو... ڤێدا ڕشت، دەنگێ کاوەی بەری نەورۆزێ بلند بوو، ئاگرێ تۆلان هەلبوو، گڕدا هەمی لەشەکێ، گەرمایدا هەمی دلەکێ، دەربەندا سەر هەلدانێ ل (٥) ئاداری ل (رانیە) دەرۆکێ خۆ شکاندو دلێر یا پێشمەرگێ کوردو دلسۆزیا گەلێ کوردستانێ تێکەلێک بوونو وەک سویلاڤێن ئاگری ب چیاو گەلیو گرو دەشتو بازێرو گوندانڤدا هاتنە خاری.

دەنگێ تڤەنگێن ئازادیێ، فیشەکێن سەربەستیێ چەرخو فەلەک ڤەگرتن، نڕینا خورتو گەنجێن کورد هەمی جهەک ڕاهژاند... دگەل هندێ دلێن دوژمنان ڕاوەستان... هشێن وان ڕاوەستان، یێ نەهاتیە کوشتنو پیسترکێ نەگرتی ڕەڤی، ئادارا پیرۆز ل هەولێریو نەورۆزا شکۆدار ل کەرکوکێ بهارا خۆرستا کوردان ساخکرەڤە، سەر هەلدانێ شەڤا تارو درێژا فاشستان ل کوردستانێ ڤەرە ڤاندو ڕۆژا گەشا

ئازادیو سەربەستیی ل گوپتیکێن چیایێن کوردستانی دەرکەڤتەڤە گریو هەوارێن زارۆکان، بوونە سترانو سرودێن نیشتمانی، بژی کوردو بژی کوردستان.

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
بێهنا خۆ ڤەکەت	:	بحەسێتەوە
ترار	:	هیمارو قاپو قاچاخ
تراری رکا کوردان	:	هیماری رکو کینەی کوردان
تژی بوو	:	پڕ بوو
شرینا	:	نەریتی
ڤەرەڤاند	:	رەواندەوە
گۆ پتیکێت چیایێن	:	لوتکەی چیایان
دەرکەڤتەڤە	:	دەرکەوتەوە
پشتیی خۆ دانت	:	کوڵەکەی دادەنێت، ئەوەی لەپشتیتی دای دەنێت
ڤێدا رشت	:	پێیدا رژا
نڕینا خورتو گەنجێن کورد	:	نەڕاندنی خورتو لاوی کورد
گریو هەوارێن زارۆکان	:	گریانو هاواری منداڵان

هونەری شانۆگەری پێویستی بە هەرەوەزە

ئەگەر داوا لە وێنەکێشێک بکەین بەدەستو پەنجە ڕەنگینەکانی وێنەیەکمان بۆ بکێشێت، سەیردەکەین دادەنیشێتو قەڵەمو فڵچەو بۆیەی ڕەنگاورەنگ لە خۆی کۆدەکاتەوەو دەستدەکات بە وێنەکێشان، بەڵام لەو هونەرەدا کە لەسەر شانۆ پیشاندەدرێت تەنیا یەک کەس هەموو کارەکان ناکات، بگرە گەلێک هونەرمەند وەک: وێنەگرو ڕێپیشاندەرو ئیکسسوارستو ئەندازیاری دیمەنو مۆسیقا هەڵبژێرو کارەبایی‌و ئاکتەرو نووسەر، هەرەوەزی لێدەکەن ئینجا هونەرێکی سەر شانۆ پێشکەشدەکەن، کەواتە ئەم هونەرە سەربەخۆ نییەو تێکەڵە لە چەند هونەرێکی تر، بەڵام ئەوەی کە زۆر پێویستە بۆ سەرکەوتنی ئەم هونەرە، چیرۆکی باشو نایابە.

ئەوەی چیرۆک بۆ شانۆ دەنووسێت دەبێت هونەری شانۆ چووبێتە ناو دڵو خوێنو موخییەوە، ئەو وشانەی دەیاننوسیت دەبێت تەواو قسەی ئەوانە بێت، کە بە ناویانەوە قسەدەکات... بۆ نموونە ئەگەر لەسەر زمانی جوتیاری ناوچەیەکی وڵاتی خۆمان قسەیکرد دەبێت ڕادەی تێگەیشتنو جۆری گوزەرانو بیرکردنەوەی ئەو جوتیارە لەو ناوچەیەدا بزانێتو شتێک نەنووسێتو نەڵێت، کە لە قسەی ئەو نەچێت.

ئەمە لە لایەک لەلایەکی تریشەوە دەبێت ئەو نووسەرە بە تەواوی شارەزای دڵو دەروونو حەزو ئارەزووی ئەو خەڵکە بێت، کە چیرۆکەکە دەخوێننەوە یا لەسەر شانۆ دەبینن، ئەمە جگە لەوەی کە هەر ئەو نووسەرە دەبێت بیرو باوەڕێکو خەیاڵێکی فراوانی بێتو دنیای زۆر دیبێتو شتی زۆر تاقیکردبێتەوەو قوڵ بڕوانێتە

ژیان، ئەگەر وابوو ئەوە بە ئاسانی دەتوانێت خەڵکێکی زۆر لە دەوری چیرۆکەکەی گردبکاتەوە، بەڵام ئەگەر وا نەبوو و هەر ڕۆژەو لەسەر پەتێک یاریکرد، ئەوا خەڵکی ڕوو لە چیرۆکەکەی وەردەگێڕن، چونکە بە لای ئەو خەڵکەوە نووسەر رابەرە، نەک بێبارو بێبیرو باوەڕ، خەڵکی دەیانەوێت نووسەر بیان جوڵێنێتو تەزوو بە لەشیاندا بهێنێت، نەک ساردیان بکاتەوەو خوێن لە لەشیاندا بمەیەنێت، خەڵکی دەیانەوێت نووسەر ئازاو نەبەزو چاو نەترس بێت نەک ترسنۆکو چاو شۆڕ بێت بە فویەک گیانی دەربچێت، دەیانەوێت نووسەر پێش ئەوەی چرا لە مێشکی ئەماندا هەڵبگیرسێنێت بۆ ئەوەی ڕێگەی ئامانجیان بۆ روناکبکاتەوە، مێشکی خۆی ڕوناککردبێتەوە، ڕێگەی خۆی دەستنیشانیکردبێت.

لە چیرۆک بۆ شانۆ نووسیندا، گرنگ ئەوە نییە کە لە باسێکی گرنگو بە بایەخ بنووسین، بەڵکو گرنگ ئەوەیە، کە باسەکە لەسەر بیرو باوەڕێکی بنەڕەتی وا دامەزرابێت، کە پەلوپۆی بە هەموو لایەکی چیرۆکەکەدا هاویشت بێتو گیانی بکات بەبەردا، چونکە بەبێ بیرو باوەڕێکی بنەڕەتی وا چیرۆکەکە بێگیان دەبێتو مردار دەبێتەوە.

دیسان ئەگەر بیروباوەڕە بنەڕەتییەکە هیچ و پوچو لاوازو ئاڵۆز بوو، ئەوا چیرۆکەکە سەرتاپای دەڕوخێت. ئەوەشمان نابێت لەبیر بچێت، کە بیروباوەڕە بنەڕەتییەکە دەبێت ڕوونو دیاربێتو شاراوە نەبێت ئەگینا هەرەس دەهێنێتو پەرشو بڵاودەبێتەوە، چونکە هەوێنی چیرۆکەکە بیروباوەڕە بنەڕەتییەکەیە.

دوای دەستنیشانکردنی بیروباوەڕە بنەڕەتییەکە ئینجا نۆرەی پلاندانان یان ڕەنگرشتن بۆ دروستکردنی چیرۆکەکە دێت، هونەرمەندی

وا هەیە ڕەنگێکی تۆخ بۆ چیرۆکەکەی دەڕێژێت، هەندێکی تر هەن هەروا لە مێشکی خۆیاندا دایدەڕێژنو ئینجا لە کاتی نووسیندا درێژەی پێدەدەن، هونەرمەندیش هەیە پێشەکی هیچ پلانێک دانانێتو لەکاتی نووسیندا دایدەنێت بەلام ئەمەی دواییان چیرۆکەکە تێکدەداتو لاوازیدەکات ئەم پلانو ڕەنگرشتنو دارشتنە پێیدەلێن (سیناریۆ) دیارە زۆر جار ئەم وشەیەت لە کتێب، یان سینەما، یان تەلەفزیۆندا خوێندۆتەوەو دیوە، دوای ئەمە دەستدەکرێت بە نووسینو نووسینیش هەروا شتێکی ئاسان نییە، لە پێشەوە باسمانکرد کە دەبێت نووسەر چۆن بێت، بۆیە ئەگەر ئەو مەرجانەی تێدا نەبوو نووسینەکەی دەڕمێتو خۆی ناگرێت.

ئەوەی چیرۆک بۆ شانۆ دەنووسێت دەبێت ڕووداوەکان لە ژیاندا چۆن ڕوودەدەن ئاوەها بیانووسێت، بۆ نمونە ئەگەر باسی ئەوەیکرد کە ژنو مێردێک لە یەکجودابوونەوە، نابێت یەکسەر بە دوو وشە بیلێتو بیبڕێتەوە چونکە لە ژیاندا وا نییە بەلکو لەپێشدا ناخۆشییەک ڕوودەدات، ئینجا تورە بوونێک ئینجا دڵشکستییەک ئازارێک ئینجا دڵتەنگیو پێکەوە گوزەران نەکردن ئینجا لە یەکجودابوونەوە.

شتێکی گرنگی تریش لە چیرۆک بۆ شانۆ نووسیندا هەیە، ئەویش جۆری گفتوگۆی ئەو کەسانەیە، کە پاڵەوانانو بەشدارانی چیرۆکەکەن، چونکە تا جۆری گفتوگۆ گەرمو گوڕترو بە سۆزتر بێت چیرۆکەکە سەرکەوتووتر دەبێت ئەگەر گفتوگۆکە خاوو بێهێز بوو چیرۆکەکە بە هیچ دەردەچێت.

ئەمانەی باسکراون بنچینەو ناوەڕۆکن لە نووسینی چیرۆکی شانۆیی بەمانەدا تێدەگەیت کە هونەر شانۆگەری هونەرێکی تێکەڵەو

تەنیا یەک هونەر نییە، ئەوانەی خەریکی ئەم هونەرەن دەبێت هەر لە خۆیانەوە شانۆیان خۆش بوێتو شارەزاییان لەو هونەرانەدا ببێت، کە پەیوەندیان بە شانۆوە هەیە، جگە لەمانەش دەبێت بەهرەدارو دنیادیدە بن‌و تەشی ژیان بایدابن‌و بە تەواوی هەست بەوە بکەن لە چ دەورێکدا دەژین ئەو دەورە پێوەستی بە چییەوە چ ئامانجێکی هەیە.

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
هەرەوەز	:	زبارە
وێنەکێش	:	ڕەسمکێش، ڕەسام.
گوزەران	:	بژێوی
بیبار	:	دووڕوو
پلان	:	نەخشە
بە بایەخ	:	گرینگ
هەرەس	:	ئاشوت، ڕمین
پەرش بلاو	:	بلاڤ
دەڕمێت	:	دی هەڕفت
ڕمان	:	هەڕفین
بێ پێز	:	بێ هێز
گفتوگۆ	:	ئاخافتن
ئەندازیاری دیمەن	:	موهەندیسی دیمەن
ئاکتەر	:	مومەسیل

گفتوگۆ:

١. ناوی ئەوانەی بەشداری هەرەوەزی شانۆگەری دەبن بنووسە؟

٢. دەبێت نووسەری چیرۆکی شانۆیی چ جۆرە سیفاتێکی تێدا بێت؟ دەبێت چیرۆکەکە چۆن بێت؟

٣. ئەو مەرجانەی لە هونەری شانۆگەریدا هەیە چین؟

٤. ئایا لە کوردەواریدا هیچ نمونەی چیرۆکی شانۆگەری هەیە، ناوی هەندێک لەو چیرۆکانەو ناوی نوسەرەکانیان بڵێ؟

نامیق کەمال

ئـەم شـاعیرە نیشـتمانپەروەر و بەناوبانگـەی تـورک، لـە مانگـی کانونـی یەکەمـی سـاڵی (١٨٤٠)دا لـە شـاری (تیکـرداخ) لەدایکبـووە، خێزانەکەیان نە زۆر دەوڵەمەندو نە زۆر هـەژار بوو، باپیری لەم شارەدا فەرمانبەرێکی میری بوو، کە نامیق کەمال بوو بە هەشت ساڵان دایکی کۆچی دواییکرد، ئیتر کەوتە لای باپیری، چونکە (مستەفا عاسم بەگ)ی باوکی لە (ئەستەمبوڵ)ی پایتەخت وێڵی ئیش‌و کار دۆزینەوە بوو.

کـە بـوو بـە دە سـاڵان، باپیـری هێنـای بـۆ پایتەخـت‌و لـەوی جێنشین بوون‌و چوو بۆ قوتابخانـەی (روشـدیە)وە، لـەو قوتابخانەیـەدا زیرەکی‌و زرنگی نامیق دەرکەوت، بەتایبەتی توانایەکی یەکجار مەزنی هەبـوو لـە هۆنـراوە لەبەرکردنـدا، زۆر خـووی دابـووە خوێندنـەوە، بـە زۆری نووسـراوی ئەدەبـی دەخوێنـدەوە.

لەگـەڵ باپیریـدا چۆتـە گەلێـک شـوێن وەک (فـارس)و (سـۆفیا)، بـە تایبەتـی لـە سـۆفیا هەمـوو کاتـی بێئیشـی بـە خوێندنـەوە دەبـردە سـەر، لـەم تەمەنـەدا بـوو، کـە نزیکـەی بیسـت هـەزار دێـری هۆنـراوەی لەبـەر بـوو، ئەمـە جگـە لـەوەی کـە فێـری زمانـی بولغـاری‌و فارسـی‌و عەرەبیش بوو، لە ساڵی (١٨٥٧)دا گەڕانەوە بۆ ئەستەمبوڵ، ئەوەندەی پێنەچوو باپیری کۆچی دواییکردو ئیتر هاتەوە لای باوکی، کە هەندێ دەسـتڕۆیوو بـوو، بـە دڵـی نامیـق پـارەی تێدا خـەرج دەکـردو درێغـی لێنەدەکـرد، دوای ماوەیـەک لـە دەزگای تایبەتـی سـەر بـە وەزارەتـی دەرەوەی دەوڵەتـی عوسـمانیدا بـوو بـە (وەرگێـر).

لـەم تەمەنـەدا پەیوەنـدی لەگەڵ شـاعیرەکانی هاوچەرخـی خـۆی پەیداکـردو زۆرجـار لـە گەڵیانـدا دادەنیشـت‌و سـودی لێوەردەگرتـن،

بەتایبەتی لەگەڵ ئیبراهیم شناسی سەرنووسەری ڕۆژنامەی (تەسویری ئەفکار)دا زۆر تێکەڵبوون، ئەوەندەی پێنەچوو ئەم شاعیرە هەڵکەوتووە فێری زمانی فەرنسیش بوو، دەستیکرد بە خوێندنەوە ئەدەبی فەرەنسی، دەرگای ئەدەبو شارستانێتی ئەورووپای بۆ کرایەوە، زۆر شت کە لەوەوبەر پەی پێنەدەبرد، شارەزا بوو، ئەم شارەزاییە کاری تێکردو ئەم کارتێکردنەش بەسەر بەرهەمەکانییەوە دیار بوو.

نامیق کەمال زۆر خەفەتی بەو دەخوارد، کە میللەتە دواکەوتووەکەی بە دەست سوڵتانێکی زۆردارەوە دەناڵێنێتو زۆر نەبەزو چاونەترس بوو، حەزی لە خۆهەڵکێشان نەدەکرد، جگە لە خزمەتکردنی بیروباوەڕە نوێیەکەی خۆی هیچ شتێکی بیر نەبوو، چونکە بڕوای وابوو کە بە بڵاوبوونەوەی ئەو بیروباوەڕە میللەت ڕزگاری دەبێت، ئەم شاعیرە لەناو شاعیرو دۆستو برادەرەکانیدا بە (فیدائی کەمال) ناوی دەرکردبوو، کە ئیبراهیم شناسی مامۆستای بۆ ماوەیەک چوو بۆ ئەورووپا جگە لە نامیق کەمال بە کەسی تردا ڕانەپەڕموو، کە بیخاتە شوێنەکەی خۆی، ئا بەم شێوەیە ئەم شاعیرە نەبەزە لە تەمەنی بیستوپێنجساڵیدا بوو بە سەرنووسەری بەناوبانگترین ڕۆژنامەی ئەدەبیو کۆمەڵایەتیی ئەو ڕۆژە لە ئەستەمبوڵدا.

ئەو نووسینانەی نامیق کەمال دەینووسی بە دڵی میری نەبوو، لەبەر ئەوە ویستیان دووری بخەنەوەو بینێرن بۆ (ئەرز ڕوم)، کە نامیق بەمەی زانی چوو بۆ ئەورووپاو لە فەرەنسا سێ ساڵ مایەوەو خەریکی خوێندنو خوێندنەوە بوو، لەگەڵ شۆڕشگێڕە دوورخراوە عوسمانییەکاندا، کە لە فەرەنسا بوون پەیوەندی پەیداکرد، ئینجا چوو بۆ

لەندەن‌و لەوێ لەگەڵ برادەرێکی ڕۆژنامەیەکیان بە ناوی (حوریەت)ەوە بڵاوکردەوەو لە ساڵی (١٨٧٠)دا گەڕایەوە بۆ ئەستەمبوڵ‌و دەستیکرد بە نووسین. دیسان میری لێی ترسا. نامیق کەمال زۆر بڕوای بەوە هەبوو کە (شانۆ قوتابخانەی گەلە)، بۆیە دەستیکرد بە نووسینی شانۆگەری‌و چیرۆکی (وەتەن یا سیلیستر) کە چیرۆکێکی شانۆییە، لەو کاتەدا داینا لە ساڵی (١٨٧٣)دا بوو، کە بۆ (ماگوسە)ی قوبرس دووریان خستەوە، لەوێ سی‌و هەشت مانگی ڕەبەق لە زینداندا مایەوەو هەر لەوێشەوە گەلێک لە شاکارەکانی نووسی.

کە پاشا لە تەخت داگیرا، ئەمیش لەگەڵ دوورخراوە نیشتمانپەروەرەکانی تردا گەڕایەوە، دیسان دەستیکردەوە بە چالاکی نواندن، بۆیە جارێکی تریش دوور خرایەوە بۆ دورگەی (میدیلی)، ئینجا نێررا بۆ (ڕۆدۆس)، لەوێشەوە بۆ دوورگەی (ساکز) کە پێش ئەوەی بنێررێت بۆ ئێرە نەخۆش بوو، وردە وردە نەخۆشییەکەی زیادیکرد، تا لە (دوو)ی کانونی یەکەمی ساڵی (١٨٨٢)دا کۆچی دواییکردو لەسەر ڕاسپاردەی خۆی لە (بۆلایر) نێژرا. بەڵێ شاعیرێک کۆچی دواییکرد کە هەمیشە بۆ میللەت دڵی لێیدەدا، کە نەیدەزانی بەزین‌و ترس چییە!

نمونەیەک لە هۆنراوەکەی

ئای سەربەستی چەند ڕازاوەیت
کاتێک وەک خۆر هەڵدێیت لە دەم ئاسۆوە
تا دەتوانی دڵمان خۆش کە، بەخیل مەبە بەرامبەرمان
لەبەرچاومان بزر مەبە، خۆتمان لێمە شارەوە
ئەی سەربەستی، هیوای دوا ڕۆژ، خۆشەویستی گیانو دڵ
تۆ کە دنیا ڕزگار دەکەیت لە دیلێتیو ترسو سڵ
ئەی سەربەستی تۆ بەدەستی، دەسەڵاتت بە جیهاندا بڵاو بکە
ڕاپەڕە ئەی شێری بریندار سەربەستی
وا سەگەلی زۆرداری لە دەریای زوڵمو زۆردا مەلە دەکەن!

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
هاوچەرخ	:	عەسری، هاوزەمان
پەی بێ نەدەبرد	:	نەیدەزانی، نەدزانی
بەرهەم	:	بەرهەڤ
پێداراپەڕموون	:	تێرادیتن
ڕەبەق	:	تەواو
سەگەل	:	سەگ گەل، کۆمەسەگ
نەژاد	:	ئەسل، بنەچە

گفتوگۆ:

١. چۆن نامیق کەمال بوو بە خاوەنی بیروباوەڕێکی نوێ؟

٢. ئەو سەردەمەی کە نامیق کەمال زمانی بولغاریو فەرەنسی فێربوو هۆنراوەی تورکی لەسەر چ شێوەیەک ڕێکدەخرا؟

٣. ئایا فێربوونی عەرەبیو فارسی بۆ تێگەیشتنی هۆنراوەی تورکی ئەوسا پێویست بوو؟ بۆچی؟

٤. چۆن دەتوانیت بیسەلمێنیت، کە نامیق کەمال نیشتمانپەروەرێکی نەبەرد بووە؟

٥. لێچواندنی سەربەستی بە شێری بریندارو زۆرداری بە سەگەلات چۆنە؟

٦. مەبەستی ئەم دێرە شیبکەرەوە:

ئەی سەربەستی، هیوای دوا ڕۆژ، خۆشەویستی گیانو دڵ

تۆی کە دنیا ڕزگار دەکەیت لە دیلێتیو ترسو سڵ

٧. ئەم هۆنراوەیە بکە پەخشان بە مەرجێک حەوت دێر کەمتر نەبێت:

ئای سەربەستی چەند ڕازاوەیت

کاتێک وەک خۆر هەڵدێیت لەدەم ئاسۆوە

لە دیلێتی ئازاد دەبین دەکەینە دوای عەشقی تۆوە.

٨. ئەم وشانە بخە ڕستەوە بە مەرجێک لەو ڕستانەی ناو ئەم باسە نەبن: (سڵ، ئاسۆ، سەربەستی، دیل).

هەژاری

ئەگەر بۆ شتێک دژو دوژمنی خۆی بۆ دیاریبکەین، هەروەک چۆن سەری (سارد)و (گەرم)ی تەوژمی کارەبا بەرامبەر بە یەکو دژی یەکو لەگەڵ یەکدا نەگونجاون، هەروەها دەبێت بە پێی ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر کە دەڵێت:

(هێندەی نەماوە هەژاری ببێت بەبێ باوەڕی)، موسڵمانیو هەژاری بکەین بە دوو دیاردەی لەگەڵ یەکدا نەگونجاوو یەک نەگرتوو. پێغەمبەری مەزن جارێکی تر دەفەرموویت: (ئەگەر هەژاری تاکە پیاوێک بووایە دەمکوشت)، واتە ئەگەر هەژاری کەسێک یان گیانلەبەرێک یان بوویەکی هەست پێکراو بووایە دەمکوشتو ئەوە ئیسلام تاکە ڕێگە بوو بۆ ڕزگارکردنی هەژاران.

ئەگەر سەیری ئەم فەرموودانەو وتەی پەیرەوی هەموو ئەو ئایینو باوەڕانە بکەین، کە بەدرێژایی هەزاران ساڵی بوونی ئادەمیزاد لە دەمی پیاوی مەزنو ژیرو ڕابەرانو خێرخواهان بیستراوە، یا ئەگەر تەماشای زۆر لەو ڕێگەو پەیڕەوانە بکەن، کە ئادەمیزاد لە ڕۆژو ساڵو سەدەیەکی مێژوودا کردوویەتی بە ڕێبازی خۆی، ئەوا بە ئاشکرا دیمەنی دوژمنی هەژاریو نەویستی و نەبوونیو خۆزگەی بەختیاربوونو تێرو تەسەلبوون دەبینین.

برسێتی دوژمنی توخمی مرۆڤەو تێری دۆستیەتی ئەوە، ڕووتو ڕەجاڵی دەستکردی بەرەی بەدخواهـ و تاریکییەو پۆشتەیی خوازی سیفەتی بەرزی مرۆڤ خواهـ و چاکە پەرستانە، هەموو کەس

تێربێت، هەموو کەس پۆشتە بێت، ئاواتی کۆنی ئادەمیزادەو لەگەڵ بوونی سەرزەویدا پەیدابووە، ئەم ئاواتە مەردانەیە لای زۆر پیاوی ژیرو فەیلەسوفو پیاوچاک زۆر بە ساکاری‌و دڵپاکی وتراوە، زۆر ئاوات لە دڵدابوون بە مەڵو باڵدارو داوێتی لە شەقەی باڵو خەیاڵ بەرەو کۆمەڵێک، کە هەژاری‌و نەبوونی تێدا نەبێت، بەرەو کۆمەڵێک‌و خاکێک ناڵەی هەژاران مەرگی جوانان ناوی لەوێدا نەبیسترێت، بەڵام کوا ئەو خەوە خۆشە؟ کوا ئەو کۆمەڵو وڵاتە بێخەوشە؟ چۆن هەژاری‌و برسێتی‌و نەبوونی نامێنێت؟ چۆن کۆمەڵی ئادەمیزاد وای لێدێت، کە (کاسەی پڕ ئاشتی ماڵ بێت)، ئەو ئادەمیزادانەی کە کەسیان ئەوی تریان ناچەوسێنێتەوە، وەک برا بژین.

ئەو دەمە ئادەمیزاد برا دەبن کە کاسە پڕ بێت‌و ئەو کاسە پڕە بۆ هەمووان بێت‌و کەس بەشی کەس نەخوات‌و کەس ڕێگەی قامچی‌و کۆت‌و زنجیرو فروفێڵ نەکات بە ڕێگەی بۆ بەشی برا خواردن‌و بۆ چەوساندنەوەی خەڵکی ترو بەری ڕەنج خواردنیان. هەزاران فەیلەسوفو دانا بە حەسرەتی ئەو کۆمەڵە بەختیارەوە سەریان نایەوەو هەوڵو کۆششیان بۆ ئەوە بوو، کە ڕێ‌و شوێن بۆ پێکهێنانی ئەو کۆمەڵە بەختیارە دابنێن. چۆن هەژاری نەهێڵن؟ چۆن زوڵمو زۆر لەناو بەرن؟ چۆن کاسە پڕ بکەن‌و ئاشتی بخەنە ماڵەوە، وڵاتەوە، جیهانەوەو خەڵکو مرۆڤ بکەن بە برا؟

زۆر خەیاڵی جوان جوانیان دەرازانەوە، زۆر بیری سەیریان بۆ دەهات، زۆر لە زاڵمان دەپاڕانەوە، کە دەست لە زوڵملێکراوان هەڵگرن‌و قامچی فڕێدەن، زنجیر بشکێنن‌و خوێن نەمژن.

بەلام ئەم خەوو ئاواتو داخوازانە، هەر چەندە شتی مەردانەو پڕ سۆز بوون، بەلام ڕێگەی ڕاستەقینەی لەناوبردنی هەژارانو چەوساندنەوە نەبوون. زانستی تازە هەر لە سەدەی نۆزدەهەمەوە ئەو ڕێگەیەی بە ئاشکرا دەستنیشان کرد.

بۆ ئەوەی زۆردار زۆرداری نەکات، ڕەنجخۆر ڕەنج نەخواتو خوێن نەمژێت، ئەو چەکو هۆیەی لێبسێنێتەوە، کە بەسەر زۆربەی زەحمەتکێشاندا زاڵیکردووە، ئەویش هۆیەکانی بەرهەمهێنانە، هۆی بەرهەمهێنان لە گاسنەوە بۆ تراکتۆر، لە مەکینەوە بۆ کارگەی گەورە، دەبێت مولکی هەموو خەلک بێت، مولکی ئەوانە بێت، کە ئیشی پێدەکەنو بەرهەمی پێدروست دەکەن، زەوی بۆ کەسێک کە دەیکێڵێت، کارگە بۆ هەموو کارکەران، بەرهەم مولکی تاکە کەسو دەستەیەک نەبێت، مولکی هەموو بەرهەمهێنەران بێت، وەک چۆن کۆمەڵ ئیشدەکەن بە کۆمەڵیش بەرهەمەکەی بیخۆن.

ئەمجارە ئاواتی کۆمەڵی بەختیار خەو نەبوو، بیرکردنەوە بوو لە شتێکی ڕاستەقینەی وا کە بێتە دیو بە ڕەنجو خەباتو لەخۆ بووردنو فیداکاریی زەحمەتکێشان خۆیانو هاوبیرانی ئەوان هاتە دی.

ئێستا دادوەری کۆمەلایەتی لەوە دەرچووە، کە تاکە خەوو بیرکردنەوەو ڕێگەنیشاندان بێت، بەلکو ڕژێمەو پەیڕەوەو هێنراوەتە دیو زۆر ولاتانی گرتۆتەوەو بەرەو نەخشەی جیهان دەچێت. هۆی بەرهەمهێنان مولکی هەمووانە، کارکردن بە کۆمەڵە، بەرهەم خواردن بۆ هەموو کارکەرانو کارگەرانە، ئەگەر سووخۆرو بازرگانە چارچنۆکەکانی قوڕەیش مایەی هەژاریی خەلک بوون، هەژاری لەگەل

کوفرو خوانەناسیدا لەو سەردەمەدا بەرامبەر بە یەک وەستابن، ئەوا سەرمایەداری خوێنمژی ئەم سەردەمە، ملیۆنان، بەڵکو سەدان ملیۆن هەژار دەکاتو لە هەموو کوفرو خوانەناسییەک پیسترو شایانی نەهێشتنو لەناوبردنەو هەر نامێنێتو ئادەمیزادی ئەم سەردەمە کۆمەڵەی بەختیاریی خۆی بنیات دەنێت.

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
ئەروم	:	قوەت، هێز
دیاردە	:	دیارکردن
رووت و رەجاڵ	:	بێ جلوبەرگ
خەوش	:	عەیب

گفتوگۆ:

١. بۆچی هەژاری دەبێتە هۆی بێ باوەڕی؟
٢. ئەو ئایەتو فەرموودانەی دەربارەی هەژاری وتراوە چین؟
٣. چ ڕژێمێک هەژاری لەناو دەبات؟
٤. بە چ جۆرێک هەژاری لە وڵاتدا ناهێڵین؟
٥. جیاوازی نێوان ڕژێمی دادوەری کۆمەڵایەتی و سەرمایەداری چییە؟

ئەز دزانم ئاڤ ل سەر چ را دچت بەلێ نابێژم

مرۆڤەکی ژ کوڕێ خوە پرسی ئەری لاوێ من تە چەند دۆست هەنە؟ کوڕی گۆت: بابۆ من گەلەک هەنە، بابی گوت چەندن؟ کوڕی گۆت: بێ ژمارن.

بابی گۆت: کوڕێ من ئەز وەلی هزر دکم دۆستێن تەیێن بەرویکێنە هندی بەرویکاتە تەژییە دۆستێن تە پرن، بەلی گاڤا بەرویکا تە ڤالا بوو تۆ بێ دۆستی، چونکی بابی تە دهەمی ژیی خوەدا دۆستو نیڤ ژ خوەرا گرتنە تە چاوا کارییە هندە دۆستا بگری؟

دەکا رابە ئیشەڤ چەند دۆستێن تە هەنە بجەرببینەو پاشی ئەمی نیڤ دۆستێ من بجەرببینن، کوڕی گۆت: ل سەر چاڤێن من حەچی دۆستی ئەز بێژمی کا جانێ خوە بدە من نابێژت نە ما من هندک قەنجیو چاکی ب وانرا کرییە؟!

بابی گۆت: لاوێ من دۆستێن تەیێن خواردنێنەو پی گوتیە: (هەڤالی پاری ناچت هاری) دە رابە ئیشەڤ یەکو یەک هەرە ل دەرێ مالا وان دۆستا بێژە: پاشا وێ من کەرب گرتی بییەوێ من بخەنقینت هەما بەس ئیشەڤ من بحەوینە، کا بەرسڤا وان وێ ببت چی؟

کوڕ رابوو چۆ دۆستێن خوە کت کت سەحکرن، حەچیا چۆ ل دەرێ مالی گوتی ئەز رەڤیی پاشیمە وێ من بخەنقینت بەس ئیشەڤ من بحەوینە، پەرسڤا تەڤا بێ یەک گۆتن: ئەڤ بارەک گرانە ئەز نکارم پاشای ژ خوەرە بکم دوژمن کوڕ زڤری هات مال، بابی گۆت: ها.. دۆستێن تە بێن چی؟

کوڕی گۆت: هەمی وەک گۆتنا تە دەرکەتن، بەس هەڤاڵێن

بەرویکینە. بابێ گۆت: دە رابە ئەمێ ڤێجا نیڤ دۆستێ من بجەربینن، رابووە بەرانەک ئانین سەر ژێکرن و ل ناڤ دار بەستێدا پێچان، بابێ گۆتە کورێ دە رابە هەرە مالا فلان کەسێ- نیڤ دۆستێ بابێ- بێژە بابێ من گۆتیە بلا بگەهیت مالا مە پچەک کارێ وی هەیە، کورێ رابێ وی نیڤ شەڤێ چۆ دەرگەهێ نیڤ دۆستێ بابێ خوە قوتا، مێرک ژ خەو رابوو هات ل بەر دەرێو ژێ پرسی تە خێر بیت برازا؟!

کورێ گۆت: مام، بابێ من گۆتیە بلا بگەهیت مالا مە کارەک وی هەیە، دۆستێ گۆت: ل سەر چاڤا نهۆ ئەزێ بێم چو جلێن خوە گوهۆڕینو بلەز قەستا مالا بابێ کوڕکی کرن، حەتا گهان وی دێ مێرک پرسیار ژ بابێ کوڕکی کر: تە خێر بت ڤێ نیڤ شەڤێ؟! بابێ گۆت: خێرە! ئەڤ دار بەستیا هەیا کورێ پاشایە کورێ من وێ کوشتی کا ئەم چژێ ب کین؟

پشتی هزرێن خوە کرین دۆستێ گۆت: من رێک دیت، ئاشێ گوند سەکنیە ئەمێ رابین هەرین جووا ئاشێ بکولن تەرمێ خوە تێدا فەشێرینو دیسا وەک بەرێ لێ بکین سبەهێ ئاشڤان وێ ئاڤێ بەردت سەر ئاشێ، کێ دزانت کو تشتەک ل بن جووا ئاشێدا هەیە؟ رابوون چوون وێ نیڤ شەڤێ جۆ کولان دار بەستا خوە تێدا بن ئاخکرنو جۆ وەکی بەرێ لێکرنو هەر یەک ڤەگەڕیا مالا خوە، بابێ ڕۆژا پاشی گۆت کورێ خوە: دە رابە هەرە دکانا نیڤ دۆستێ من یێ شڤێ دێ بێژێ بابێ من گۆتیە: بلا توپەک قوماشێ تازەو گران بها ژمن را رێکت، کورێ چۆ توپەک قوماشێ وەک بابێ وی گۆتی ئانی، باب رابوو ئەو توپێ قوماشێ زیڤار زیڤار کر خستە ل جوالەکێدا گۆتە کورێ خوە دە رابە ڤێ جوالێ ببە ل بەر دەرێ دکانا وێ ڤالە بکەو

هنەک جڤینان بدیو بەری خوە بدی کا وی چ بێژت؟ کور رابی وەک بابی گوتی کر، نیڤ دوستی بەری خوە دایی و سەری خوە هەژاند گوت: دی هەرە مام بەنی (ئەز دزانم ئاڤ دسەر چ را دچت بەلی ئەز نابێژم) کور ڤەگەریا مال بابی گوت: ها... تە چاوا نیڤ دوستی من دیت و چی ل تە ڤەگەراند؟ کوری گوت: ل من ڤەگەراندو گوت: (ئەز دزانم ئاڤ دسەر چ را دچت بەلی ئەز نابێژم) بابی گوت کوری من تە زانی چ گوت؟ کوری گوت: نە. بابی گوت: ئەز دزانم ئاڤ دسەر تەرمی کوری پاشی را دچت بەلی ئەز نابێژم ڤێجا گەرەکە دناڤبەرا دوستاندا هۆلی بیت. نەخاسم دوستی بابی مروڤی چونکی هاتییە گوتن (دوستاهیا دوستی خوە بەردە، بەلی دوستاهیا دوستی بابی خوە بەرنەدە).

هەر دەمی مللەت هەمی پێکڤە ببن دوست و هەڤال بێگومانە وی خوەشیو شادی ژ تەڤارە بت. ئەگەر نەهنەک وی پی بمرنو هندەک وی ژێر بمرن.

(مەلا مەحمودی دیرشەوی، مشتاخا چیا ژ گوتنین پیشیا بەغدا).

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
وەلی هزر دکەم	:	وا بیر دەکەمەوە، وای بۆ دەچم
دۆستێن تەیێن بەرویکینە	:	دۆستەکانی تۆ دۆستی گیرفانن
ڤالا بوو	:	بەتاڵ بوو
دە رابە	:	هەڵسە، هەستە
ئیشەڤ	:	ئەمشەو
پاشا ل من کەرب گرتی بییە	:	پاشا لە من توورە بووە
بخەنتقینیت	:	بخنکێنیت
کت کت	:	یەک یەک
رەڤیێن پاشیمە	:	هەڵاتووی دەستی پاشام
بەرسڤ تەڤا	:	وەڵامی هەمووان
سەر ژێ کرن	:	سەری بڕی
چژێ بکین	:	چی لێ بکەین
من رێک دیت	:	ڕێگایەکم دیتەوە
زیڤار زیڤار کر	:	پارچە پارچە کرد
نەخاسم	:	بەتایبەتی
ژتەڤارەبت	:	بۆ هەمووان دەبێت

ژیانی کۆچەر

لەگەڵ ئەوەشدا کە مرۆڤ ژیانی کۆمەڵایەتی گۆڕاو بەرەو پێشەوە هەنگاوی ناو، ژیانی ئابوریشی بەرەو کشتوکاڵو تا رادەیەک پیشەسازییەوە ڕۆیشت، کەچی ژیانی ئاژەڵداریو بەخێوکردنو لەوەڕاندنی واز لێنەهێنا، ئەمە بۆ ماوەیەک مایەوەو تەنانەت لەناو دێهاتو ئاوەدانییەکانیشدا، تا ئێستا ژیانی ئاژەڵو ماڵات بەخێوکردن ماوە، دوای ئەوەی، کە بە تەواوی شۆڕشی پیشەسازی هەموو لایەکی جیهانی گرتەوەو کاروباری کۆمەڵایەتیش لەگەڵیدا گۆڕاو،

تەنانەت کشتوکاڵیش جۆرێکی تری لێهاتو بەرەو پێشکەوتنو مەکینە بەکارهێنان ڕۆیشت، لە زۆر لاداو ئاژەڵ بەخێوکردنیش بارێکی نوێی گرت، لەگەڵ ئەمانەشدا لە هەندێ شوێنی جیهاندا بەتایبەتی لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتدا، ژیانی ئاژەڵداریو ماڵات بەخێوکردن بە شێوەی کۆنی مایەوە، لەبەر ئەوە دەبینین ئەوانەی خەریکی ئەمەن، ژیانی کۆچەریو کۆچەرایەتی خۆیانیان واز لێنەهێنا، لەبەر ئەوە دەبینین لە زۆر شوێنی وڵاتەکەماندا لە عیراقدا بە گشتیو لە کوردستاندا بەتایبەتی، ئەو ژیانە، تا ئێستا باوەو هەیە، ئەویش بریتییە لەوەی، کە خێڵەکان بە یەکەوە لە شوێنێکی تایبەتیدا، کە نزیکی ئاوو لەوەڕگە هەڵدەدەنو لەژێر ڕەشماڵدا، کە لەبەنی موو دروستدەکرێت دەژینو ئاژەڵو ماڵاتەکانیان لەو شوێنەدا بەخێو دەکەنو دەی لەوەڕێنن، ئەمەش بەپێی وەرزە، لە زستاندا دێنەوە بۆ پێ دەشتەکانو لە هاوینا بەرەو ژوور دەبنەوە بۆ کوێستانەکان بە دوای لەوەڕدا.

ئەوەی شایانی باسە کۆچی هۆزە کوردەکان چونکە لە

ناوچەیەکی شاخاوی دان، کۆچی (ستوونیە)ی یە لە خوارەوە بۆ سەرەوە، بەلام کۆچی ئەو هۆزانەی لە دەشتو بیابانـدا دەژین جولـەو کۆچیان (بازنەییە)بـە واتـای بـۆ لـەوەڕ بـە دەوری خۆیاندایـە دەسوڕێنەوە، لەگەل ئەوەشدا کە ژیانی کۆچەریو هاتوچۆیان بی ناخۆشیو بی ئەرکو ماندوبوون نییە، بەلام ئەگەر سال خۆش بێتو بەهارەکەی تەڕ بێتو هاتیی بێت هەموو ناخۆشییەکیان لەبیر دەچێتەوە هۆزە کۆچەرەکان بە زۆری لەسەر بەروبوومی ئاژەلو مالاتەکانیان دەژین.

ئەگەر چی هەندێکیان لە کاتی زستاندا، کە دێنەوە پێ دەشتەکان لە ناو دێهاتدا بن یان هەر لەژێر ڕەشمالدا کشتوکالێکی کەم دەکەن بەدەم کاروباری تریانەوە، ئەم هۆزانە ئاژەلەکانیان بە زۆری مەڕو بزنەو کەمێک ڕەشەوولاخیشیان هەیە، مالو کەلوپەلیان سوکەو بە ولاخو کەر دەیگوێزنەوە. بە دەم لەوەڕەوە لە سەرەتای بەهاردا بەرەو کوێستانانەکان بەرەو ژوور دەبنەوەو ئاژەلەکانیان لەو کوێستانانە دەلەوەڕێننو تێریان دەکەنو لە دەمە دەمی پایزدا بەرەو خوار، بەرەو گەرمیان دبنەوە بەو هەموو پیتو بەرەکەتەی کە لە مالاتەکانیان دەستیانکەوتووە، لە کەرەو ڕۆنو پەنیرو، خوریو موو، ئەگەرچی ژیانی کۆچەریو کۆچەرایەتی بەرەو کەم بووینەوەو زۆربەی هۆزەکانی نیشتەجێبوون یان خەریکە نیشتەجی دەبن بەلام هێشتا بەشێکی کەم ماون وەکو هەندی تیرەی جاف.

ئەوەی شایانی باسە لەم دواییەدا میریو کاربەدەستان خەریکی نیشتەجێکردنی ئەو هۆزو تیرانەن، کە هێشتا بەشێوەی کۆچەری ماونەتەوە، بەتایبەتی هۆزە عەرەبەکانی ناوچەی ناوەڕاستو

ڕۆژئاوای وڵات، ئەویش بە دروستکردنی خانوو قوتابخانەو بیمارستانو هەڵکەندنی بیری ئاوو ڕێکخستنی ڕێو شوێنی کشتوکاڵ.

باری کۆمەڵایەتی ناو هۆزە کۆچەرەکان بەپێی باری ژیانیان لەسەر بنەڕەتی هۆزایەتییە، ئەویش ئەوەیە کە هەموو یەکێک بە هۆی هۆزەکەیەوە دەپارێزێت، بە واتا هەموویان یەکن بۆ پارێزگاری خۆیانو مەڕو ماڵاتیان، جگە لەوەی، کە هەر هۆزە سەرۆکێکی هەیە کە ئەویش پشتاو پشت بۆی ماوەتەوە، جگە لەوەی، کە هەر ئازاییو زرنگی دەورێکی هەیە لە بۆ ئەو سەرۆکەو سەرۆکی هۆز دەستەڵاتێکی تەواوی هەیە لە بەڕێوەبردنی کاروباری هۆزەکەیدا لە هەموو ڕوویەکەوە، جگە لەوەی، کە ئەنجومەنێکی تایبەتی لە پیاو ماقوڵانو ڕیش چەرمووی هۆزەکە یارمەتی دەدا لە ئیشو کاری هۆزەکەدا، بەڕێ پیشاندانو پێشکەشکردنی ئامۆژگاری.

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
ئابوری	:	(اقتصادی)
ئاژەڵو ماڵات	:	حەیواناتی ماڵی لەمەرو بزنو رەشە وڵاخ
رەشماڵ	:	ئەو خانووە سەفەرییەیە کە لە بەنی مو دروستدەکرێت کۆچەر تێیدا دەژێت وەکو (چادر)و (خێمە)
نیشتەجێکردن	:	دامەزراندنو دانانی کۆچەریەکان لەناو دێهاتو ئاواییدا

گفتوگۆ:

١. هۆزی کۆچەر لە هاویندا لە کوێ هەڵدەدا؟

٢. کۆچەرەکان بە چی دەژین؟

٣. ئایا راستە کە خەریکە ژیانی کۆچەرایەتی نەمێنێت؟

٤. ناوی ئەو هۆزانە بلێ، کە تا ئێستا لە کوردستاندا خەریکی کۆچن؟

٥. وەسفی دیمەنی رەشماڵێکی ماڵە کوردێک بکە لە تەری بەهاردا لە قەد شاخێکدا هەڵیداوە؟

قازی محەمەدی پێشەوا و کۆماری کوردستان

قازی محەمەد کوڕی عەلی کوڕی میرزا قاسمە، لە ساڵی (١٩٠١)ز لە شاری مهاباد (سابلاغ) لە بنەماڵەیەکی ئایینی بەناوبانگ لەدایکبووە، هەموو زانستە ئایینییەکانی سەردەمی خۆی تەواو کردووەو زۆر کتێبی بێگانەی خوێندۆتەوە، جگە لە زمانی فارسی (ڕوسیو ئینگلیزیو عەرەبی) بە نووسینو خوێندنەوە زانیوە.

یەکەم جار، کە قوتابخانە کراوەتەوە، قازی محەمەد کراوە بە سەرۆکی (ادارە المعارف)ی ناوچەکە، بێ ئەوەی پارەمەتیو موچە لە میری وەربگرێت، هەمیشە خەڵکی هانداوە بۆ خوێندنو خوێندەواری، پاڵپشتی هەژارو جوتیارو ڕەنجدەران بوو، هەستی نیشتمانپەروەریو دیموکراسیخوازی کاری لە بیروباوەڕو ڕێبازی ژیانی کردووە.

ساڵی (١٩٣٨)ز قازی عەلی باوکی کۆچی دوایی دەکات، قازی محەمەد دەبێتە قازی مهاباد، لە ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا (١٩٣٩- ١٩٤٥)ز دەوڵەتی شاهەنشاهی لە ئێران بێهێز دەبێت، دەسەڵاتی بەسەر زۆر ناوچەی حوکمڕانی خۆیدا لە دەستدەدات، هەر لەو ساڵانەدا هێزی سوپای یەکێتی سۆڤیەت بەشێک لە خاکی ئێران داگیردەکات، ئەم بارودۆخە لەلایەکو گەشەکردنو بەرزبوونەوەی هەستی کوردایەتی لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا لەلایەکی ترەوە، بوو بە هۆی ئەوەی ڕێکخراوێکی نیشتمانی ڕزگاریخواز بە ناوی (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان) (ژ.ک) ساڵی (١٩٤٢) لە مهاباد دابمەزرێنرێت، ئەم کۆمەڵەیە گۆڤاری (نیشتمان) یان کردە زمانحاڵی خۆیان، لەو سەردەمەدا گۆڤاری (نیشتمان) ڕۆڵی گرنگی بینی لە هۆشیارکردنەوەی خەڵکی ناوچەکەو ئاراستەکردنیان بۆ کاری ڕێکخراوەییو نیشتمانی.

هەر کۆمەڵەی (ژ.ک) بووە هۆی دامەزراندنی (پارتی دیموکراتی کوردستان) لە ساڵی(١٩٤٥). لە (٢٢ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦)دا کۆماری کوردستان لە مهاباد دامەزراو قازی محەمەد بووە سەرۆکی کۆمارو لەگەڵ سرودی (ئەی ڕەقیب) لە مەیدانی چوارچرا (ئاڵای کوردستان) هەلکرا، پاش چەند ڕۆژێک دەستەی وەزیران لە سیازدە کەس دیارکران.

ئەگەر چی کۆماری مهاباد یازدە مانگ لە تەمەنی پڕ شانازی بەسەربرد، بەلام لەو ماوە کورتەدا ناوچەی ژێر دەسەلاتی کۆماری کوردستان لە ڕووی ئابوری‌و کۆمەلایەتییەوە گەشەیکرد، بایەخی زۆر بەزمان‌و ئەدەبی کوردی دراو ژمارەیەک ڕۆژنامەو گۆڤاری بە توانا دەرچوون‌و بوونە ناوی دیار لە کاروانی ڕۆژنامەگەری کوردیدا، لەوانە: (ڕۆژنامەی کوردستان، گۆڤاری ئاوات، گۆڤاری هەلالە، گۆڤاری هاواری نیشتمان، گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد)، هەروەها هێزی سوپای کۆمار دامەزرا، بزوتنەوەی شانۆگەری چالاکی بەخۆوە بینی، شانۆی (دایکی نیشتمان) نمایشکرا.

دوای یازدە مانگ بەهۆی گۆڕانی بارودۆخی سیاسی جیهان‌و ناوچەکەو کشانەوەی سوپای سۆڤیەت لە ناوچەکەو نەبوونی کادری ئیداری‌و پسپۆڕی شارەزا بۆ جێبەجێکردنی کارەکانی کۆمارەکە، هەروەها نا بەرابەری سوپای ئێران‌و هێزی کۆمار، بوونە مایەی لاوازبوون‌و شکستی کۆماری کوردستان لە بەرامبەر لەشکری ئێراندا، بەم جۆرە بە پیلانێکی دەرەکی‌و ناوەکی نەخشە کێشراو، قازی محەمەدو هاوڕێکانی ناچارکران خۆیان بدەن بە دەست لەشکری دوژمنەوە، دوژمن زۆر دڕندانە، وەک پیشەی هەمیشەییان لە ڕۆژی

(١٩٤٧/٣/٣١) دا لە مەیدانی چوارچرادا، قازی محەمەدو حسین سەیفی قازیو ژمارەیەک لە قارەمانو شۆرشگێرانی کوردیان لەسێدارە دا.

پێشەوا قازی محەمەد نەیویست لە ناخۆشیو شکستدا ئەو میللەتە جێ بهێڵێت، کە لە خۆشیو دامەزراندنی کۆماردا لەگەڵیان بوو، لەبەر ئەوە زۆر جەسورانە چووە پێشوازی مەرگو بووە ناوێکی نەمرو سەرکردەیەکی هەلکەوتووە لە مێژووی هاوچەرخی کورد.

شاعیرو نووسەری ناسراو ئیبراهیم ئەحمەد (بلە) لە ماتەمی لە سێدارەدانی پێشەوادا دەڵێ:

گەرچی شیوەنە شینی پێشەوا
گریان نەنگییە لە شینی ئەوا
بێخی ناکۆکیو نیفاق هەڵکەندن
ڕێگەو شوێن دانان بۆ تۆڵە سەندن
یەکگرتن، جەنگین، نەبەرد، تا مردن
هەوڵو تەقەلای گەل، ئازادکردن
گیانی بڵندی سەرۆک ئەکەن شاد
ئەیگەیەننە بەهەشتی موراد

بۆ زانین:

شانۆی (دایکی نیشتمان) لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا نمایشکرا، ناوبانگی دەرکردو لە شوێنە دوورەکانی کوردستانەوە خەڵک بۆ تەماشاکردنی دەچوونە مهابادو نەخشێکی بەرچاوی هەبوو لە هۆشیارکردنەوەو جۆشدانی هەستی نەتەوایەتی لەنێو خەڵکدا، بەتایبەتی لەنێو لاوانی نەتەوەکەماندا.

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
میری	:	دەوڵەت
موچە	:	مەعاش، بژێوی
نابەرابەر	:	نا یەکسان
ادارە المعارف	:	بەڕێوەبەرێتی گشتی پەروەردە
بێخی ناکۆکی	:	سەرچاوەی ناکۆکی
نیفاق هەڵکەندن	:	لە گۆڕانی دووبەرەکیو دووزمانی
نمایشکرا	:	پیشاندرا
نەخشێکی بەرچاو	:	کارێکی دیار

ژیانی ئەمڕۆم دەفرۆشم بۆ کڕینی نانی سبەی

لێرە بە هێمنی هەنگاو بنێ هاکا دیسان دەنگی تەقینەوەی مین لەنێو ئەشکەوتی ئەو شاخانەدا دەنگی دایەوەو، پرمەی ولاغی قاچاخچی‌و هانکە هانکی کۆڵبەرانی ماندووی بڕی، ئەری ئەو کۆڵبەبەرانەی وا ژیانیان بۆتە چیرۆکی کارەسات‌و هەڵپڕووکان قاچاخچین؟ نا ئەوانە قاچاخچی نین، کاسبکارن لە گەرووی شێردا بە شوێن پاروەوە نانێکدا دەگەڕێن، بە جەرگترین مرۆڤەکانی ئەم گۆی زەوییەن، کە سینگیان پڕە لە چیرۆکی کارەسات‌و سات بەساتی ژیانیان ململانێی مەرگەو ژیان. هەر یەک لەوان باری هەزاران خەم‌و کارەساتیان لە کۆڵناوەو قوربانییەکن بە تاوانی ژیان، ئایەتی مەرگیان دەپژێننە کۆشی مان‌و هەناسەیان، چ راتلەکێنەرو خەمهێنەرە، تەنانەت ڕوانین‌و ووردبوونەوەیەکی کورت لە بەشێکی زۆر بچوک لە شەوەژان‌و ئازارەکانیان.

ئەوان قاچاخچی نین، بەلام بێکاروکاسبین‌و ڕژێمی ئێرانی دوژمنیان سوێندخواردوو نەیاری قەستەسەریان، ئەو ناوەی بەسەردابڕیون تا هەروا سوکو سانا هەموو جۆرە تۆمەتێکیان بخاتە پاڵ‌و دەستی ئاوەلا بێ بۆ هەموو جۆرە سەرکوتێک‌و هەر چەشنە ڕمکردنیان. لە بیرمان نەچی ئەو (قاچاخچی)یانە بەشێکی زۆر لە ئەو (رەسەنترین) نەتەوەی ئێرانی‌و (بوێرترین سنوور پارێزانی) ولاتن کە گەورە بەرپرسانی ڕێژیم وەخت‌و ناوەخت‌و لە کاتە ناسکەکاندا بەسەریاندا هەڵدەڵێن، کەچی ئەوان بە کوڵە مەرگی دەژین‌و ژیانیان وە مەترسی دەخەن بۆ ئەوەی پاروەوە نانێک بۆماڵ‌و منداڵیان وە دەستبێنن. ئەوان لە ناوچەکەیدا دەژین، کە بە وتەی پایە بەرزانی ڕژێم (لە هێمنترین‌و ئارامترین) ناوچەکانی ولاتە، کەچی کارو کاسبی‌و

کارگـەو پیشەسـازیو ئاوەدانـی تیـا قاتـە.

ژیـان لەناوچـە سـنوورییەکانی کوردسـتاندا گەلیک تاقـەت پروکیـنو پـر هەژمەتتـرە لـە چـاو ناوچەکانـی تـری کوردسـتان. ئـەو ناوچانە هەموو کاتو زیاتر لە شوینەکانی تری کوردستان سوتەمەنیی شـەرو پیکـدادان بـوون، زەوییەکانیـان لەجێی لـە خۆگرتنـی دەغـڵو دان، بوونەتـە کیلگەمیـنو هـەر بـە ڕووی دانیشـتوانی ناوچەکەشـدا تەقیونەتـەوەو دەتەقینـەوە.

لەنیـوان شـەڕی ئیـرانو عیـراق زۆرتریـن زیانیـان بەرکـەوتـو لەسـەردەمی بـە نـاو ئاوەدانـیو (سـازندەگی) دا کەمتریـن ئاوڕیـان لیدرایـەوەو ئیستاکەش زۆرتریـن قوربانیانی کارەساتەکانی پاشماوەی شـەڕو دریـژەی سیاسـەتە چەوتەکانـی ڕیژیـم هـەر لـەو گەلـەن. گەلیک کـە تەنانـەت ژیانـی کۆلبـەریو شـەو بـە کێویشـی پـێ ڕەوا نابینیـن. رامـان لـە ژیانی کولـە مەرگیو پراوپـڕ لـە دۆخـی لـە گیرانـەوە نەهاتووی ئـەم خەلکـە، ویژدانیزینـدووی هـەر مرۆڤیکی دەروەسـت بـە مرۆڤایەتـی دەهەژێنی.

ئـەوان دەزانـن تەقەیـان لیدەکـریو دەکەونـە بـەر دەسـڕیژی هیزەکانـی ڕیژیـم، ئـەوان دەزانـن مینـە نووسـتووەکانی ژیـر دلـی خـاک، چاوەڕوانیـان دەکـەنو هـاکا گرمەیـەکو پەڕینـی دەسـتو لاقیـک، لـە لیـدان کەوتنـی دلیـکو هەتیووبوونـی منالیکـی چـاو لـە دەرگاو بـێ سەرپەرشـتو بـێ نانهینـەر مانـەوەی بنەمالەیـەکو... ئـەوان بـاش دەزانـن سـەرماو سۆڵو بەفرو کریوە بێ بەزییە، لەوانەیـە برشتیان لیببـریو ڕقیـان هەلینـی یاخـۆ بکەونـە ژیـر رنـوی بەفـرو لەوانەشـە بەرگـەی ڕەوەزو هەلدیـران نەگرنو بکەونـە بـەر رقـی سروشـت، بەلام نیـازی کۆشـیک منالـی برسـی چـاوەڕوان، نەبوونـی هیـچ هیوایـەک بـۆ

دابینکردنی پێداویستییەکانی ژیان تێن وەبەر هەنگاوەکانیان دەنێو وا دەکا بیر لە گرفتو کۆسپو کۆستەکانی بەردەم رێیان نەکەنەوە. ئەوان رێگەی هاتو نەهاتیان دەگرن، کەچی لەولا دڵە خورپە بۆ ساتێکیش لە بنەماڵەکانیان نابێتەوە، کە ئاخۆ بڵێی کاسبکارەکانیان، برا، باوک یا هاوسەرەکانیان جارێکی تر سەر بەدەرگای ماڵیدا بکەنەوەو بۆ نوچدانی لای وان بمێننەوە.

لە راستیدا نە ئەوان قاچاخچێنو نە ئەو کەلوپەلانەی لەسەریان دەدرێنە بەر دەسرێژ، شتومەکی قاچاخنو نەکردەوە نا مرۆڤەکانی هێزەکانی رژێم لەو پێوەندییەدا پاساو هەڵدەگرن. ئەگەر هێنانو بردنی کەلوپەلو پێداویستیەکانی رۆژانەی ژیان قاچاخە، بۆ لەسەر سنورو لە خاڵی (سیفر)ی سنوردا پێشیان پێناگیرێو بۆ لە قولایی خاکی کوردستاندا دەکەونە بەر راوەدوونانی هێزەکانی رژێمو چۆنە وا بە سوکو سانا سیلەیان لێدەگیرێو خەڵتانی خوێن دەکرێنو کەلوپەلو شتومەکەکانیشیان بە تالان دەبردرێن. کام یاساو رێسای مرۆڤانەو کامە شەرع رێگە دەدا، کە کاسبکارانی کورد بەبێ هیچ لێپرسینەوەیەک بدرێنە بەر دەسرێژی گوللەو ماڵو ژیانیان لێتێکبدرێ؟ ئەگەر ساتو سەوداو هێنانو بردنی کەلوپەلی ژیانو خواردنو کۆلبەری قاچاخ تاوانە، کامە یاسا رێگە دەدا بەبێ گرتنو دادگاییکردن سزایەکی وەها توندو نامرۆڤانەیان بەسەردا بسەپێندرێو بکوژانو بریاردەرانی ئەو کارەساتانەش دەسخۆشیان لێبکرێو رێزیان لێبگیردرێ؟

ئەو جۆرە کردەوانەی رژێم ئەو راستییە ئاشکرا دەکەنو دەیسەلمێنن، کە روانگە ئەوانەوە رۆڵەکانی کورد هەر هەموو بەهۆی کوردبوونیان تاوانبارو نەیارنو کوشتنو دەستگرتنو بەسەر خوێنو ماڵو سامانیان شتێکی ئاسایی، حەلالو رەوایە. ئەو رێگە

پێدانەش لە سەرچاوە ئایینییەکانی ڕێژیمو ئایدۆلۆژیی باڵا دەستەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەگینا هەر لەو پێوەنییەدا ڕوونو ئاشکرایە، کە خودی بەرپرسانی پایە بەرزی ڕێژیمو بگرە برپیار بەدەستانی ئاستی خوارەوەش بە کەلک وەرگرتن لە ڕانتو ڕانتخۆریی نێو خۆی دەزگای دەوڵەتییەکان بە کەڵک ئاوەژوو لە پێوەندیو بەرپرسیارەتییەکانیان بە شێوەیەکی بەربڵاوو لە پانتایەکی بەرفراواندا هەر ئەو شتومەکە قاچاخەو کەلوپەلی بەمانا ڕاستی قاچاخ لە ناوچە سنوورییەکانی کوردستان بۆ قوولایی شارەکانی ئێرانو هەموو ناوچەکانی وڵات ڕادەگوێزن.

باس لە چارە ڕەشیو بێ ئەنوایی ئەو گەلە بەشخوراوە نە ئەوەیە تەواو دەربڕی مەزلوومییەتو چەوساوەیی ئەوان بێو نە ئەوەیە کە بەو چەند دێڕە ببڕێتەوە.

ئەوەی جێ بەهەموو دڵخۆشییەکو ژیانی خێزانیان لێژ دەکاو بەرەو چارەنووسی لێڵو نادیاریان دەبا، بێگومان بێ هیوایی، دۆشداماوەیو بێ دەرەتانییە، ئەگینا بڵێی ئەو کاسبکارانە ئەگەر تۆسقاڵێ هیواو شک ببەن، کە لە پەنا کەسوکارو خێزانیانو لە شار یا گوندەکانیان کارێکو سەرقاڵییەک هەبێ، کە بتوانن ژیانیانی پێ دابینبکەن، بێنو بە لە بەرچاوگرتنی هەموو ئەو مەترسیانەو هەست پێکردنو بە مۆتەکەی مەرگ بەسەر سەریاندا ملی ڕێگەی هاتو نەهات بگرن؟

ئەوان بە تاوانی قاچاخچییەتی گیانیان لێدەستێندرێو بارەکانیان زەوتو بە تاڵان دەبردرێ لە حاڵێکدا زۆربەی ئەو کەسانەی لەو چارەنووسەدا پەلەقاژەی مەرگو ژیانیانە، کرێگرتە یاخۆ کۆڵبەرنو بارەکەش هی خۆیان نییەو ئەگەر لە کەمینو مەرگیش پارێزراو بووبن،

ئەوا دەبێ لە بەرامبەر دانی سزای قورسی (تا ٢٥٠ هەزار تمەن) بگەڕێنەوە سەر کاروباری خۆیان! ئەوە لە حاڵێکدایە، کە قازانجی ئەو کۆلبەرییە لە ڕۆژدا لە (٥٠٠٠) هەزار تمەن بۆ سەری تێناپەڕێ. ملدانی ئەوان بەو چارەنووسەش لەو دۆخەدا کە بێکاری، گرانیو، ڕۆژ ڕەشی لە هەموو بارێکەوە تەنگی بە خەڵکی کوردستان هەڵچنیوە.

ئەوان لە پرووکانی لەشو گیانیان خۆش دەبنو بەرەو ڕووی ئەو هەموو مەترسیو کارەساتانە دەبنەوە، تەنیا لە پێناو دەستخستنی لانی کەمی بژێوی ژیانیانو ئەوەش دیاریو ویستی ئەو ڕێژیمەیە، کە تینووە بە خوێنی ڕۆڵەکانی ئەو گەلەو لە ڕیزی دوژمنە سوێند خواردووەکانیەتی.

لە ڕاستیدا ئەوە گرشەیەکە لە پێناسەی نەتەوەیەک، کە لە چوارچێوەی ئێرانیکی دژ بە هەموو مافەکانیو نامۆ بە هەموو داوا ڕەواکانی ناچار بە ژیانێکی کولەمەرگی کراوە. هەر لە جێدا هۆی سەرهەڵدانی هەژاری، بێکاریو گەشەسەندنیان لە کۆمەڵگەی کوردستانداو پەنابردنی دانیشتوانی ئەم هەرێمە بۆ هەر چەشنە کارێکی تاقەت پرووکێنو پڕ مەترسی دەگەڕێتەوە سەر دواکەوتوو ڕاگیراوی گەشەنەکردنی کوردستان، بەڵام هەر هۆی گەشەنەسەندنی کوردستان چ لە بواری ئابووریو چ لە بواری سیاسیو کۆمەڵایەتیدا گرێدراوە بە نێوەڕۆکی سیاسەتە شۆڤێنانەو دژە کوردانەی دەسەڵات بە دەستانی ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی.

ڕژێمی کۆماری ئیسلامی بە سەرنجدان بەوەی، کە هەر لە سەرەتاوە بزووتنەوەی مافخوازانەی گەلی کوردو خەباتگێرانی کوردستانی، وەک چقڵی چاوو لەمپەری جێبەجێکردنی سیاسەتە دژی گەلییەکانی زانیوەو لە ڕوویەکی تریشەوە بەهۆی بیری شۆڤێنیانەو

بە بیانووی پڕوپوچی، وەک نەبوونی ئەمنییەت‌و هەبوونی ڕەوتی ئازادیخوازی (هەڵبەت لە ڕوانگەی ئەوانەوە جودابیخوازی) کوردستان، نیشتمانی ئیمەیان لە هەژاری‌و دواکەوتوویدا ڕاگرتووەو هەوڵی سڕینەوەی شوناسی نەتەوەیی‌و میژووییمانی داوەو هەر کاتیکیش مەترسییەک بەرەو ڕووی دەسەڵاتەکەیان بۆتەوە، کردویانین بە قەڵغانی بەلاو ئازناوی (ڕەسەنترین ئیرانی)و بویرترین (سنوورپاریزی) داوەتە پاڵیان.

سڕینەوەی ئاسەواری هەژاری، بیکاری‌و دواکەوتوویی کوردستان بە گشتی‌و ناوچە سنوورییەکانی کوردستان بەر لە هەموو شتیک بەستراوەتەوە بەخۆشکردنی بواری گەشەی سیاسی‌و ئەوجار گۆڕینی ڕوانگەی ڕیژیم سەبارەت بە کیشەی نەتەوەیی لە کوردستان‌و بەدوای ئەوەدا دانانی پلانی کارامەو لەبار لە بواری سەرمایەگوزاری، دامەزردانی کارخانەو کارگە پیشەییەکان‌و پشتگیرییەکان لە ناوەندەکانی بەرهەمهینەری دەرفەتی کارو بەشی خسووسی‌و تەرخانکردنی بۆدجە بە مەبەستی نۆژنکردنەوەو مۆدیرنیزەکردنی کشتوکاڵ، ئاژەڵداری‌و بەشەکانی تری گەشەی ئابوری، ئەوەش نە لە ئیرادەی دەسەلات بەدەستانی ڕیژیمی کۆماری ئیسلامی دەوشیتەوەو نە ئەو بیرە شۆڤینانەو دژی گەلییە لە خۆیدا توانای نوییبوونەوەو بەخۆدا چوونەوە شکدەبا.

(عەلی بداغی، ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە (٤٠٠)ە نوا ٢٠٠٤)

واتای پەیڤەکان

وشە		واتاکەی
دەروەست	:	خەمخۆر
ڕەوەز	:	قەدپاڵی شاخ
پاساو	:	دەلیل، بیانوو
بێ ئەنوا	:	بێ دەسەلات، چارە ڕەش
ڕێژیم	:	ڕژێم
ئاوەڵا	:	کراوە، ڤەکری
قەستەری سەر	:	تێنووی سەر
کاسبکار گەلێکن	:	کاسبکارێکی زۆرن، گەلەک شولکەر
تیاقاتە	:	لێی نییە، لێ نینە
هەژمەت	:	زەحمەت
بڕست	:	تاودان، هێز
نووچدان	:	کەوتن، کەفتن

[پێرست]

ز	بابەت	لاپەڕە
١.	پێشەکی	٣
٢.	بەشی ڕێزمان	٥
٢.	وەرزی یەکەم ناو لەڕووی پێکهاتنەوە	٦
٤.	چاوگ	١٥
٥.	چاوگ لە ڕووی پێکهاتنەوە	٢٠
٦.	بەکارهێنانی چاوگ وەک ناو	٢٦
٧.	ڕەگی کار	٣١
٨.	دۆزینەوەی ڕەگی کار	٣٤
٩.	چاوگ سەرچاوەی دروستکردنی کارە	٤٦
١٠.	دەمەکانی کاری ڕابردوو	٤٩
١١.	دەمەکانی کاری ڕانەبردوو	٥٥
١٢.	کاری داخوازی	٦١
١٣.	کاری بکەر دیار و کاری بکەر نادیار لە کرمانجی خواروو	٦٦
١٤.	وەرزی دووەم کاری بکەر دیار و کاری بکەر نادیار لە کرمانجی سەروو	٧٢
١٥.	جێناوی پرس	٧٧
١٦.	هاوەڵناوی پرس	٨١
١٧.	هاوڵکاری پرس	٨٥

ز	بابەت	لاپەڕە
١٨.	ڕستەی لێکدراو	٩٠
١٩.	ئامرازی پەیوەندی	٩٤
٢٠.	ئامرازی دانەپاڵ	٩٨
٢١	بەشی ئەدەب	١٠٥
٢٢	وەرزی یەکەم ئەدەب چییە؟	١٠٦
٢٣	مێژووی ئەدەب	١٠٧
٢٤	ڕەخنەیی ئەدەب	١٠٨
٢٥	جۆر و مەبەستەکانی هۆنراوە	١١٠
٢٦	فۆلکلۆر چییە؟	١١٦
٢٧.	داستان	١١٨
٢٨.	وەرزی دووەم داستانی کوردی	١٢٧
٢٩.	پەندی پێشینان	١٣٩
٣٠.	لێکۆڵینەوەی تازەی ئەدەبی کوردی	١٤٤
٣١.	ڕێبازی کلاسیکی	١٤٦
٣٢.	ڕێبازی ڕۆمانتیکی	١٤٧
٣٣.	ڕێبازی ڕیالیزمی	١٤٩

ز	بابەت	لاپەرە
.٣٤	نمونەی ئەدەب	١٥٥
.٣٥	وەرزی یەکەم حاجی قادری کۆیی	١٥٦
.٣٦	وەلی دێوانە	١٦١
.٣٧	پیرەمێرد	١٦٤
.٣٨	هەژاری موکریانی	١٦٩
.٣٩	دیلان	١٧٢
.٤٠	وەرزی دووەم سەبری بۆتانی	١٧٧
.٤١	مقداد مەدحەت بەدرخان	١٨٠
.٤٢	شاکر فەتاح	١٨٥
.٤٣	بەشی خوێندنەوە	١٩٢
.٤٤	دوازدە سوارەی مەریوان	١٩٣
.٤٥	نرخی سەربەستی	١٩٩
.٤٦	ڕەواندز	٢٠١
.٤٧	دارگوێز	٢٠٤
.٤٨	بەرزەبوون	٢٠٦
.٤٩	گورگ و ئێستر	٢١٢
.٥٠	سەرهەڵدان	٢١٥
.٥١	هونەری شانۆگەریی پێویستی بە هەرەوەزە	٢١٧
.٥٢	نامیق کەمال	٢٢٢

ز	بابەت	لاپەرە
.٥٣	هەژاری	٢٢٧
.٥٤	ئەز دزانم ئاڤ ل سەر چ ڕا دچت بەلی نابێژم	٢٣١
.٥٥	ژیانی کوچەر	٢٣٥
.٥٦	قازی محەمەدی پێشەوا و کوماری کوردستان	٢٣٩
.٥٧	ژیانی ئەمڕوم دەفروشم بو کڕینی نانی سبەی	٢٤٣
.٥٨	پێڕست	٢٥٠